

T. C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN ÂYETLERİ BAĞLAMINDA UYKU KAVRAMI

ALİNA TOKONOVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. ALİ AKPINAR

KONYA 2022

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALİNA TOKONOVA		
	Numarası	19810601023		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/TEFSİR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	KUR'ÂN ÂYETLERİ BAĞLAMINDA UYKU KAVRAMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Alina Tokonova

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	ALİNA TOKONOVA		
	Numarası	19810601023		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/TEFSİR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. ALİ AKPINAR		
Tezin Adı	KUR'AN ÂYETLERİ BAĞLAMINDA UYKU KAVRAMI			

Uyku insanın beyninin bir fonksiyonudur. Uyku zamanında gün boyunca dışarıdan gelen haber ve duyguların filtreleme süreci gerçekleştirilmektedir. Üzerinde çok sayıda araştırmaların yapılmasına rağmen uyku ve uykuda görülen rüya fenomenleri tamamıyla anlaşılıp biten bir konular değildir. Çalışmaların verdiği en verimli sonuç, uyku durgun bir süreç olmayıp farklı dönemlerden oluşması ve beynin aktif halde çalışmaya devam etmesidir. Sağlıklı bir uyku iki dönemden oluşmaktadır. Bunlar hızlı göz hareketlerinin olmadığı derin uyku adıyla tanımlanmış olan Non REM uykusu ve hızlı göz hareketlerinin olduğu paradoksal-REM diğer adıyla rüya uykusudur.

Kur'ân'da uyku Allah'ın varlığını gösteren bir işaret ve aynı zamanda O'nun rahmetinin, lutfunun tecellilerinden biridir. Peygamberler ve elçiler için vahiy kaynağı, son peygamberin görevinin tamamlanmasından sonra bir ilham kaynağı, bazen bir müjde, bazen de uyarının kaynağı sayılmaktadır.

Bu çalışmada Kur'ân-i Kerîm'de uyku manasında geçen nevm, sinetün, rukûd, nüâs, sübât, sekine, mevt ve teveffî kavramları tespit edilerek, ilk önce bu kavramların sözlük ve kelime anlamları açıklanmaya çalışıldı. Ardından âyetler üzerinde ağırlıklı olarak tefsir, hadis, tarih ve konuyla ilgili olan diğer kaynaklara bakarak âyetler bağlamında uykunun mâhiyeti araştırıldı. Ardından tıbbî açıdan uyku konusu kısaca ele alındı. Sonuç olarak farklı kelimelerle tanımlanan uykunun türlerinin olduğu, bu türlerin arasında ince bir farkın bulunduğu, söz konusu farklılıkların tıbbî açıdan da tespit edilmiş olan uyku dönemlerine bir nevi işaretlerin olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Uyku, Nevm, Rukûd, Rüya, REM.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	ALINA TOKONOVA		
	Student Number	19810601023		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/TEFSİR		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. ALİ AKPINAR		
Title of the Thesis/Dissertation	CONSEPT OF SLEEP IN THE CONTEXT OF QURANIC VERSES			

Sleep is a function of the human brain. During the sleep time, the filtering process of news and emotions coming from outside is carried out throughout the day. Despite the large number of researches on it, sleep and dream phenomena during sleep are not subjects that are completely understood. The most productive result of the studies is that sleep is not a stagnant process, but consists of different periods and the brain continues to work actively. A healthy sleep consists of two periods. These are Non-REM sleep, defined as deep sleep without rapid eye movements, and paradoxical-REM, otherwise known as dream sleep, with rapid eye movements.

In the Qur'an, sleep is a sign showing the existence of Allah and at the same time one of the manifestations of His mercy and grace. It is regarded as a source of revelation for prophets and messengers, a source of inspiration after the completion of the last prophet's mission, sometimes an ailment, and sometimes a source of warning.

In this study, the subject of sleep from a medical point of view was briefly discussed. Then, the concepts of navm, sinetun, rukûd, nuâs, subât, sekine, mavt and tavaffî, which are used in the meaning of sleep in the Qur'an, were determined, and first of all, the dictionary and word meanings of these concepts were tried to be explained. Then, the nature of sleep in the context of the verses was investigated by looking at the verses, mainly tafsir, hadith, history and other sources related to the subject. As a result, it was concluded that there are types of sleep that are defined with different words, that there is a subtle difference between these types, and that these differences are some kind of signs for the sleep periods that have been determined medically.

Keywords: Quran, Sleep, Nawm, Rukud, Dream, REM.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARI	2
I. Araştırmanın Konusu.....	2
II. Araştırmanın Önemi ve Amacı	2
III. Araştırmanın Kaynakları	2
IV. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
UYKUNUN TANIMI VE KUR'ÂN'DA GEÇEN UYKU KAVRAMLARI	
I. KUR'ÂN'DA GEÇEN UYKUyla İLGİLİ KAVRAMLAR.....	5
A. Nevm	7
B. Sine.....	12
C. Nüâs.....	13
D. Rukûd	22
E. Sübât	30
II. KUR'ÂN'DA GEÇEN UYKUyla İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	32
A. Sekîne.....	32
B. Mevt	39
C. Teveffî.....	41
III. TIP AÇISINDAN UYKUNUN ÖNEMİ	45
A. Tanımı.....	45
B. Uyku Dönemleri.....	46
C. Uykunun Fonksiyonları	48
D. Uyku Bozukluğu ve Zararları	50
IV. KUR'ÂN'DA RÜYA ÂYETLERİ.....	51
A. Hz. İbrâhim'in Rüyası.....	52
B. Hz. Yûsuf'un Rüyası.....	54
C. Hz. Yûsuf'un Zindan Arkadaşlarının Rüyası.....	55
D. Hz. Yusuf'un Yorumladığı Hükümdar Rüyası.....	57

E. Hz. Yusuf'un Rüyasının Gerçekleşmesi/Te'vîli	60
F. Hz. Muhammed'in Rüyalari ve Tabirleri	61
1. İsrâ ve Mi'rac Olayı.....	62
2. Bedir'de Düşmanın Az Gösterilmesi	65
3. Mekke'nin Fethinin Müjdelenmesi	66
G. Rüyanın Değeri ve Bağlayıcılığı	68
H. Bilimsel Açıdan Rüya ve Fonksiyonu	70

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNNETE GÖRE UYKUyla İLGİLİ BAZI KONULAR

I. SÜNNETE GÖRE UYKU ÇEŞİTLERİ	72
A. Sünnette Uykuya Hazırlık.....	72
B. Zaman Açısından Uyku Çeşitleri	74
II. İBADETLERE ETKİSİ	77
A. Uyku ve Sorumluluk.....	77
B. Uyku ve Abdest	77
C. Uyku ve Namaz	78
D. Uyku ve Oruç	79
III. İSLÂM'IN RÜYA TÂBİRLERİNE BAKIŞI VE TÂBİRCİLER.....	79
IV. İSTİHÂRE RÜYA İLİŞKİSİ.....	82
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA	89

KISALTMALAR

a.s:	Aleyhi selâm
bkz:	Bakınız
DİA:	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz:	Hazreti
r.a:	Radiyallahü ‘anhü
s.a.v:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
s:	Sayfa
ss:	Sayfa sayısı
trc:	Tercüme eden
TYEKB:	Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Kurumu
thk:	Tahkik eden
ty:	Tarih yok
yy:	Yayın yeri yok
vd:	Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Uyku, insan vücudunun normal ve sağlıklı işlemesi için, hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan doğal bir ihtiyacı, hayatının bir parçasıdır. Bütün canlılar uyumaya mahkumdur. Uyku insanın yorulmuş vücudunu doğal tazeleme, hafızada biriken bilgileri programlama prosedürü sayılmaktadır. Aynı zamanda bütün dinleri ve birçok ilim alanlarını ilgilendiren bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönemlerde teknoloji ve ilmin gelişmesiyle uyku çok araştırılan konuların arasında yer almaktadır. Sadece uykuyu araştıran ilim dalının olması da buna bir delildir. Zira her ne kadar yoğun çalışmalar yapılsa da birçok açıdan gizemliliğini korumaktadır.

İslâm'da uykuya özel bir önem atfedilmiştir. Çünkü uyku insanla yaratıcısı olan Allah arasında kurulan birer iletişim şekli olarak kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de uykuyla ilgili birbirinden farklı ve incelendiğinde çok önemli bilgileri barındıran âyetler bulunmaktadır. Ashâb-ı Kehf olayı üzerinde günümüze kadar çalışılan ve araştırdıkça bitmeyen ilginç bir Kur'ân kıssasıdır. Kur'ân- Kerîm'in tevhîd, ibadet ve edep ahlak konuları dışında bizzat insanın kendi yaratılışıyla ilgili konuları da günümüze kadar araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Uyku da Kur'ân'da insanın acizliğini, ihtiyacını, ruhunu, nefsinin ve ölümünü anlamaya işaret eden en önemli husustur. İlk dönemlerde İslâm alimleri, tasavvufçuları ve filozofları da uykuya “bilinenler arasında bilinmeyen” bir olgu olarak çeşitli açılardan tanımlamaya çalışmışlardır.

Kur'ân'da uyku ölüm olarak da âyetlerde geçtiği için dinimizde uykuya ölümün kardeşi olarak da bakılmaktadır. Ancak uyku neden ölüm olarak nitelendirildiği, gerçek ölümden nasıl farklılığı var soruları herkesi merak ettirmekle beraber araştırmaya da teşvik etmektedir. Uykunun özünü oluşturan rüya da Kur'ân'da haber verilmektedir. Aslında rüya uykuya göre daha derin araştırılmış, din açısından da incelemeler yapılmış olduğunu çalışma sırasında tespit etmiş olduk.

Bu çalışmada uyku konusu Kur'ân âyetleri bağlamında ele alınmaktadır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen uyku kavramları nevm, sinetün, nuâs, rukûd, sekîne, teveffî, mevt ve subât kavramlarının sözlük manaları, kelime manaları açıklanmaktadır. Sonra Kur'ân'da hangi sûrelerde, hangi anlamlarda geçtiğine göre âyetler incelenir. Bu bölümde rüya konusu da ele alınarak Kur'ân'da adı geçen başta peygamberler Hz. İbrâhim

(a.s), Hz. Yûsuf (a.s), Hz. Muhammed (a.s)'ın rüyaları, Mısır'ın kralının rüyası ve Hz. Yûsuf (a.s)'ın zindan arkadaşlarının rüyaları incelenmeye çalışıldı. Devamında tıp açısından uykunun genel tanımı, uyku dönemleri ve uyku bozuklukları konuları açıklanmaktadır.

İkinci bölümde ise sünnete göre uyku ve uykunun zamana göre çeşitleri, yine uykunun ibadetlere abdeste, namaza ve oruca etkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda sünnete göre uykuya hazırlık, yatmadan önceki dualar hakkında bilgiler verildi. En sonunda da İslâm filozoflarına göre rüyalarla ilgili yapmış olduğu tanımlamalara, yorumlamalara, tabircilerin sınıflamasına yer verildi ve rüyayla ilgili istihâre anlayışına değinerek çalışma sona erdirildi.

Öncelikle tez danışmanlığını kabul etme nezaketinde bulunan, bilgi ve destek açısından kendisinden istifade ettiğim, sabırla anlayış gösteren muhterem kıymetli Prof. Dr. Ali AKPINAR hocama müteşekkirim. Çalışma sürecinde her gün arayıp mânevî destekte bulunan anneme ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Alina TOKONOVA

Konya 2022

GİRİŞ

İnsanın beden ve ruhtan oluşan maddi ve mânevî iki yönü vardır. Bedenin yeme, içme, dinlenme gibi temel zarurî ihtiyaçları bulunmaktadır. Kişi yemeden içmeden bir süre aralığında dayanabilir, fakat uykusuzluğa dayanamaz. Uyku doğal bir dinlenme zorunluluğu olduğu için bu zorunluğu ortadan kaldırmaya kimse güç yetiremez. Uykusuzluk ilk önce organizmanın dengesini bozar. Uykusuz geçen bir günden sonra bile kişi kendini tedirgin, endişeli ve kaygılı hissetmeye başlar. İş yapıyorsa verimli çalışamaz. Mânevî yönü ruhun da kendine göre bir şeye inanmak, razı olmak, güvende olmak ve sevmek sevilme gibi ihtiyaçları vardır. Dengeli hayat sürebilmek için insan, ikisinin ihtiyaçlarını doğru ölçüde karşılaması gerekir.

Uykunun süresi herkes için aynı değildir ve çocuklarda günün büyük oranı uykuyla geçerken yetişkin insanlarda bu süre kısalmıştır. Herhangi bir uyku bozukluğu olmayan normal şartlarda yetişkinler hayatının üçte birini uyuyarak geçirirler.

Hz. Peygamber (a.s)'in hadislerinde uyku ile ilgili çok önemli bilgiler mevcuttur. Efendimiz (a.s) hangi saatlerde, kaç saat, nasıl bir şekilde uyumamız gerektiğine kadar ümmetine öğretmiştir. Yine kaliteli bir uyku ve bunun sonucu olarak kaliteli bir hayat sürmemiz için uyumadan önceki beden temizliği, uyumadan önceki yemek yeme adabımız, yemeğin uykuya etkisi, uykudan önceki ve sonraki ibadetlerimizle ilgili sünnetleri, hadisleri bulunmaktadır. Bunlar, depresyon ve her türlü stresten uyku bozuklukları yaşayan zamanımızın insanları için ışık tutacağı ve uyku düzeninin değişeceği, kalitesinin gelişeceği kesindir.

İnsan hayatı için zaruret olan uyku hakkında Kur'ân'ın verdiği bilgiler elbette önemlidir. Bazı alimlere göre ise Allah'ın mucizesi olarak kabul edilir. Çünkü uyuyabilmek için gerekli ruhsal yapıyı sağlayan Yüce Allah'tır. Kur'ân'da uyku farklı farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bunlar; nevm, sinetün, sekîne, rukûd, nuâs, subât, mevt ve teveffî kavramlarıdır. Yüce Rabbimiz Allah (c.c.) Kur'ân'ın hiçbir kelimesini hikmetsiz söylememiştir. Âyetlerde geçen her kelimenin manası ve hikmetleri vardır. Demek uyku olarak kullanılan bu sekiz farklı kavramın da bir hikmetlerinin olmasında şüphe yoktur. Bu kavramların da açıklanması, aralarında bulunan benzerlik ve farklılıklarının bulunması uykunun Kur'ân âyetleri üzerinden daha da iyi anlaşılması açısından önemlidir.

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARI

I. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu, “Kur’ân Âyetleri Bağlamında Uyku Kavramı”dır. Uyku anlamında geçen sekiz kavram tespit edilerek ilk önce sözlük manaları, hangi kökten türemiş oldukları, âyetlerde hangi vecihlerde kullanıldığı açıklandı. Kavramların geniş yelpâzede anlaşılması için nüzûl sebepleri, kıssalar ve harp âyetleri de incelenerek savaşlar ve âyetlerle ilgili bütün olaylar hakkında bilgi verildi. Bu arada konuyu doğrudan ilgilendire rüya olayı da konuya dahil edilerek onlar da âyetlerin ışığında incelenmiş oldu. Konuya âyetlerle beraber aynı zamanda ikinci asıl kaynak konumunda olan sahih hadislerden de istifade edildi.

II. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çağımızda hızlı gelişmekte olan ilim ve teknolojinin amacı, insan hayatını kolaylaştırmakla beraber insanı fizyolojik, psikolojik ve dini açılardan daha iyi tanımadır. Dolayısıyla bütün ilim adamları ve din adamları bu amaçla kendi gayret ve çabalarını artırmaktadır. Uyku konusu da insanın yapısını ve hayatını anlamada bize ipuçları vermektedir. Din açısından ise uyku, insana sadece kendisini değil, aybı zamanda Rabbi’sini tanımaya, O’na yaklaşmaya katkıda bulunur. Zira uyku sadece bedenle olmayıp, ruhla da ilgili bir olgudur. Bu açılardan uykuyu anlamanın önemi artmaktadır.

İlahiyat sahasında uykuyla ilgili makale türünde çalışmalar yapılmıştır. Ancak Kur’ân âyetleri üzerinde kavramları geniş bir açıdan geçtiği olaylar, kıssalar, vecihleri açısından toparlayıcı, büyük bir sonuç elde edecek çalışmaya rastlamadık. Bu nedenlerden dolayı uykunun âyetler bağlamında çalışılması amaçlanmıştır. Daha önce konunun yeterince işlenmemiş olması ve genel olarak bu alana bilimsel açıdan katkı sağlama amacındadır.

III. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmamızda temel kaynağımız *Kur’ân-i Kerîm’in* arapça asıl metni, meal olarak da *Türkiye Diyânet İşleri Başkanlığının meali* olmak üzere *sözlükler*, *hadis* kitapları, ilk dönemden günümüze kadar yazılmış olan tefsirlerden, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin* ilgili maddelerinden, gazve ve harple ilgili bilgiler *tarih ve siyer* kaynaklarından, tıbbî açıklamalarda *Türkiye’de ve yabancı ülkelerde yapılmış kitaplar*, *makalelerden*, *tezlerden* yararlanmıştır. Bunların önemli olanlarından şunları örnek olarak verebiliriz:

1. Sözlüklerden: **Kitâbü'l-Ayn**, Halîl b. Ahmed (175/791) ilk Arapça sözlük olarak meşhurdur. **Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye**, el-Cevherî, (400/1009) kök harflerin son harfine göre düzenlenmiş olduğu çok faydalı, birçok açıdan şöhret bulmuş olan sözlüktür. **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Fîrûzâbâdî (817/1415), **Lisânü'l-Arab**, İbn Manzûr (711/1311), en büyük Arapça ansiklopedik şeklindeki sözlüktür.
2. Tefsîr kitaplarından: **et-Tefsîrû'l-Kebîr**, Mukâtil b. Süleyman (150/767), müellifin kendisi Kur'ân'ı tamamıyla ilk tefsir eden tefsirci olarak bilinmektedir. Tefsiri de çok geniş çaplı olmayıp, âyetleri kısa özet olarak tefsir etmiştir. **Cami'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân**, Taberî (310/923), zamanımıza kadar ulaşmış olan, tefsir sahasında en meşhur rivâyet tefsirdir. **Tefsîrû'l-Kur'âni'l -'azîm**, İbn Kesîr (774/1373), Taberî'nin tefsiri gibi yine rivâyet tefsirleri arasında yer alan, âyetleri geniş çaplı açıklayan hacimli eserdir. **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Mâturîdî (333/944), dirâyet tefsirlerin başında yer alan eser kendinden sonra gelen dirayet metodu tefsirler için da kaynak teşkil etmiştir. **El-Keşşâf**, Zemahşerî (538/1144), dirayet yöntemiyle telif edilmiş belagat ve lugat ilimlerinden faydalanılmış olduğundan diğer eserlerden birçok yönden farklılığıyla meşhur eserdir. **Mefâtihu'l-gayb**, Razî (606/1210), aklî ve naklî yöntemle ele alınmış en hacimli tefsirlerden sayılmaktadır.
3. Hadislerden: **el-Câmi'u's-Sahîh**, Buhârî Muhammed b. İsmâil (256/870), **Sahîh-i Muslim**, Muslim b. Haccâc, (261/875), **es-Sünen**, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, (275/889).
4. Tarih ve siyer kitaplardan: **Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Taberî (310/923), **es-Sîretü'n-Nebevîyye**, İbn Hişâm (218/833), en eski ve ilk siyer kitaplardan sayılmaktadır. **Kitâbü'l-Megâzî**, Vâkîdî el-Eslemî (207/823), seriyye ve gazvelerin geniş bir şekilde ele alındığı eserdir. **İslâm Tarihi-Hz. Muhammed (a.s) ve İslâmiyyet**, Mustafa Âsım Köksal (1913/1998) Türk dilinde en önemli siyer eseridir.
5. Diğer kitaplar: **el-Vücûh ve'n-Nezâir**, Mukâtil b. Süleyman (150/767), **Lübâbü'n-Nukûl fi Esbâbü'n-Nüzûl**, Suyûtî Ebü'l Fâzîl (911/1505). **Mukaddime**, İbn Haldûn (808/1406), **el-Medînetü'l-Fâzıla**, Fârâbî (339/950), **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Gazzâlî (505/1111).

IV. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

“Kur’ân Âyetleri Bağlamında Uyku Kavramı” konulu çalışmamız uyku kavramının Kur’ân’da geçen anlamlarını, kavramlar arasındaki farkları izah etmeye hedeflenmiştir. Konuyla ilgili literatür tarama yöntemiyle klasik ve modern kaynaklar taranıp, yer yer bu kaynaklar ışığında yorumlar yapılarak yeni verilere ulaşılmıştır.

Bu konuya benzer çalışmalar sekiz kavramın arasındaki sekîne kavramıyla ilgili çalışılmış Serhan Osmañcelebiođlu’nun **“Kur’ân’da Sekîne Kavramı Üzerine Bir İnceleme”** adlı yüksek lisans tezidir. Tezin birinci bölümünde sekînenin lügat anlamı tefferruatlı bir şekilde analiz edildikten sonra yakın manada kavramla ilgili bazı kelimeler de açıklanmıştır. İkinci bölümde İslâm ve diğer dinler açısından ele alınmıştır, üçüncü bölüm de Kur’ân âyetleri üzerinden incelenerek konu güzel bir şekilde çalışılmıştır.

İkinci bir çalışma Din Psikolojisi bölümünde yapılmış olan Nilüfer Enginer’e ait **“Psikolojik ve Dini Bir Fenomen Olarak Rüya”** adlı yüksek lisans tezidir. Tez rüyanın tarihçesi, doğu ve batı filozoflarının fikirleri, psikolojik açıdan fizyolojik açıdan rüya ve İsl’am açısından rüya ile ilgili bütün bilgileri toplayan geniş bir çalışmadır yapılmıştır.

Konuyla ilgili diğer bir çalışma ise Psikoloji bölümünde yapılmış Hamza Ertürk’e ait **“Rüyaların Sosyal Temsilleri”** adlı yüksek lisans tezidir. Çalışma ilk önce rüyanın tarihçesiyle ilgili bilgileri verdikten sonra veri toplama yöntemiyle araştırılmıştır ve alınan sonuçlara göre tartışmalar yapılmıştır.

Bu konu tıbbî açıdan ağırlıklı olarak yabancı ülkelerde yapılmış araştırma kitap ve makalelerle sınırlanmıştır. Tıp verileri açısından teferruatına girmeden genel bir bilgi, tanımlama yaparak yetinilmiştir. Bazı kavramların türevleriyle beraber yüzden fazla âyetlerde geçtiği için kavramın bizim konumuzu ilgilendiren âyetleri tercih etmekle sınırlı tutulmuştur. İslâm filozoflarının görüşlerinin yararlanmakta ise bütün filozofların fikirlerine yer verilmeden daha çok konuyla ilgili olanların fikirlerinden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYKUNUN TANIMI VE KUR'ÂN'DA GEÇEN UYKU KAVRAMLARI

İnsanın bu dünyada sağlıklı ve kaliteli bir hayat yaşaması için gerekli olan zaruri ihtiyaçlardan biri de uykudur. İslâm dininin asıl kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'in birkaç âyetinde farklı farklı kelimelerle uyku da ele alınmaktadır. Bu bölümde ilk olarak tıbbî açıdan uykunun tanımı yapılacaktır. Uykunun tanımıyla birlikte bizim genel manada bildiğimiz uykuyu tıpçılar nasıl tasnif etmiş olduklarına da değineceğiz. Çok uyumak, az uyumak ya da uykusuzluk gibi uyku bozukluklarının nedenleri ve insan sağlığına etkilerini açıklayacağız. Sonra Kur'ân'da geçen uyku ile ilgili ya da bu kelimeye yakın anlamda kullanılmış kavramları inceleyeceğiz. Ayrıca bu kavramlar arasında bulunan farkları da tespit etmeye çalışacağız. Kavram tespiti yapıldıktan sonra da Kur'ân'da uyku ile ilgili âyetlerin incelenmesi yapılacaktır. Bu âyetlerde geçen uyku anlamındaki kelimeler neden farklı âyetlerde farklı kavramlarla kullanılmış olduğuna da bakılacaktır.

I. KUR'ÂN'DA GEÇEN UYKU İLGİLİ KAVRAMLAR

Uyku Allah'ın büyüklüğünün alametlerindendir ve Allah'ın bir lütfu olarak kabul edilir.¹ Çünkü uyuyabilmek için gerekli ruhsal yapıyı sağlayan Yüce Allah'tır. Bu gerçekliğin bilinç halinde tutulmasıyla, uyku Allah ile insan arasındaki ilişkinin vasıtalarından biri olur.² Kur'ân'da uyku farklı farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Mesela Allah kendisi hakkında **لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ كَافٌّ** “Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku,³ der. Bu ayetten anlaşıldığı üzere uyku Yaratıcı için ihtiyacı değildir fakat yaratılanlar için bu geçerli değildir. Çünkü insanlar için Allah yine Kurân-i Kerîm'de **وَجَعَلَ النَّهَارَ نَشُورًا** “Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur,”⁴ **وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا** “Uygunuzu sakinleşip dinlenme vesilesi kıldık,”⁵ der. Yine başka ayette uykunun derinliğiyle ilgili açıklama Kehf Sûre'sinde geçer **فَضْرَبْنَا عَلَىٰ أذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ** “Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık.”⁶ **وَنَحْسَبُهُمْ** **أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا**

¹ BaHammam, Ahmed, *Sleep from an Islamic Perspective*, s. 187-192.

² Kasapoğlu, “Kur'an'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme,” s. 11.

³ Bakara 1/255.

⁴ Furkan 25/47.

⁵ Nebe 78/9.

⁶ Kehf 18/11.

وَلَمَلْنَتْ مِنْهُمْ رُعباً “Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçırdın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı.”⁷

Kişi uyuduğu zaman ruhu bedenini bırakıp başka alemlere gitmiş gibi her insanın yaşadığı bir durum vardır ve tam bu hali anlatan uyku ve ölüm ilişkisine delâlet eden de ayet vardır: *اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّددٍ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ* Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁸ Bununla beraber uykuyla ilgili diğer ayetler *إِذْ يُعَشِّبِكُمُ النَّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُم رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ*

“Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu ve *إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَ كَثِيرًا لَّفَشَلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ* Hani Allah sana onları uykuda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi bunlardan) kurtardı. Çünkü o, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.”⁹ *قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ* “Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler.”¹⁰ Burada Kur’ân’da geçen uyku âyetlerinin tek bir nevm kelimesiyle değil, farklı kavramların kullanılmış olduğunu gördük. Bu sebepten dolayı her kavramı tek tek ele alarak sözlük manalarını, âyetlerde geçen manalarını tahlil edeceğiz. Uyku manasında Kur’ân’da geçen bu kavramların birbiri arasındaki farkları da incelemeye çalışacağız. Ayrıca âyetleri tefsirleriyle beraber geniş açıklama yapacağız.

⁷ Kehf 18/18.

⁸ Zümer 39/42.

⁹ Enfâl 8/11, 43.

¹⁰ Yâsîn 36/52.

A. Nevm

(النوم) sözlüklerde nevm kelimesi uyku, uyumak ve uyuklamak manasında geçmektedir.¹¹ Bazı açıklamalara göre beyindeki damarların rahatlaması ya da gevşemesi olup, uyku beyin damarlarına yükselmiş olan buharların nemleri sebebiyle gerçekleşmektedir.¹² Başka bir tanıma göre de, Yüce Allah'ın öldürmeden insanın canını almasıdır denir.¹³ Dış duyuların ve iç duyuların da uykuda etkisiz hale gelerek konuşmadığı ve hareket yapmadığı için ruhun duyuları kullanımını doğal olarak terk etmesi diye de açıklanmaktadır.¹⁴ Nevm kelimesi ve türevleri ateşin sönmesi, yelin dinmesi, hayvanın ölmesi, ölüm, uykuda görülen rüya ve bitki adı olarak da kullanılmıştır.¹⁵

Uykunun mertebeleri bulunmaktadır. İlk derece uyuşukluk ya da uyuklamada beyin damarlarını hafif bir rüzgâr sarmış gibi başlayıp, gözleri kapatır fakat kalbe ulaşmaz, eğer ulaşırsa uyku başlar ve bu da uykunun derin ikinci mertebesine ulaşır. Bazıları uyku kalbe hücum eden ve onu eşya bilgisinden uzaklaştıran ağır bir uyuşukluk demişler. Bu nedenle uyku ölümün kardeşidir denilmektedir.¹⁶

Kur'an'da nevm kavramı beş âyette geçmektedir.¹⁷ İlk olarak sadece nevm olarak geçen üç âyeti, ondan sonra nâimûn olarak geçen âyetleri inceleyeceğiz.

Bakara Sûre'sindeki Âyetü'l-Kürsî'de: **اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ**

"Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri

¹¹ Cevherî, İsmail b. Hammad, *Tâcu'l Luga va Sihâhu'l Arabiyya*, thk. Ahmed Abdel Gafur Attâr, 4. Baskı 1987, Dâru'l İlim, Beyrût, V. 2046, Râgib İsfahânî, *Müfredâtü fi Garibul Kur'an*, İlk Baskı, Dâru'l Kalem, Şam, Beyrut, 1412, s. 830, İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414, XII, 595.

¹² İsfahânî, Râgib, *Müfredâtü fi Garibul Kur'an*, s. 830.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 595, Cevherî, *Sihâh*, V, 2046.

¹⁴ Tehânevî, Sâbir el-Fârûkî, *Keşşâfü'l Istilâhâti'l Fünûn ve'l Ulûm*, thk. Alî Dahrûj, ilk baskı, Maktabatü Lübnân, Beyrût, 1996, II, 1734.

¹⁵ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yâkub, *Kâmûsü'l Muhît*, thk. Maktabatü Tahkîk, 8. Baskı, Lübnan, 2005, s. 1164.

¹⁶ Zebîdî, Muhammed Murtaşâ, *Tâcü'l-'arus min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmuatü Muhakkikîn, Dâru'l Hadiyya, XXXIV, 13.

¹⁷ Abdalbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru'l Hadîs, Kâhire, 1364 s. 729.

(yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.”¹⁸ denilmektedir.

Âyetü’l-Kürsî’nin bütün âyetlerden şanının yüce olduğunu biliriz. Çünkü müslüman olan hemen hemen herkes tarafından ezbere bilindiği ve her zaman okunduğu en faziletli âyettir. İlk önce bu âyetin nuzül sebebiyle ilgili net bir bilgi bulunmamakta ancak âyetin faziletleri hakkında çok sayıda hadis bulunmaktadır. İbn Heysem’in naklettiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Resulullah beni Ramazân zakâtını muhâfaza etmeye vekil olarak görevlendirdi. Bir gece biri geldi ve o zekât mallarına el koyarak almaya başladı. Ben ona seni Resûlullah’ın huzûruna çıkaracağım dedim. O da bana, “Uyumaya yatağına girdiğinde Âyetü’l-Kürsî’yi oku, seninle beraber Allah tarafından bir muhâfiz sabaha kadar beraber olacak ve Şeytân sana yaklaşamaz,” dedi. Bu olaya Peygamber (s.a.v): “O çok yalancı olduğu hâlde sana doğru söylemiş. İşte o Şeytân’dı dedi.”¹⁹ Ebû Hureyre’den nakledilen diğer hadise göre, Peygamber (s.a.v): “Her şeyin bir zirvesi vardır, Kurân’ın zirvesi Bakara Sûresidir. Bu sûrede bir âyet vardır ki, bütün âyetlerin efendisidir. O Ayetü’l Kürsî’dir,” demiş.²⁰

Âyet Allah’ın en büyük isimlerini zikrettikten sonra uykudan söz ediyor. Yani Allah uyku gibi bir gafletten ve acziyetten uzak olduğunu bildiriyor. Aslında burada iki çeşit uykudan haber verilmekte olup, *sinetün* ve *nevm* olarak iki farklı kavram kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Sinetün dalgınlık, gevşeme, uyuklama, ise, nevm derin bir uyku olduğunu belirtmiş olduk. Âyetin bu kısmıyla ilgili tefsirlerde geçen rivâyetlere göre: Hz. Mûsâ’nın kalbine Allah’ın uyuyup uyumadığı düşüncesi gelir. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona bir melek gönderir ve her zaman uyumak istediğinde melek uykusunu bozarak üç gün uyutmaz. Sonra da iki eline birer şişe vererek korumasını emreder. Hz. Mûsâ ne kadar çabalasa da dayanamaz ve sonunda uyuyarak ellerindeki şişeleri birbirine çarparak kırar. Allahu Teâlâ eğer kendisi uyuyacak olursa yer ve gökleri koruyamayacağını göstermek için böyle bir misâl vermiştir.²¹ Fakat Râzî’ye göre Allahu Teâlâ’ya ilgili böyle bir düşünceleri Hz. Mûsâ’ya nisbet etmek yanlıştır ve mümkün değildir. Çünkü böyle bir soru peygambere nisbet edilemez, çünkü Allah’ın teklifi ve sıfatları konusunda şüphesi olan kimse kâfir olur. Bu yüzden bu suâli Hz.

¹⁸ Bakara, 2/255.

¹⁹ Buhârî, “Fedâil’ül-Kurân”, 5010.

²⁰ Tirmizî, “Fedâil’ül-Kurân”, 2878.

²¹ Râzî, Farheddin, *Mefatihü’l-Gayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâ, Beyrût, 1420, XII, 6.

Mûsâ'nın kavminin câhil insanlarına nisbet etmek daha doğru olur.²² *Nevm* kelimesinin mânası kalbin uyuma hâlidir ve *sinetüne* göre daha ağırdır. Bu cümle ile Allahu Teâlâ kayyûm ismini tekîd etmektedir. Çünkü uykuya ihtiyaç duyan bir varlık asla kayyûm olamazdır.²³ Mevdûdî'ye göre ise uyuklama ve uyuma bir zaafiyet olduğu için Allah bu gibi düşünceleri reddeder. Ayrıca bu Kıtâb-ı Mukaddeste geçen "Allah yedinci günü yaptığı işleri bitirdi ve yedinci günü dinlendi" gibi düşünenlere cevaptır.²⁴

Âyeti Kerîmeye bütün olarak bakacaksak, Allah'ın ibadete layık yegâne ilâh olduğunu, her daim diri olduğunu, ne uyuklama ne de uyku tutmadığını, O'nun izni olmadan kimse şefaât edemeyeceğini, ilmi ve kürsüsü her şeyi kuşatmış olduğunu ve Kendisinin bütün yaratılıklardan yüce ve azâmet sahibi olduğunu gösteren tevhid ve ta'zim hususlarını içerdiği için daha faziletli âyet olmasının sebebini göstermektedir.²⁵ Cümlelerin arasına herhangi bir atıf harfî girmeden tertip edilmesinin sebebi, âyetteki cümlelerin her biri önceki cümleyi beyan edecek şekilde gelmesidir. Eğer cümlelerin arasına atıf harfleri girecek olursa, o zaman sanki etle tırnak arasına girmek dediğimiz deyim gibi bir durum söz konusu olacaktır.²⁶

Kavramın geçtiği diğer bir âyet Furkân Sûresinde **وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا** *وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا* Sizin için geceyi örttü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağılıp çalışma (zamanı) yapan, O'dur,²⁷ diye nevm kavramı tam uyku anlamıyla açık geçmektedir. Âyette gecenin örtü olarak tarif edilmesi onun karanlık olmasından ve etrafı adeta elbise gibi örtmesinden dolayıdır.²⁸ Uykunuzu sübât yaptık derken, sübâtın anlamı rahat etme, dinlenme ve uzanma manalarını bildirmektedir. Kişi uyurken uzanarak dinlendiği için de böyle denilmiştir. Başka bir anlamı da kesmek demek, yani gündüz yapılan işlerin kesilmesi gibi, bu anlamından dolayı da cumartesi günü sebt günü işlerin sonlandırılıp, tatil yapma günü olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda sübât ağır bir uyku da denilmiştir.²⁹ Zemaşerî'ye göre burada geçen sübât kelimesi ölüm demektir. Çünkü aynı kökten gelen mesbût da ölüye denir ve âyetin sonunda gelen nuşûr kelimesi uykunun karşıtı olarak dirilme

²² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 6.

²³ Neseî, Ebü'l Berekât, *Medârikü't-tenzil ve Hakâikü't-te'vil*, thk. Yûsuf Alî Badavî, ilk baskı, Dâul Kelam, Beyrût, 1998, I, 210.

²⁴ Mevdûdî, Ebu'l Âlâ, *Tefhîmu'l-Kurân*, ter. Muhammed Han ve diğerleri, İnsan Yayınları, 2005, I, 199.

²⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'ul-beyân an te'vili Ây'il-Kurân*, thk. Abdülmuhsin Türkî, ilk baskı, Dâru Hacer, 2001, IX, 527.

²⁶ Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavâmizi't-Tenzil*, 3. Baskı, Dârul Kutub, 1470, I, 302.

²⁷ Furkân, 25/47.

²⁸ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, ilk baskı, Maktabatü'l İslamiyya, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1423, s. 1018.

²⁹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed Berdevini ve İbrahim Atfeys, 2. Baskı, Dâru'l Kutubu'l Mısriyye, Kâhire, 1964, XIII, 38.

mânasında geldiği içindir.³⁰ Râzî ise kendi tefsirinde Zemahşerî'nin bu mânayı tercih ettiğine itiraz ederek, sübâtın rahat mânasının daha doğru olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü sübâtın sonra gelen nuşûr kelimesinin yayılma, dağılma manaları, sübâtın ölüm olarak kullanılmasına mâni olduğunu söylemektedir.³¹ Aslında sübâtın iki anlamda hem istirahat, hem ölüm mânasında kullanılmış olmasında nevmın anlamı değişmemektedir. Çünkü nevm kavramının kendisinde de uyku ve ölüm anlamlarını kapsadığını izah etmiştik.

Nevmin geçtiği üçüncü âyet ise Nebe Suresi'dir: *وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا* *Uygunuzu bir dinlenme kaldık.*³² Yukarıda Furkân Sûresi'nde de buna benzer cümle geçmişti ve bu ikisinde de nevm kelimesinin uyku olduğuyla ilgili tefsirciler arasında ihtilaf bulunmamaktadır, fakat ihtilaf sübât kelimesiyle ilgilidir. Çünkü bu kavramın birçok anlamı bulunmaktadır ve tefsirciler de buna göre farklı farklı anlamlarını tercih etmektedirler. Bu sebepten dolayı sübât kavramına sözlükte baktığımızda bütün bu tefsirlerde geçen kesmek, uzanmak, rahat etmek, sükün etmek, bir nevi hastalık ve ölüm manalarını ifade ettiğini görmekteyiz.³³

Elmalılı bu âyette kavramın ölüm manasında kullanılmış olduğunu doğru bulmayıp, âyetin siyak ve sibakına bakıldığında uyku, Allah'ın nimetleri arasında zikredildiği için uygun olmadığını zikretmiştir.³⁴ Bununla beraber Elmalılı uyku, tıbbın konusu olduğundan, onun detaylarıyla da tıbb ilgilenir ve bu yüzden sadece bir anlamını tercih etmekten ziyade sübâtı tercüme etmeden bütün manalarını göstermeyi uygun bulduğunu söylemiştir.³⁵

Üç âyette incelemiş olduğumuz nevm kavramının herkes tarafından bilinen asıl uyku manasında geçmiş olduğunu izah etmiş olduk. Şimdi nâimûn olarak geçen âyetlere bakacağız. İlk âyet *أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ* *“Memleketlerin halkları geceleyin uyurken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?”*³⁶ diye Arâf Sûresinde nâimûn olarak geçmektedir. Sûrenin 94. Âyetinden itibaren Allahu Teâla herhangi bir topluma peygamber gönderip ve bununla beraber o toplumu sıkıntıya uğrattıktan sonra iyilik vererek o toplumu imtihan ettiğini bildiriyor. Fakat bu toplumlar verilen iyiliği sıradan bir şey kabul ederek, onların önceki atalarından beri bu sıkıntı ve iyilik devam edegelmiş normal bir durum

³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 284.

³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIX, 464.

³² Nebe 78/9.

³³ Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 152.

³⁴ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 485.

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 487.

³⁶ Arâf 7/97.

diye Allaha iman etmezler. Sonuç olarak Allahu Teâla onları helak eder.³⁷ İşte bu ve buna benzer gafil olan memleketlere azabın ansızın gelivermesiyle ilgili bu âyet geçmektedir. Soru edatıyla gelen bu âyetteki hemze istifhamı inkarî olup, aslında Allah'ın bu şehir halklarını onlar uyurken, en gafil oldukları zaman azabını indirmekle korkutması ve tehdit etmesidir.³⁸ Bundan sonraki âyet de yine soru edatıyla **أَوَامِنَ أَهْلَ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحَىٰ وَهُمْ يُلْعَبُونَ**

“*Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?*”³⁹ diye gelmektedir. İki âyette de insanların hiçbir şeyden haberi olmayan uyku vakti ve basit dünya işleriyle ilgilendiği için oyun oynarken diye duhâ vakti zikredilmiştir. Âyetler ne kadar soru cümlesi olarak gelse de, Mâtürîdî'nin fikrinde aslında bunlar düz cümledir. Onlar aslında uykudayken en emin olduklarını zannediyorlardı ve gündüz de azabın gelmeyeceğinden emindiler, tam o zamanlarda azap onlara gelivermiştir.⁴⁰

Nâimûnun geçtiği diğer âyet Kalem Sûresinde: **فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ**

“*Nihayet onlar uykuda iken Rabbinden bir afet (ateş) bahçeyi sardı,*” denilmiştir.⁴¹ Bu âyeti anlayabilmek için biraz geri gitmemiz gerekecek. Çünkü sûrenin 17. Âyetinde bahçe sahipleriyle ilgili bir olay geçmektedir. **إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ**

“*Şüphesiz biz, vaktiyle "bahçe sahipleri"ne belâ verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkarcılara) da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi,*” **وَلَا يَسْتَنْتُونَ** “(Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. (*"İnşaallah" demiyorlardı.*)”⁴² Burada anlatılan bahçe sahipleri rivâyetlere göre müslüman birinin bahçesiydi ve o bahçesinden topladığı meyvelerle yoksulları doyuran, çokça sadaka veren birisiydi. Fakat o vefat ettikten sonra bahçesi de oğullarına kalmıştı ama oğulları babalarının bu vazifesini yerine getirmek istemediler ve sabah erken kalkıp, yoksullardan ve dilencilerden hiç kimse gelmeden ekinleri toplamak, netice olarak da yoksullara hiçbir şey vermemek istediler. Buna kesin karar vererek gece uyudular ve sonuçta

³⁷ Arâf 7/94-96.

³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 321.

³⁹ Arâf, 7/98.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Ebû Mansûr, Te'vilatü'l-Kurân*, thk. Majdi Baslum, ilk baskı, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 2005, IX, 511.

⁴¹ Kalem, 68/19.

⁴² Kalem, 68/17-18.

onlar uykudayken bütün bahçesiyi Allah tarafından gelen belâ sarıverdi. Sabah onlar gelince bahçe de sadece kül gibi yanmış, yok olmuş simsiyah bir arazi buldular.⁴³

Şimdi bu iki âyetten çıkardığımız hikmeti izah edecek olursak, Allahu Tealâ ikisinde de kendi azabının ayrıca gece, herkes son derece rahat, gevşek, tedbirsiz olduğu uyku zamanında geleceğini söylemektedir. Yani bu demek azabı sadece gece ya da uyku sırasında gelecek kanaatine varmak değil. Ancak Allahu Teâlâ azabının uykudayken kuşatacağını söylemekle olayın ne kadar ciddi ve dehşetli olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü normalde de bilindiği üzere gece toplum uykudayken gelen deprem, yangın veya sel gibi doğal afetler bile insanlara büyük bir korku uyandırır. İnsan uyanık olunca her ne kadar sonuçsuz olsa bile, kaçmak, saklanmak gibi herhangi bir tepki gösterebilir, çünkü gözüyle olaya şahit olmaktadır ama uykuda hiçbir şey yapamaz. İşte bu durum insanı dehşete düşürüyor. Yine Allahın kudretini tanımayanlara göre gece ve uyku güven zamanıdır, zannederler ki herkes uyur. Fakat Allahu Tealâ böyle zihniyete meydan okurcasına tek uyumayan bir Zât var demek istiyor. Böylece Allahu Tealâ kudretini ve azâmetini ispat etmektedir.

Genel olarak bu nevm bölümünü sonuçlandırarak olursak, nevm yani uyku, bir zayıflıktır ve aynı zamanda insanlar için hem fizyolojik açıdan, hem de zihniyet açısından büyük bir nimettir diyebiliriz. Bakara'daki Âyetül Kürsî'de Allahu Teâlâ bu gibi zayıflıktan ve ihtiyaçtan münezzeh olduğunu söylemektedir. Sonra bize yani insanlara geçerek, Furkân 47 de ve Nebe 9 da bizim için bir ihtiyaç ve nimet olduğunu bildirmektedir. Sonraki iki âyette ise adeta bir ikaz, bir uyarı, bir ders vermek istiyor. Böylece de Kurân'ın her konusunda olduğu gibi bu konuda da âyetler arasında bu bağlantıların olduğu kanaatine varmaktayız.

B. Sine

(سنة) Sine و س ن filinden türemiş olup, imızganma, uyuklama, uykuya dalma, kendinden geçme, hafif uyku, uyuşukluk ve uykunun başlangıcı anlamlarına gelmektedir.⁴⁴ Türkçede bu ifade bildiğimiz üzere şekerleme olarak kullanılır. Başka bir ifadeyle uyku ağırlığının gelmesiyle başlayan, henüz kalbe ve göze inmeyen, fakat gözlerin yavaş yavaş süzölmeye başlaması olup, uyku ve uyanıklık arasındaki bir hâldir.⁴⁵

⁴³ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, XXIII, 543, Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kurân*, XVIII, 239, Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, XXX, 607, Suyûtî, *Celâleddîn, Lübâbü'n-Nukûl fi Esbâbü'n-Nüzûl*, ilk baskı, Müessesetül Kutubu Sakâfiyya, 2002, Beyrût, s. 272.

⁴⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s.872, İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIII, 449, Vankulu, Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, ilk baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, II, 2335-36.

⁴⁵ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhîr*, s. 1238.

Kurân'ı-Kerîm'de sinetün sadece bir yerde Âyetü'l-Kürsî'de geçmektedir:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku.”⁴⁶

Sine başta meydana gelen bir esinti hâli olup, gözleri sarmaya başlar ve bundan dolayı da kişinin gözleri süzölmeye başlar. Bir anlamda bıkkınlık, gaflet, dalgalılık hâli da denilmektedir ve Allahu Teâla kendi zâtında bu hâllere ihtiyacı olmadığını belirtmektedir.⁴⁷ Zâtından dolayı uykusu olmayanın uyuklaması da olmaz, çünkü uyuklama uykunun başlangıcı olduğu gibi neticesi de olur.⁴⁸ Âyette sadece uykudan ya da uyuklamadan değil, her ikisinin de zikredilmesinin hikmetini, eğer Allah sadece uyuklamaz olduğunu zikrederse, o zaman uyuyabilir olduğunu düşünenler olurdu. Aynen bunun gibi sadece uykuyu zikrederse uyuklamaya ihtiyacı olduğunu düşünenler olurdu diye açıklamaya çalışanlar da olmuştur.⁴⁹ Sonuç olarak O’nu ne uyuklama, ne de uyku tutabilirin manası, Allahu Teâla’nın kainâtın yaratılış düzenini koruması ve yönetmesidir.⁵⁰

İbn Kuteybe de Garîbu'l-Kur’ân’ında sinetünü açıklayarak bu uyku değil nüâs(uyuklama) olduğu için Cenâb-ı Hakk bu ikisinin arasında böyle bir fark olduğunu söylemiştir.⁵¹

C. Nüâs

(نعاس) Nüâs ن ع س fiilinden türetilmiş olup, hafif uyku ya da uyuklama demektir.⁵² Uykunun basmasıyla kişinin kendini uyuşuk hissedip halsizleşme hâline de denilmiştir.⁵³ Ezherî’ye göre nüâsın hakikati sinetindür, uyku değildir, uyuşukluk hâlidir. Mesela dişi bir deveyi sağarken devenin gözlerini kapatması gibi ya da uyuyup kalması gibi. Eğer deve gevşemeye başladıysa uykuya dalmış olur.⁵⁴ Diğer bir tanıma göre ilk uyku, uykunun

⁴⁶ Bakara 2/255.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, II, 235.

⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *Muhyiddin, Tefsiri'l-Kebir Te’vilât*, ter. Vahdettin İnce, Kısın Yayınları, İstanbul, I, 153.

⁴⁹ İbn Acîbe, Muhammed b. Mehdî, *Bahru'l-Medîd fî Tefsiri Kurân’ul-Mecîd*, Kâhire, 1419, I, 285.

⁵⁰ Nehhâs, Ebû Cafer, *Meâni'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali Sabûnî, ilk baskı, Câmiatü Ummu'l-Kurô, Mekke, 1409, I, 261.

⁵¹ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Kurân*, thk. Ahmed Sakr, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyya, Mısır, 1978, s. 93.

⁵² Cevherî, *es-Sihah fî'l-luga*, III, 903, İsfahânî, *Müfredât*, s. 499, İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, III, 983.

⁵³ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 577

⁵⁴ Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Avad Mereb, ilk baskı, Dâru İhyai Türasu'l-Arabiyya, Beyrût, 2001, II, 64.

başlangıcı, duyuların ilgisizliğidir.⁵⁵ Mecâzî anlamda da uyusukluk şimşegi diye kullanılmıştır.⁵⁶

Bu kavram Kur’ân’da Enfâl Sûresinde ve Âl-i İmrân Sûresinde olmak üzere iki âyette geçmektedir.⁵⁷ İki âyet de savaşla ilgili olup, Medîne’de inmiştir. İlk tahlil yapıp inceleyeceğimiz âyet Enfâl Sûresinde **إِذْ يُغَشِّبُكُمُ النَّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ**

“Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağırdıyordu.”⁵⁸ diye buyrulmatadır.

Genel olarak Enfâl Sûresindeki âyetlerin büyük çoğunluğu Bedir Savaşıyla ilgilidir. Bu âyet de Bedir Savaşı’nda olan olayları anlatmaktadır. Bilindiği üzere Bedir Gazvesi Müslümanların müşriklerle yaptığı ilk savaştır. Aslında müslümanlar savaşmak amacıyla bu gazveye çıkmamışlardı, amaç müşriklerin Şam’dan dönmekte olan kervanını takip etmek ve onların mallarına el koymaktı.⁵⁹ Fakat müşrik kervanına yardıma gelen Ebû Cehil, Müslümanlarla savaşmayı tercih etti.⁶⁰ Bu durumun haberini alan Peygamber (s.a.v) ordusunu toplayıp, onlarla istişâre ettikten sonra müşrik ordusuyla savaşmaya karar alınmış oldu.⁶¹ Peygamber ile gelen Müslümanların amacı savaş olmadığı için ashâbın bazıları bu durumdan endişelendiler. Herkes bu durumun farkındaydı ve Peygamber (s.a.v) de ashâbın konuşmasını istedi.⁶² Konuşmada Peygamber (s.a.v)’ın en yakın arkadaş ve sababeleri Hz. Ebû Bekîr ve Hz. Ömer söz alıp savaşma fikirlerini bildirdiler. Bu istişarede en güzel konuşan ve bu konuşmasından dolayı Peygamber (s.a.v)’ın duasını alan sahabe Mikdâd b. Amr olmuştur. O Mûsa (a.s)’ın kavminden örnek vererek şöyle demiştir:⁶³

“Ya Resûlallah, Allah’ın sana gösterdiği yol üzere devam et, biz seninle beraberiz. Vallahi Benî İsrâil’in Mûsa (a.s)’a dediği gibi “Git sen ve Rabbin savaşın, biz ise burada

⁵⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XVI, 557.

⁵⁶ Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga*, Muhammed Besil Sûd, ilk baskı, Lübnân, 1998, II, 285.

⁵⁷ Abdülbâkî, *el-Mucemu’l-Müfehres*, s. 707.

⁵⁸ Enfâl, 8/11.

⁵⁹ İbn Hazım, Ahmed b. Saîd, *Cevâmi’u-Sîre*, ilk baskı, Dâru’l Kutubu’l-İlmiyya, Beyrut, 2002, s. 63.

⁶⁰ İbn Hazım, *Cevâmi’u-Sîre*, s. 65.

⁶¹ Beyzâvî, Ömer b. Muhammed, *Envârü’t-tenzîl ve Esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân, ilk baskı, Dâru İhyai Turasu’l Arabî, Beyrut, 1418, III, 52.

⁶² İdn Kesîr, Ebû’l-Fidâ, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, mhk. Alî Şîrî, ilk baskı, Dâru İhyai Turasu’l Arabiyya, 1988, III, 398.

⁶³ İbn Hişâm, Cemâlüddin Abdülmelik, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdurraûf, Şirketü Tabaiya Alfaniya, Kâhire, 1971, II, 182.

oturucularız” dedikleri gibi demeyiz. Fakat git sen ve Rabbin savaşın, biz ise sizinle beraber önünde, arkanda, solunda ve sağında savaşanlardanız deriz.”⁶⁴ Daha savaş başlamadan müminler susuz kalmışlardı, bundan dolayı korku ve endişeye kapıldılar. Ayrıca onların konakladığı yer çok kuru ve kumlu olduğundan, ayakları kuma batıyordu,⁶⁵ bu da savaş için uygun olmayan bir arazi olduğunu göstermektedir. Bununla beraber müşrikler sayıca Müslümanlardan çok fazlaydı ve bu da onların korkularını artıran bir sebepti.⁶⁶ Rivayetlerde Müslümanların sayısı üçyüz küsür, buna karşı Mekkeli müşriklerin sayısı ise bin kişi civarındaydı.⁶⁷ Bütün bu durumlar karşısında Peygamber (s.a.v)’ın ordusu büyük bir korkuya kapılmaya başladılar, bu arada şeytan vesvese verdi ve bunun etkisiyle biz Allah’ın dostları olduğumuzu iddia ediyoruz ve O’nun elçisi de bizim aramızda, fakat biz susuz bu haldeyiz müşrikler ise suyun başındalar diye düşünmeye başladılar.⁶⁸ Susuzluktan dolayı abdest de alamadılar, aralarında cünüp olanları da vardı, hatta bu şekilde namaz da kılmaya başladılar.⁶⁹ Peygamber (s.a.v) namaz kıldıktan sonra çokça dua etmeye başladı,⁷⁰ çünkü bu savaş onlar için müşrik toplumuna karşı bir kuvvet gösterme, dik durabilme, dinini koruyabilme ve o din için savaşmak, hatta din adına şehit düşmekten geri çekinmemek gibi bir çok açıdan önem arz etmekteydi. Bunun üzerine Allah vadiler sel olup taşıncaya kadar yağmur yağdırdı. Böylelikle hem su içtiler, hem temizlendiler, hem de bineklerine su verdiler.⁷¹ İşte âyette geçen hafif uyku da ertesi gün savaşın yapılacağı bu gecede olmuştu. Önlerinde önemli gün beklemesine rağmen, Allah onları uyutarak böylece de onları kaplayan korku ve endişeyi gönüllerinden gidermişti.⁷² Âyette güvenlik ve uyku olmak üzere iki nimetten bahsedilmektedir. Eğer güvenlik yoksa, zaten insan normalde uyuyamaz, bütün beyindeki hormonlar korkuyu hisseder ve sürekli endişeli tepkiler gösterir. Allahu Teâlâ ise onlara güvenlik sağladı ve uykuya büründürdü. Çünkü güvenlik uyku getirir, korku ise uyutmaz.⁷³

Nüâs için **يغشيكُم** ifadesi geçmektedir ve bunun anlamı da büründürmek, yani sarınmak, örtünmek gibi eş anlamlı manalarda da kullanılmaktadır. Bu bağlamda, Allahu Teâlâ Bedirde sahabeleri tamamıyla uyutmadan, sadece kalplerine sakinlik ve güvenlik verme, vesveseden kurtulma amacıyla bilincin tamamen kaybolmadığı uyuklamaya sarmıştır. Eğer Allah

⁶⁴ Buhârî, Megâzî, 3952.

⁶⁵ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, XIII, 419.

⁶⁶ Zehebî, Ahmed b. Osmân, *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-meşâhir ve’l-a’lam*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, Beyrût, 2003, I, 27

⁶⁷ İbn Hişam, *Sîre*, 184.

⁶⁸ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kurân*, V, 161, Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, XIII, 419.

⁶⁹ Kurtubî, *Câmi’li-ahkâmi’l-Kurân*, VII, 372.

⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, III, 400.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 461.

⁷² Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, XII, 418.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kurân*, VII, 371.

dileseydi nüâs değil de, nevmi kullanırdı, ya da büründürmek değil de uyuttu ifadelerini kullanırdı. Fakat bu durum farklı bir durum olduğunu ve Kendisinin de ümitsiz olanlara nimetini, yardımını göstermekle beraber aynı zamanda müminlerin kalplerini pekiştirmek amaçla da bu ifadeleri kullanmış olabilir diyebiliriz.

Kâdı Beyzâvî'ye göre de, onları bürüyen bu nüâs, Allah'ın onlara vermiş olduğu "özel bir nimettir" aslında, çünkü bu savaş şartlarına göre onların korkudan uyumaması ya da uyku tutmaması gerekirdi.⁷⁴ Bazı rivayetlere göre de buradaki uyuklamanın tutması mucize hükmünde de olabilir. Çünkü her ne kadar Müslümanlar bu savaşta sayıca az olsalar bile, üç yüz kişiyi bir anda uyuklama basması ve onların hepsinin uyuklamaya bürünmesi bir mucizevî durumdur.⁷⁵ Bu durumu Hz. Alî (r.a) şöyle anlatmıştır:

*"Bedir günü içimizde Mikdâd'dan başka binekli olanımız yoktu. Bir de kendimize baktım ki, Allah Resulü (s.a.v) dışında uyumayanımız yoktu. O bir ağacın altında namaz kılıyor ve ağlıyordu. Bu durum sabaha kadar böyle devam etti."*⁷⁶

Uykuyla beraber Allahu Teâlâ aynı zamanda yağmur da yağdırdığı için, müminler iç ve dış necâsetten kurtulmuş oldular ve susuzluğunu da giderdiler. Âyetteki şeytanın pislîği demek, onun müminlerin kalbine salmış olduğu korku ve çeşitli vesveselerdir.⁷⁷ Yağmurun yağmasıyla müminlere lütfedilmiş olan nimetlerden biri de, kalplerinin rabîta olması ve dolayısıyla Allah'a tevekkül edip, cesaretlerinin artırılmasıdır. Bu onların ayaklarını sağlamlaştırdı ki, düşman karşısında da kendilerine emin olarak durabildiler.⁷⁸

Hakla bâtılın yüz yüze gelip çatıştığı ilk savaş müminlerin galip gelmesiyle sonuçlanmıştı. Bu savaş Mekkeli müşriklerin hırsını, kibrini ve düşmanlığını gösterdiği gibi, müminlerin de dinine ve peygamberlerine sadıklığını, teslimiyetini, ilâhına tevekkülerini, cesaretlerini, kendi aralarındaki samimiyetlerini de göstermektedir.

Müminlerin arasında en güçlü olanlarının şehid düştüğü, hatta müminlerin yenilgiye uğradığı, diğer bir büyük savaş da Uhud Savaşı'dır. Bedir'de olduğu gibi bu savaşta da, Allahu Teâlâ savaşın en zor zamanlarında mümin ordusuna yardım, bir nevi imdat olmak üzere bir sürü nimetlerini göstermiştir. Bu yardım melekler ordusu olduğu gibi, yağmur, uyku,

⁷⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, III, 52.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XV, 463.

⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-'azim*, thk. Sâmi b. Muhammed, 2. Baskı, 1999, IV, 22.

⁷⁷ Zemâhşerî, *Keşşâf*, II, 203.

⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kurân Dili*, III, 207.

serinlik, cesaret, müşrik ordusunun kalbine salınmış korku gibi çeşitli boyutlarda tezâhür etmiştir.

Uhud Gazvesi müşriklerin müminlere karşı düzenlediği intikam savaşı da diyebiliriz aslında. Çünkü Bedir’de mümin ordusundan yenilgiye uğrayıp, mallarından da ayrılmış olan müşrikler bu yenilgiyi kendilerine kabul ettiremediler ve bu sebepten dolayı da intikam almak istediler.⁷⁹ Bedir’de müslümanlar tarafından katledilmiş olanların yakınları Ebû Süfyan’a giderek onun kervan ile getirmiş olduğu bütün malı intikam için harcamayı talep ettiler. Bu amaçla savaşa hazırlanmaya başladılar. Öyle bir kin beslemişlerdi ki, aralarında çok keskin mızrak kullanmasıyla meşhur olan, attığı oklarıyla da kesin vurmakla çok usta olan bir köleyi getirdiler ve onu özel olarak Hz. Hamza (r.a)’yı öldürmekle görevlendirdiler. Eğer bu işi yapabilse kölelikten azad edeceklerine de söz verdiler.⁸⁰ Böylece Mekke yakınındaki savaşa katılmak isteyen komşu kabilelerden de asker toplayarak üç bin kişilik orduyla beraber hazırlıklı binekler, kılıçlar, mızraklar, okçular olmak üzere bütün savaş güçleriyle yola çıktılar.⁸¹ Rivayetlere göre savaştan kaçmamaları ve cesaret verip savaşa katılabilmeleri için, bazıları hanımlarıyla beraber savaşa çıkmışlardı.⁸² Müşrik ordusunun bu haberini Peygamber (s.a.v), ashabı ve bütün Medîne halkı öğrenmiş oldu. Bu durum karşısında nasıl bir yol uygulaması gerektiği hakkında istişâre yapmaya başladılar.⁸³ İstişârede iki görüş ayrılığına düştüler ve birinci görüş Peygamber (s.a.v) ile Abdullah b. Übeyy’in görüşü olup, Müslüman ordusunun Medîne’de kalıp beklemeleriydi. İkinci bir görüş ise, önceki Bedir Savaşı’na katılmayan bazı sahabelerin müşrik ordusuna karşı savaşa çıkmaları gerektiği düşüncesiydi.⁸⁴ İstişâreden sonra Peygamber (s.a.v) içeri girdi ve zırhını giymiş olarak çıktı. Böylece Peygamber (s.a.v)’ın ordusu da bin kişi olmak üzere yola çıktılar.⁸⁵ Ordu Medîne şehriyle Uhud’un arasındaki araziye ulaştıkları zaman, Abdullah b. Übeyy ve ona benzeyen şüpheli münafıklar orduyu terkedip geri döndüler. Bunun sebebi Abdullah b. Übeyy’in kendine benzeyenleri savaştan caydırma fikriydi. O zaten baştan beri savaşı istemiyordu, çünkü orada sadece bu kadar az orduyla kesin öleceklerini zannediyordu ve Peygamber

⁷⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 60.

⁸⁰ İbn, Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 11, Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 2. Baskı, Dâru Turâs, Beyrût, 1387, II, 500, Köksal, Mustafa Âsım, *Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyyet*, 2. Baskı, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2008, III-IV, 480.

⁸¹ İbn İshâk, Abdillâh Muhammed, *Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Farîd, ilk baskı, Dâru Kutubu’l-İlmiyya, Beyrût, 2004, I, 331.

⁸² Köksal, *Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyyet*, III-IV, 482.

⁸³ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 62.

⁸⁴ İbn İshâk, *Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 333.

⁸⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 65.

(s.a.v)'in kendisini dinlemediği için de kin tutmuştu ve üç yüz kişiyle ordudan ayrıldı.⁸⁶ Münâfıkların yapmış olduğu bu olay çok bilinen bir hadisedir ve hemen hemen bütün siyer, tarihlerde ve tefsirlerde geçmektedir. Hatta münafıkların bu yaptıklarıyla ilgili Kur'ân'da **وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ**

“İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da mü'minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), "Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin" denildi de onlar, "Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir,”⁸⁷ diye âyet inmiştir.⁸⁸ Aslında Peygamber (s a.v)'ın ordusu din uğruna cihâda çıkmışlardı ve tabi olarak da büyük bir kısmı şehid olacaktı. Fakat bu gerçek, Allah'a tevekkül edip ona gerçek manada inananlar için yoldan çevirecek değildi. Ancak sadece sayılara göre hareket edip, tevekkül gibi dinî fedakârlıkları düşünmeyenler için, bu cihâd bir katliam gibi gelebilirdi.

Peygamberimiz (s.a.v) Uhud'a yakın gelip, düşmanlara karşı ordugâhını belirledikten sonra savaş taktiklerini uygulamaya başladı. En güzel savaş taktiği ve aynı zamanda bu savaşta çok büyük hata yapılmış olarak belli olan okçuların yerleştirilmesiydi.⁸⁹ Elli tane okçular grubunu düşmanın fark edemediği yere yerleştirdikten sonra Peygamber (s.a.v) onlara mümin ordusu kazanmış olsa bile hiç yerlerinden ayrılmamalarını ciddi uyarıyordu.⁹⁰ Savaşın ilk kısmı bitip, mümin ordusu kazanmış gibi olduğu zamanda herkes ganimete koşmaya başlamıştı ve okçular da izinsiz yerlerinden ayrıldı. Herkes ganimetin karşısında çok erken karar verip gevşeklik gösterdiler diyebiliriz.⁹¹ İşte tam bu sırada durum mümin ordusunun aleyhine döndü. Kaçıp gitti zannettikleri düşman ordusu geri gelmişti ve Peygamber (s.a.v) ordusunu kuşatıverdi. Şiddetli bir çarpışma başlamıştı ve bu sırada çok sayıda müslüman erleri şehit düştüler. Ayrıca düşman ordusu kendilerini kazanmış gibi zafer naraları atmaya başladılar ve hatta Peygamber (s.a.v)'ı da öldürdüklerini zannettiler.⁹² Bu haber öyle bir

⁸⁶ Taberî, *Târîhu 't-Taberî*, II, 501.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/166-167

⁸⁸ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, VII, 377

⁸⁹ Vâkîdî, Ömer b. Vâkîd, *Kitâbu 'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Dâru'l-'alami, Beyrût, 1989, I, 200

⁹⁰ Vâkîdî, *Kitâbu 'l-Megâzî*, I, 203, Köksal, *Hz. Muhammed (a.s) ve İslâmiyyet*, III-IV, 485.

⁹¹ İbn Kesîr, *El-Bidâye*, IV, 13, İbn Hişâm, *Sîre*, II, 67.

⁹² İbn Kyyim, *el-Cevziyye, Zâdu 'l-Me'âd fî hedyi Hayru 'l-ibâd*, 27. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Kuveyt, 1994, III, 174.

yayılmıştı ki müslümanları da çok sarstı ve aralarındaki bazı münâfiklar peygamber bile ölmüş gidelim müşriklerden aman dileyelim bizi bıraksınlar, öldürmesinler diye fesat çıkarmaya başlamıştı. Ancak, Peygamber (s.a.v) ashabı tarafından korundu ve çok kere saldırsalar da öldüremediler.⁹³

Nihayet savaş bitmişti ve müminler tam anlamıyla yenilmeseler de kazandılar da denilmezdi. Çünkü bir çok sayıda önder sahabiler şehit oldular, Peygamber (s.a.v) yaralanmıştı ve çok bitkindi, ayakları üzerine kalkamadı, bitkindi ondan dolayı savaştan sonra oturarak namaz kılmıştı.⁹⁴ Müşrikler imtikan almış gibi oldular, Hz. Hamza (r.a) için getirmiş oldukları Vahşî de amacına ulaştı, hatta müşrikler çok ileri giderek şehit olan sahabelerin cesetlerinden parçalara ayırarak müslümanlar yapmışlardı. Bu çok eskiden kalan Câhiliyye geleneğinde var olan bir olaydı. Hz. Hamza (r.a)'ın cesedinden de parçalar kesmişlerdi. Bu görüntüler çok vahşîdi ve Peygamber (s.a.v) buna çok üzüldü.⁹⁵

Bazı rivayetlere göre, Âl-i İmrân Sûresinde altmış âyet bu savaşla ilgili nâzil olmuştur.⁹⁶ Bu âyetlerde Uhud günü müminler için büyük bir imtihan olduğu gibi aynı zamanda birçok açıdan da hikmet dolu dersler de çıkarıldığı söylenebilir. Sebebi Allahu Teâla savaşın her anında müminlere yardım ediyordu ve aralarında bilinmeyen, gizli gizli kin besleyip ilk fırsatta orduyu terk edip kaçacak münâfikları da göstermiş oldu. Savaş sırasında Allah'ın müslüman ordusuna vermiş olduğu nimetleri arasında aynı Bedir Savaşı'ndaki gibi bir güvenlik duygusuyla beraber, herkesi aynı anda bürümüş olan uyku vardı. Bu durum Kura'ân'da şöyle anlatılmaktadır: **ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ**

"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde

⁹³ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, s. 125,

⁹⁴ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, s. 127, Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, II, 169.

⁹⁵ İbn İshâk, *Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 335, Taberî, *Târihut-Taberî*, II, 502.

⁹⁶ Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l Hasen, *Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru Mutafâ, Kâhire, II, 421, Köksal, *Hz. Muhammed (s.a.v) ve İslâmiyyet*, III-IV, 490.

saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir."⁹⁷

Önceki âyette müminler yenilgiye uğradıktan sonra onları korku kaplamıştı, bazıları ise dağlara tırmanarak kaçmaya başlamışlardı. Çünkü Peygamber (s.a.v) öldü diye haber yayılmıştı ki, artık Müslümanların başını toparlayacak kimse kalmadığını düşünmüş olabilirlerdi.⁹⁸ Fakat Resûlullah (s.a.v) ortaya çıkıp kaçmakta olan ordusuna seslenerek onları toparlamaya çalıştı. Bu sırada Ebû Sufyan yüksek bir tepenin üzerine çıkıp konuştuğu zaman, gelecek sene yine savaşmak için geleceklerini söyleyerek onları tekrar savaşa çağırdı ve böbürlenerek Uhud'dan ayrıldı.⁹⁹ İşte böylece savaş bitmiş oldu ve Allahu Teâla 154. Âyette bu durumu anlatmaktadır. Çünkü büyük bir zorluktan sonra kolaylık olarak Allah'tan bir uyku emniyeti gelmişti.¹⁰⁰ Ebû Talha (r.a.) diyor ki: *Biz, Uhut savaşında düşmanın karşısında saf halindeyken bizi uyku kaplamıştı. Öyle ki, kılıcım elimden düşüyor onu alıyordum. Tekrar düşüyor tekrar alıyordum.*¹⁰¹ Buradaki nüâs da yukarıda bahsi geçmiş olan Enfâl Sûresindeki gibi uyuklama hâlidir. Ancak bu sefer ordunun hepsini değil de bir kısmını sarmıştı. Tefsirciler bu kısımda görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Sebebi ise âyetteki geçen bir kısım askerlerin kendi can kaygısına düşmüş olanların hem mümin sahabeler, hem de müşrikler olabileceği fikridir.¹⁰² Burası izah etmek gerekirse, uyuklamış olan tayfa müminlerdi ve onları savaştan sonra bir sükûnet kapladığı için uyuklama bastı. Diğer tayfa da aynı zamanda müminlerdi, ama onlar Resûlullah (s.a.v) yaralandığı için kendilerini iyi hissetmediler, rahatsız oldukları için nasıl davranması gerektiğini bilemediler ve bundan dolayı da uyuyamadılar diye te'vîl edenler olmuştur.¹⁰³ Yine de bu can kaygısına düşen ikinci grubun münâfıklar olduğu fikri doğruya daha yakın gibi gözükmektedir. Çünkü âyetin devamı buna işaret etmektedir. Üzüntü ve keder vaktinde askerlerin silahlı oldukları zaman orduyu kaplayan nüâs aynı zamanda Allah'tan gelen emniyetin delilidir.

⁹⁷ Âl-i İmrân 3/154.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 365.

⁹⁹ Belâzürî, Câbir b. Dâvûd, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suhail Zakkar ve Biyad Zerkali, ilk baskı, Dâru'l Fikr, Beyrût, 1996, I, 327.

¹⁰⁰ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 303.

¹⁰¹ Buhârî, "Tefsîru'l-Kurân," 4562.

¹⁰² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, I, 237.

¹⁰³ Mâturidî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 510.

Âyetin nuzül sebebiyle ilgili rivayetlerde müşrikler Uhud'dan ayrıldıktan sonra Resûlüllah (s.a.v) arkalarından Hz. Alî (r.a)'yi takip için gönderdi. Çünkü müşrik ordusunun Medîne'ye saldırma ihtimali de olabilirdi, bu yüzden Peygamber (s.a.v) endişelendi. Hz. Ali (r.a)'ya dedi ki: *"Git ve onları takip et, ne yapmak istiyorlar. Eğer develerine binmiş olarak gidiyorlarsa Mekke'ye gidiyorlar. Eğer atlarına binerek, develeri yanında yürütüyorlarsa demek Medîne'ye saldırmak istiyorlar."* Hz. Alî (r.a) da onları takip etmiş ve der ki: *"Müşrikler atlarını yanlarına almışlar ve develerine binip Mekke'ye gidiyorlardı."*¹⁰⁴ Bu haberden sonra müminler rahatladılar, Peygamber (s.a.v) onları sabırla teselli ettiği için ona güvendiler ve silahlı oldukları halde uyumaya başladılar. Müminlerle beraber bu savaşta bulunan münafıklarda ise bu güven yoktu, bu yüzden onlar uyuyamadılar, hâlâ müşrik ordusu gelip onlara saldırarak diye şüphe içindelerdi.¹⁰⁵ Uhud askerlerinden olan Zübeyr b. Avvam (r.a) şöyle anlatmıştır: *"Savaşta çok endişelenmiştik, yorgunduk, kendimi Resûlüllah (s.a.v) 'ın yanındayken buldum. Bu sırada Allah bize uyku gönderdi ve herkes uyukluyordu. Kendim da rüya görür gibi oldum ve tam o sırada da Mu'attib b. Kuşeyr'in: "Bu işte bizim bir dahilimiz olsaydı burada öldürülmezdik," diye söylendiğini işittim ve öyle hatırladım."*¹⁰⁶ Üstelik onlar sadece ganimet için gelmişlerdi ve içlerinde İslâm dininin günü bitti diye kötü zarlarda bulunuyorlardı.¹⁰⁷ Silahlı savaşa hazır bulunmakta olan orduyu basan bu uyku şekli normal olan, bütün duyuları kesen uyku olmayıp, Allah'tan gelmiş bir lütuf olduğunu bütün tefsirciler ittifakla kabul etmişlerdir. Bu durumun aynısı Bedir'de de yaşandığı için bunu aslında mucizevî bir ilâhî teselli şeklinde de izah edebiliriz.¹⁰⁸ Bugün münâfık grup ise bu teselliden mahrum kalmışlardı, çünkü bu grubun hâli ve derdi bambaşkaydı. Bunca gamdan sonra İslâm'ın değeri bitmiş gibi, Allah'ın yardımı gelmeyecek gibi Câhiliyye düşünceleriyle Allah hakkında kötü zanda bulunuyorlardı.¹⁰⁹ Tıpkı şu âyette anlatıldığı gibidir: **بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَرَبِّينَ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا**

*"(Ey münafıklar!) Siz aslında, Peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helaki hak eden bir kavim oldunuz."*¹¹⁰

¹⁰⁴ Suyûtî, *Esbâbü'n- Nuzûl*, s. 65.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 393.

¹⁰⁶ Vâkıdî, *Megâzi*, I, 323.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, VI, 159, Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 242.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 446.

¹⁰⁹ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 305, Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 449.

¹¹⁰ Feth 48/12.

Bütün bu kalplerinde ve düşüncelerinde olup bitenleri Peygamber (s.a.v)'dan gizliyorlardı. Ancak Allahu Teâlâ âyetin devamında “de ki” diye Resûlüne (s.a.v) haber vermekte ve aynı zamanda münâfıklara da hitap etmektedir.¹¹¹ Elmalılı bu hususu daha derinden izah ederek şu güzel bir fikri söylemektedir. Ona göre münâfıkların bu işte bizim dahilimiz olsaydı demeleri aslında onların Peygamber (s.a.v)'ın tedbir ve istişârelerine isyan etmeleridir. Sanki onların fikri toplu istişârede sorulmamış, itibar edilmemiş gibi tepki göstermeleridir. Halbuki onların başkanı Abdullah b. Übeyy istişârede çok konuşmuştu. Aslında münâfıkların böyle istişâreye alınmaları da hikmete uygun değildir. Çünkü Abdullah b. Übeyy kibirlenmesinden ve kendi fikrinin kabul edilmediğinden dolayı kırgınlığına tahammül edemeden yarı yolda çekip gitmişti.¹¹² Cenâb-ı Hakk bu savaşta neler, nasıl olup biteceğini ezelden biliyordu ve ona göre yazmıştı. Savaş meydanında ve sonrası başlarına gelen imtihanlarda kalplerde olan ihlas derecesini ölçmek, münâfık ve ihlaslı müminleri birbirinden ayıklamak, Resûlüllah (s.a.v)'ın sözünü dinlememek, asıl amacı unutarak dünya malına meyletmek ne gibi sonuçlar yaratabileceğini bizzat yaşatarak göstermiştir de diyebiliriz.

İslâm tarihinde en önemli yere sahip olan iki büyük savaşta da Cenâb-ı Hakk diğer lütûf ve yardımlarıyla beraber uykuyu da zikretmektedir. Bu dönemler müminler için ve aynı zamanda Resûlüllah (s.a.v) için de en kritik zamanlardı. Müminlerin canlarının, imanlarının ve Allah'a tevekkülü söz konusuydu. Allahu Telâlâ böyle kritik durumda uykuya büründürmekle savaşın dehşet anlarının etkisini ve korkusunu gidermek, böylece de tevekkül duygularını artırmak, sonuç olarak da din uğruna düşman karşısında ayaklarının yere sağlam basmalarını sağlamıştır.

D. Rukûd

رق د fiilinden türemiş olup, الرقود uyumak, gece uykusu, gündüz uykusu, diğer bir manada bir dağın adı ve sür'at etmek yani hızlanmak gibi anlamları ifade etmektedir.¹¹³ رقاد ayrıca gece uyumak manasında denilmiştir. Fakat Araplar ikisini de hem gündüz uykusu, hem de gece uykusunu ifade etmek için kullandıkları söylenir.¹¹⁴ Bazı dilcilere göre ise rukûd, gündüz veya sabah vaktindeki uzun ve derin bir uykudur.¹¹⁵ Türevlerinden olan الرقدة kelimesi bu dünya ile ahiret arasındaki bir engel demektir. Eğer birisine rükûdu kullanarak

¹¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânu'l-'azîm*, II, 145.

¹¹² Zemahşerî, II, 453, *Keşşâf*, I, 427, Elmalılı, Hak Dini,

¹¹³ Cevherî, *Sihah*, II, 476, Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, s. 283.

¹¹⁴ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 140, İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, III, 183.

¹¹⁵ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, I, 234, Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 374.

uyudu denilirse bundan o kişinin çok uyuduğu, ya da uzun uzun uyuduğu anlaşılır.¹¹⁶ المرقد olursa da yatak, türbe manasındadır. Aynı kelime المرقد diye damme olursa, kişiyi içtiği zaman uyutacak, sarhoş edecek bir içki maddesi anlamına gelmektedir.¹¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de uyku dediğimizde ilk akla gelen şey Ashâb-ı Kehf'in kıssasıdır, işte bu arkadaş grubun uykusu âyette rukûd kavramıyla nitelendirilmiştir. Çünkü rukûd çok derin bir uykudur fakat ölüm hâline göre kısadır.¹¹⁸ Sûre hakkında bu zamana kadar çokça sayıda araştırmalar, makaleler, kitaplar yazıldığını ve bu olay çok bilinen bir mesele olduğunu bilmekteyiz. Bunun sebebi de Ashâb-ı Kehf'in kıssası eski zamandan bilinmiş olan, başka dinlerde, efsanelerde, hikayelerde ve mitlerde de geçmektedir.¹¹⁹

Sûrenin nuzûl sebebine dair bilgilerde şu çok meşhur rivâyet hemen hemen bütün tefsir ve kaynaklarda zikredilmektedir. Mekkeli müşrikler, müslümanların sayılarının çoğaldığını görmeye başladılar, doğal olarak bu gerçek onları endişelendirmeye başlamıştı. Tam bu sırada kendi aralarında konuşup, Resûlullah (s.a.v)'in peygamber olup olmadığını denemek ve herkesin önünde de bunu göstermek istediler. Bu niyetle aralarından Nadr b. Hâris ile Utbe b. Muayt'ı Medîne'de bulunan Yahûdî âlimlerine gönderdiler. Onlar gidip, siler kitap ehli olduğunuz için bizim bilmediklerimizi bilirsiniz, bize de bilgi verin dediler. Yahûdî âlimler, ona Ashâb-ı Kehf hakkında sorun, bu çok ilginç olay, ikinci olarak da yer yüzünü doğusundan batısına kadar dolaşmış olan adam hakkında sorun, üçüncü olarak da rûh hakkında soru sorun. Eğer bu üç soruya cevap verebilse bilin ki, o bir peygamberdir dediler. Elçiler geldi ve bu söylenenleri Peygamber (s.a.v)'a sordular. Allah'ın Elçisi (s.a.v) de yarın cevap veririm demiş, fakat inşaallah demeyi unutmuştur. Ertesi gün de vahiy gelmedi ve müşrikler çeşitli dedikodu yaymaya başlamışlardı. Sonra da aradan yaklaşık on beş gün geçtikten sonra Cebrâil (a.s) Kehf Sûresiyle İsrâ Sûresinin 85. Âyetini getirdi.¹²⁰ Anlatılan bu olaya İmam Mâturîdî ve Elmalılı gibi tefsirciler ise böyle bir şeyin mümkün olmadığını ve Allahu Teâlâ Peygamber (s.a.v)'ı vahiy indirmek üzere Resûl olarak seçip de ondan sonra vahyin gelmesini keserek nasıl olur da, o müşriklerin karşısında yalancı gibi duruma düşürmüş olur diye itiraz eder. Müşrikler her zaman Peygamber (s.a.v)'a gelip çeşitli sorular sorduğu zamanlar olmuştu, yukarıdaki soruları da sormuş olabilirler, fakat Peygamberimiz (s.a.v) da bu sorulara

¹¹⁶ Sâhib b. Abbâd, İsmâil b. Abbâd, *Muhît fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan, Âlimu'l-Kutub, Beyrût, V, 345.

¹¹⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, VI, 309, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 184.

¹¹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 324.

¹¹⁹ "Ashâb-ı Kehf," *DİA*, X, 465-467.

¹²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 591, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 71, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 140, Suyûtî, *Esbâb-ı Nuzûl*, s. 129.

cevap vermiştir.¹²¹ Mûcizelere dolu bu kıssayı Allahû Teâlâ Resûlüne (s.a.v) ve bizlere şöyle anlatmaktadır:

وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُعبًا ﴿١٨﴾ وَكَذَلِكَ بَعَثْنَا لَهُمْ لَيِّسَاءً لِيُتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾

“(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın mucizelerindedir. Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.

Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.

Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız"? dedi. (Bir kısmı) "Bir gün, ya da bir günden az", dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin."¹²²

Kehf mağarasının ehli olan bu insanlar, Allah'a inanan gençlerdi. Onların kimler olduğu, hangi ülkeden, şehirden olduğu ve hangi dönemlerde yaşamış olduğuyla ilgili hem İsrâiliyyât, hem de diğer kaynaklardan alınmış olan çok sayıda çeşitli rivâyetler söylenmektedir. Ancak biz burada bütün bu tefferruatlara girmeden kısaca âyetlerin vermiş olduğu bilgi çerçevesinde özet geçeceğiz.

Bu gençlerin dönemindeki kral zalim birisiydi ve tevhîde inananları inançlarından döndürmek için zulüm yapıyordu. İman eden bu gençleri de dininden döndürmek için

¹²¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtül-Kur'ân*, VII, 139, Elmalılı, Hak Dini, VI, 347.

¹²² Kehf 18/18.

zorlamaya başladığı zamanda bu kralın işkencelerine tahammül etmemişlerdir ve kendileri yaşadığı şehirden kaçıp, dağda bulunan büyük bir mağaraya saklanmışlardır. Yaşadıkları yurdunu ve halkını bırakıp, bu mağaraya sığındıkları zaman kendilerine bir çıkış yolu göstermesi, çaresiz bu durumda çare olması için Allah'a bolca dua ettiler. Cenâb-ı Hakk da onların dualarını kabul etmiş ve onları asırlar boyunca; uzun süre uyutarak kurtarmıştır. Hatta yanlarında bulunmuş olan köpekleri de onlarla beraber uyutmuştu. Üç yüz seneden fazla uyuduktan sonra da Allah onları uyandırmış. Fakat onlar hâlâ ne kadar zaman uyuduklarının farkında bile değillerdi. Çünkü uzun zaman uyuduklarına dair herhangi bir belirti ve işaret de yoktu. Zannettiler ki yarım gün, ya da ondan az bir müddet uyudular . Kendi aralarında biraz münâkaşa ettikten sonra temiz bir yemek getirmesi için aralarından birini çarşıya gönderdiler. Zamanın farkında olmadıkları için kralın askerlerinden sakınması için de tenbih ettiler. Çarşıya gelen kişinin üzerinden yüzlerce senenin geçmiş olduğu eski paraları gösterdikten sonra yaşamış oldukları mucizevî bu durum ortaya çıkmıştır. Bu ibretlik olay ortaya çıktıktan sonra da onlar doğal ölümleriyle vefat etmiş oldular.¹²³ İşte yukarıda vermiş olduğumuz âyetlerde de bu mağara ehli uyurken Allah'ın onlara sağladığı bazı durumları açıklamaktadır. Bazı tefsircilerin anlattığına göre; Allah Teâlâ onlara uyku verince gözleri kapanmadı. Çünkü gözler dışarıdan oksijen alırlar ve oksijen ise onların bozulmamasını sağlar. Kehf'teki adamların gözleri açık olduğu için, onlar uykuda iken, sen, onları uyanık sanırdın denilmiş olabilir.¹²⁴ Başka bir ihtimal olarak da uyanık bir kimsenin yattığı yerde çokça dönüp durması gibi, onların da çokça dönüp durmalarından ötürü, sen onların uyanık olduklarını zannederdin denmesi, yani onların vücutlarının sağa ve sola çevirilip durmasıdır.¹²⁵

Başka bir rivâyete göre Cibrîl (a.s) onların etlerini toprak çürütmemesi için yılda iki kez gelip vücutlarını çeviriyordu. Âyette de geçmiş olan sen onları görürsen yüz çevirip kaçardın bahsinin manası da bununla ilgilidir. Çünkü tam o sırada onlar çevirilirken görseydin korkudan dehşet dolup kaçardın anlamındadır.¹²⁶ Ancak Râzî'ye göre bunun gibi açıklamalar sahih bir hadisle gelmediği için bunlar bilinemez, ayrıca Kur'an da bununla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu bağlamda ona göre Allahu Teâlâ bu gençleri nasıl ki üç yüz sene hayatta tutmaya kâdir olduğuna göre, bedenini çevirmeden ve çürütmeden de uyutmaya kâdirdir.¹²⁷ Âyetteki rukûd kavramının anlamı uyumak ya da uzanmak, ama burada farklı bir

¹²³ Hâlidî, Abdülfettâh, *Kur'an Öyküleri*, çev. Ahmet Sarıkaya, 2. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2005, II, 25-28.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 624, İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IX, 115.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 368.

¹²⁶ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, II, 559.

¹²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 444.

tarzda, gözlerinin açık olduğu, nefes aldığı fakat hiç konuşmadığı söylenmiştir. Onları uyanık sanırdın demekte iki sebepledir, ilki gözleri açık olmasından, ikinci sebep de dönüp durmalarından demektir.¹²⁸ Allahu Teâlâ'nın bu gençleri böyle görünüşte heybetli kılması onlara dışarıdan gelecek olan müdahaleyi engellemek içindir, çünkü onların böyle duruşu dışarıdan bakanlar için korkunç verici tabloydu.¹²⁹

Yine Kehf Sûresi'nin 11. âyetinde *فَضْرَبْنَا عَلَىٰ أَدَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا* Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık. (Onları uyuttuk)¹³⁰ Burada geçen 'kulaklarına vurduk' ifadesi müfessirlere göre onları uyuttuğunu anlatan bir tabirdir.¹³¹ Âyette uyutmayla ilgili sadece kulakların zikredilmesinin hikmetine gelince, insan uyurken aktif olan organ sadece kulak organıdır. Uyuyan bir kişinin uykusu ancak kulağının işittiği seslerden dolayı bozulur. Ondandır da yüksek sesli bir şey işiten kimse hemen uyanır. Normal ve sağlam bir uyku da ancak kulağın hiçbir şeyi duymaması halinde mümkün olur. Bundandır dolayısıyla onların kulaklarına vurduk demek, onları uyandırabilecek şeylere kulaklarını kapattık ve bu yüzden de üç yüz yıldan fazla uykuda kaldılar demektir.¹³² Bunca yıl kaldıklarına rağmen, 17. Âyette onlara hiç güneşin de değmediğinden haber verilmektedir. Güneş sabah doğarken mağaranın sağ tarafından, batarken de mağaranın sol tarafından kayıp gitmektedir. Bununla beraber güneşin hiç değmemiş olduğunu da söylemek doğru değildir, çünkü batarken onlara güneşin az sayıda kırıntıları değdiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Çünkü hep güneşsiz kalırlarsa vücutlarında değişiklikler meydana gelebilirdi.¹³³

Son dönemde bilimsel araştırmaların hızla gelişmesinden dolayı Kur'ân'daki kevnî âyetleri bu bilimsel verilerin sonuçlarına göre tefsir eden bilimsel tefsir alanı da gelişmektedir. Bundandır dolayısıyla Ashâb-ı Kehf olayını da bu yaklaşımda inceleyen müelliflere göre beden tek bir kalıpta uzun süre kalırsa çürür, ondan dolayı çevirilip durması zaruridir. Kişi öldükten hemen sonra cesedini dondurup, yıllar sonra hatta yüzyıllar sonra diriltilmesi veya eritilmesi günümüzde Avrupa ve Batı ülkelerinde çok merak uyandıran, birçok insanı da buna başvurduran olay meşhur olmaya başlamıştır. Bu prosedürün adı kriyoprezervasyon dondurarak saklama olarak bellidir. İşte Kehf ehlinin uyutulup, yüzyıllardan sonra

¹²⁸ Mâverdi, Ebû'l-Hasen, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 1992, III, 292.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 625.

¹³⁰ Kehf 18/11.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 362, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, 106.

¹³² Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 363, Naile Süleymanova, *Ashab-İ Kehf Olayı Üzerine Tıpta ve Dinimizde Uyku, Uluslararası İnanç Turizmi ve Ashab-ı Kehf Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2012, ss. 421-426.

¹³³ Zeccâc, Ebû İshâk, *Me'ani'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelil, ilk baskı, 'Alimu'l-Kutub, Beyrût, 1988, III, 273.

diriltilmesinde de bu kriyoprezervasyon tekniğine işaretler vardır diyenler olmuştur.¹³⁴ Her ne kadar bunun gibi fikirler söylenmişse de Kur'ân bir bilim kitabı olmadığından bunun gibi açıklamalar asıl mana olmayıp, bir zenginlik olarak kabul edilebilir.¹³⁵

Bir müddet sonra Allahu Teâlâ onları uyandırıp, insanlar tarafından kendilerinin bulunmasını ve böylece de bütün bu olaydan herkesin haberdar olmasını sağladığını sonraki âyetlerde belirtiyor: **وَكَذَلِكَ أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّلُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا**

“Böylece biz, (insanları) onların halinden haberdar ettik ki, Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler. Hani onlar (olayın mucizevi tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) aralarında onların durumunu tartışıyorlardı. (Bazıları), "Onların üstüne bir bina yapın, Rableri onların halini daha iyi bilir" dediler. Duruma hakim olanlar ise, "Üzerlerine mutlaka bir mescit yapacağız" dediler.”¹³⁶ Âyet o günün insanları olsun, ya da bu günün insanları olsun, ahirete ve öldükten sonra tekrar diriliş olduğuna inanamayanlara bir cevaptır. Rivâyetlere göre onların tekrar dirilmiş olduğu dönemde de ahirete inanmayanların sayısı çoğalmıştı, ölümden sonra sadece ruhlar dirilmiş olacak, ama bedenler diriltilmeyecek diyenler de olmuştur. İşte bu olay da bunun gibi bütün şüphelere delil olarak vermektedir. Onların uyuma hâli ve uykudan uyanma hâli, ölüm ve ölümden sonraki dirilme hâline benzer.¹³⁷ Bütün bunlarla beraber onların hâliinden haberdar ettik demek, Kehf ehlini işitme duyularını nasıl kapatıp uyuttuğunu, sonra tekrar nasıl dirilttiğini ve bunların bilgilerinin Allah'tan nakledilmekte olduğunu, bunca sene yemek gibi temel ihtiyaçların sağlanmaksızın tekrar diriltmeye kâdir olan Yaratıcı, mahşer gününde de tekrar bir kemikten haşır edeceğiyle ilgili bütün va'd ve va'dlerinin hakk olduğunu bildirmektir diyebiliriz.

Olayla ilgili geçen sonraki âyette ise onların sayısı ile ilgili tartışmaları zikretmekle beraber böyle tartışmaya girmeyi ve bu kıssa hakkında başkalarından bilgi sormaması gerektiğiyle ilgili Cenâb-ı Hakk Resûlüne (s.a.v) tenbihte bulunmaktadır: **سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ**

¹³⁴ Zağlul en-Neccâr, *Tefsîru'l Âyâtî'l-Kevniyye fî Kur'âni'l-Kerim*, ilk baskı, Maktabatü Şurûk, Kâhire, 2007, II, 51.

¹³⁵ Akpınar, Ali, “Kur'ân'da Anlatılan Ashâb-ı Kehf Kıssasındaki İşârî ve Bilimsel Yorumlar,” Uluslararası Ashâb-ı Kehf Sempozyumu, Kahramanmaraş, 2012, ss. 167-184.

¹³⁶ Kehf 18/21.

¹³⁷ Vâhidî, Ahmed b. Muhammed, *Tefsîru'l-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed ve dğr. İlk baskı, Dâru'l-Kutubu'l-ilmîyya, Beyrût, 1994, III, 141, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'-Azîm*, IX, 115.

كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةَ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةَ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

“(Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Yine, "Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Şöyle de diyecekler: "Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir." De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O halde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma (yı aktarmak) dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma.”¹³⁸ Ashâb-ı Kehf'in yaşadığı zaman, Hz. Mûsa (a.s) veya Hz. İsa (a.s)'ın zamanı olduğu arasında tartışmalı görüşler vardır. Bundan dolayı da herkes kendi zamanına göre onların sayısı konusunda tartışmalara girmişlerdir. Ancak Cenâb-ı Hakk Resûlüne (s.a.v) hitaben onların sayısını bir takım zanlara dayanarak, tartışmasını ve ayrıca bilgi istemesini de yasaklamaktadır. Fakat Peygamber (s.a.v) onlarla tartışmamıştı ve bazı tefsir ulemaları bu hitap aslında insanlara bizzat bu konuda ve bunun gibi konularda tutunması gereken edep ve terbiyeyi göstermektedir demişler.¹³⁹

Rükûd kavramı diğer bir âyette mezar anlamında kullanılmaktadır ve kıyametin koptuğu anlarla ilgili olup, Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾

“Sûra üfürülür. Bir de bakarsın kabirlerden çıkmış Rablerine doğru akın akın gitmektedirler. Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltilip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler." Sadece korkunç bir ses olur. Bir de bakarsın hepsi birden toplanıp huzurumuza çıkarılmışlardır.”¹⁴⁰

Müfessirlere göre Sûra üç kere üflenir derler. İlk üflenmede yaratılan her şeyin canı alınır, bu Zümer Sûresinde وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar,¹⁴¹ diye anlatılmaktadır. İkinci üflenmede işte burada geçen “Sûra üfürülür. Bir de bakarsın kabirlerden çıkmış Rablerine doğru akın akın gitmektedirler”

¹³⁸ Kehf 18/22.

¹³⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, 156.

¹⁴⁰ Yâsîn 36/52.

¹⁴¹ Zümer 39/68.

âyetidir ve herkes kabirinden çıkacak. Üçüncü üflenmeden sonra da *Sadece korkunç bir ses olur. Bir de bakarsın hepsi birden toplanıp huzurumuza çıkarılmışlardır*, diye anlatıldığı *korkunç bir ses*, Sûra'nın üçüncü üflenışidir ve kabrinden çıkmış olan herkes, Allah'ın huzurunda toplanacaktır.¹⁴² Bu görüşe ihtilafen Sûra sadece iki kere üflenecek ve bu iki üflenışin arasında kırk sene vardır. İlk üflendiğinde herkes ölecek, ikinci üflenince de Allahu Teâlâ herkesi diriltecek derler.¹⁴³ İkinci kez Sûra üflenip, herkes kabrinden çıktıktan sonra, kafirler bizi uyuduğumuz yerden kim çıkardı derler. Markad kelimesi uyku uyunan yer, mezar ve kabir anlamındadır.¹⁴⁴ Bu hususta kafirlerin uykumuzdan dedikleri için kabir azabı olmayacak, orada herkes sadece uykuda olacaklar diye kabir azabını inkar edenler de vardır. Ancak kafirlerin böyle demesi kabir azabının olmayacağından haber vermiyor, yalnız onların kabirde gördükleri azabın kıyamette görecekleri karşısında çok hafif olacak ve bu gerçeğin farkına vardıkları için böyle diyecekler.¹⁴⁵ Bazı rivâyetlerde ise, birinci Sûra'nın üflenmesiyle ikinci üflenmesi arasında kırk sene olacak ve bu sürede kafirlerden azap kaldırılacak ve kabirdekiler uyuyacaklar. İşte bu ikinci kez Sûra üflendikten sonra uyanıp bizi uykumuzdan kim kaldırdı diyecekler.¹⁴⁶

Kafirlerin sorusundan sonra gelen, *bu Rahmân'ın vaad ettiğı şeydir*, cevabını kimlerin söylediğıyle ilgili tefsirciler arasında üç farklı görüş vardır. İlk görüşte olanlar bu cevabı kafirlere meleklerin söylediğini savunanlar,¹⁴⁷ ikinci fikre göre bunu kafirlere müminler söyler, son olarak da bu ifadeyi kafirler kendileri söylerler.¹⁴⁸ Yani onlar kabirlerinden kalktıktan sonra kıyametin geldiğini ve peygamberlerin söylemiş oldukları, Allah'ın vaad ettiğı şeylerin hepsi gerçek olduğunu idrak edecekler ve bundan dolayı bu Rahmân'ın vaad ettikleri şeydir derler. Kendilerinin peygamberlerin Allah'tan getirdiklerini yalanlamış olduklarını ve Allah'tan gelen mesajların hakk olduğunu itiraf ederler. Fakat bu itirafları artık kıyamet zamanında ve hesap anında oldukları için hiçbir fayda vermez.¹⁴⁹ Bu ifadeyi müminlerin söylediğini tercih edenlere gelince, onlar Kur'ân'da geçen şu âyete bağlantılı

¹⁴² Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 527.

¹⁴³ Kurtubî, XV, 10.

¹⁴⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 362.

¹⁴⁵ Maturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 529, V

¹⁴⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 23, Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân, ilk baskı, Dimaşk, Dâdu'l-Kalam, 1415, s. 902, Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *Barhu'l-Muhît fî Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed, Dâru'l Fikr, Beyrût, 1420, IX, 74, Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VII, 63.

¹⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîr-i Kebîr*, III, 582.

¹⁴⁸ İbn Atiyye, Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm, ilk baskı, Dâru'l-kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 1422, IV, 458, Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 21, Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 107.

¹⁴⁹ Begavî, Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-Tenzil*, thk. Abdurrezzâk Mehdî, ilk baskı, Dâru İhya Turâs, Beyrût, 1420, IV, 17.

olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁰ هَذَا يَوْمَ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢١﴾ Şöyle diyecekler: "Vay başımıza gelene! Bu beklenen ceza günüdür. Onlara, "İşte bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm ve ayırım günüdür" denilir.¹⁵¹

Genel olarak rukûd kavramıyla ilgili âyetlerde geçen yorum ve te'villere göre şu sonuca varmaktayız: Rukûd, incelemiş olduğumuz diğer uyku türlerine göre daha derin ve zaman açısından da uzun bir uyku çeşididir. Bu uyku döneminde insan rüya da çok görmemektedir, ancak çok uyuduğunun farkına varmaktadır. Uyurken kulak gibi uyandırılmaya en hassas organın tamamen duyarsız adeta kapalı olduğu, bununla beraber aynı zamanda diğer duygular da duyarsız hale gelmektedir. Bu sebeplerden de dolayı kabir uykusu da bu kavram ile belirtilmiştir. Her ne kadar kabirde azap görseler de, kafir olanlar kendilerini uykuda olduklarını zannederler. Çünkü azap çekseler de tam bir ahiret azabı olmadığı için, sanki uykudaymış gibi zaman geçirirler. Bu sebepten olsa gerek halk arasında kabir uykusu ifadesi de kullanılmaktadır.

E. Sübât

السُّبَاتُ vezninden gelir ve asıl anlamı çalışmayı, işi bırakmak, kesmek, sükûn, sessizlik ve rahat olma demektir.¹⁵² السُّبَاتُ uykunun başlangıcı, beyinde başlamış olup, imızganma hali var ama henüz kalbe inip, derinleşmeyen uyku demektir.¹⁵³ Uykuya sübât denilmesi insan bedeninin tamamıyla dinlenmesinden ve hareketin kesildiğinden dolayıdır.¹⁵⁴ Bir de subât hastalıktır ki insan sürekli uyur, buna koma uykusu da denir ki, insanın beyni uyumaktadır.¹⁵⁵ Sübât aynı zamanda hafif uyku, derin uyku ve kişinin etrafında olup bitenleri hiç anlamadığı anormal bir uyku için de denilmektedir.¹⁵⁶

Kavram Kur'ân'da iki âyette subât olarak ve diğer âyetlerde de türevleriyle beraber toplam dokuz âyette geçmektedir.¹⁵⁷ Biz de burada kavramın türevlerini değil, sadece sübât olarak geçtiği âyetleri incelemeye çalışacağız.

¹⁵⁰ Mücâhid, Ebü'l Haccâc, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm, ilk baskı, Dâru Fikr, Mısır, 1410, s. 510, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Sa'lebî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Muhammed Alî, ilk baskı, Dâru Turâs, Beyrût, 1418, VIII, 131.

¹⁵¹ Sâffât 37/20-21.

¹⁵² Firûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 152, Feyyümî, *el-Misbâh*, I, 262, Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 140.

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 36, İsfehâni, *Müfredât*, s. 392.

¹⁵⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kurân*, V, 272, Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luga*, II, 256.

¹⁵⁵ Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, VII, 239, Tehânevî, *Keşşâf Isulâhât*, I, 923.

¹⁵⁶ Umar, Ahmed Muhtâr, *Mu'camu'l-luga el-Arabiyya el-Mu'âsıra*, ilk baskı, Âlimu'l-Kutub, Kâhire, 2008, s. 1023.

¹⁵⁷ Muhammed Fuâd, *Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 338.

Kavramın *سبات* geçtiği Furkân ve Nebe Sûresinde Allah Teâlâ buyuruyor ki: **وَهُوَ الَّذِي** "O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır."¹⁵⁸ **وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا** "Uygunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık."¹⁵⁹ Daha önce nevm kavramını açıklarken bu âyetleri de incelemiştik. Burada çok tefferutına girmeden yukarıda vermiş olduğumuz izahları tamamlayıcı bir şekilde *subât* kavramının anlamlarına bakacağız.

*Subât*n rahat ve kesmek manası olduğu için uykunuzu bütün işlerin kesilip, istirahat zamanı kıldık denilmiştir. Yine uykuda kişi hareketsiz kaldığı için de uykunuzu *subât* yaptık denilmiş olabilir. Çünkü nevm demek zaten uyku demek olduğu için ve *subât*n da uyku manası olduğu için, uykunuzu uyku yaptık gibi olmaz. Bundan dolayı *subât* uykuyu açıklayıcı ya da uykuyu daha da derin anlayabilmemiz için onun sıfatı gibi olmaktadır.¹⁶⁰ Gecenin libâs denilmesi, bütün mahlukâtın *sükûn* bulduğu zaman olduğundan, onun içinde bulunan uyku da dinlenme hâlidir. Bunları Allah Teâlâ bizlere birer lütuf olduğunu işaret etmektedir. Sonra da çalışıp kazanmak için gündüzü misal veriyor. Bunların hepsinde Allah'ın nimetlerine ve ayrıca da ölümden sonra dirilişin olacağına bir işaretir.¹⁶¹ Başka bir rivâyete göre uykuya *subât* denilmesinin sebebi, sanki ölmüş gibi aklın gitmesinden ve amellerin kesilmesi gibi iki asıl anlama delâlet ettiğindedir.¹⁶²

Şimdi gelelim Nebe Sûresinde de **وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا** diye aynı manada cümlenin geçtiğini görmekteyiz. Genel olarak tefsirlere baktığımızda bu âyetteki *subâta* da tefsircilerin uykunuzu dinlenme, rahatlama yaptık diye yukarıdaki âyete benzer anlamda tefsir ettiklerini görmekteyiz.¹⁶³ Diğerlerinden farklı olarak Râzî bu cümleyi *subât*n anlamı kesmek olduğundan biz uykunuzu sürekli devam eden değil, sonu olan, sona eren bir uyku yaptık anlamına gelmesi de muhtemeldir demiştir.¹⁶⁴ Sonra uykunun yaratılmasında Allah'ın tüm yaratılanlar üzerindeki ulûhiyyetine delil vardır. Çünkü ister inansın, ister inanmasın, yaratılan

¹⁵⁸ Furkân 25/47.

¹⁵⁹ Nebe 78/9.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 461, Begavî, el-Ferrâ, *Me'âlimu't-Tenzil*, thk. Abdürezzâk Mehdî, ilk baskı, Dâru İhyai Turâs, Beyrût, 1420, III, 448.

¹⁶¹ Ebüssuûd, Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-akli's-Selîm*, thk. Abdulkâdir Ahmad, Maktabatü Riyâd, Riyâd, 1974, VI, 223.

¹⁶² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV, 147.

¹⁶³ Mukâtîl, *Tefsiri Kebîr*, IV, 558, Kuşeyrî, Ebü'l Kâsım, *Letâ'ifu'l-işârât*, thk. İbrâhim Besyunî, 3. Baslı, Âlimu'l-Kutup, Mısır, 2000, III, 676, İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, IV, 424, Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, V, 278.

¹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 9.

her insan hatta hayvanlar da uykusuz yaşayamaz. İster istemez herkes O'nun kontrolü altında olduğuna bir kanıttır.¹⁶⁵

Bu iki âyette geçmiş olan subât kavramı hakkında farklı görüş ve izahları yapıldığını görmüş olduk. Bunların arasından müfessirlerin büyük kısmı subâtın bir *rahat* anlamına geldiği fikrini tercih etmiştir. Aynı zamanda bu âyetlerde nevm Allah'ın lütûfları arasında zikredilmesine de dikkat çekenler oldu. Burada her gün yaptığımız bir işte Allah'ın büyüklüğüne ve yüceliğine bir işâret ve bir delâlet vardır.

II. KUR'ÂN'DA GEÇEN UYKUyla İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

A. Sekîne

السكينة bir şeyin hareket ettikten sonra durması, hareketsizleşmek, sâkinleşmek, durmak, karar kılmak, bir yerde ikâmet edip yaşamak anlamlarındaki سكن fiilinden türetilmiştir.¹⁶⁶ Nefisteki heyecanın dinmesi, gönül rahatlığı, yumuşaklık ya da yumuşak huyluluk, kalpteki huzurluluk, güven ve sâkinlilik anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁷ السكينة boyundaki başın oturduğu yere da denilir, yani başın boynun bitiş tarafındaki oturduğu kürsisi anlamında. Yine diğer açıklamalara göre, sekînenin manası, hareket eden her şeyin hareketsizliği sükûnettir, hareket etmeye muktedir olmayan şeyin hareketsizliğine sükûnet denilmez.¹⁶⁸ Diğer bir manası vakarlı olma, rahat olma, onurlu olma, haysiyet, emin olma demektir.¹⁶⁹ Tarifât kitaplarında geçen manası ise sekîne demek, gayb indiği zaman kalbin sükûnet bulduğu, kalpte şâhid olan ve teselli bulan bir nurdur, aynel yakînin esaslarındandır.¹⁷⁰

Genel olarak سكن fiili ve türevleri hareketin sona ermesi, hareketsizlikse, sekîne bu fiilde değil daha çok kalple alakalı olup, insanın iç dünyasında yaşanan sıkıntı, kaygı, korku anlarında meydana gelen eminlik, sükûnet ve huzur bulmasıdır. Yani insanın gönlündeki duygularını kontrole alıp, dengesini sağlayabilmesidir.¹⁷¹

¹⁶⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 392.

¹⁶⁶ Cevherî, *Sihâh*, V, 2136, Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, X, 40, Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1205, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 211.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XII, 203, İsfahânî, *Müfredât*, s. 236.

¹⁶⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXV, 197.

¹⁶⁹ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît*, II, 31, Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, I, 282, İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, III, 88, Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, V, 313.

¹⁷⁰ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, s. 120, Tehânevî, *Keşşâfû Istilâhât*, I, 964.

¹⁷¹ Osmançealebioğlu, Serhan, "Kur'ân'da Sekîne Kavramı Üzerine Bir İnceleme," YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2018, s. 18.

Kur'ân'da s k n fiilinden türemiş bir çok âyet geçmektedir. Fakat biz konudan fazla uzaklaşmamak ve verimli sonuçlara varabilmek amacıyla sadece سَكِينَة kavramının geçmiş olduğu âyetlere bakacağız. Kavram üç sûrede olmak üzere altı âyette geçmektedir.¹⁷²

İlk olarak Bakara Suresi'nde: وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ Peygamberleri onlara: *Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi.*¹⁷³ Bundan önce de Allahu Teâlâ 246. âyetinden itibaren Hz. Mûsa (a.s)'dan sonraki İsrâiloğulları hakkında haber vermektedir. Bu âyetler arasında onların peygamberleri ve hükümdarı ile irtibatı, savaştaki durumları beyan edilmiştir. Kısaca olarak olaya değinmek gerekirse İsrâiloğulları Hz. Mûsa (a.s) dan sonra Allah'a inanmayan toplumdaki eziyet çekmişlerdir ve bundan dolayı onlara karşı savaşmak için, peygamberlerine kendileri için bir hükümdar seçip getirmesini istemişlerdi. Peygamberleri de onlara Allah'ın gösterdiği ve kavminde de zengin olmayan, hükümdarlar ailesinden de olmayan Tâlût'u seçmişti. Bundan dolayı da İsrâiloğulları şaşırılmış bir vaziyette kaldıkları için peygamber de onun hükümdarlıkla ilgili birtakım alâmetlerini söylemektedir.¹⁷⁴ Cenâb-ı Hakk'ın bu olayları haber vermesinde Medîne'de bulunan müslüman toplumu için cihada katılmaya ve peygamberlerine tâbî olma, onun emirlerine uymaya teşvik etme vardır.¹⁷⁵ Âyette içinde sükûnet ve ferahlık, Hz. Mûsa ve Hârûn (a.s)'ın bıraktıkları mirasın bulunduğu Tâbût'un geleceğinden haber verilmektedir. Tâbût'un sandık ya da içine bir şey konulabilecek kap¹⁷⁶ olduğu söylenmiştir ve onun içinde bulunan sekînenin ne olduğu hakkında değişik rivâyetler bulunduğu için müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bu rivâyetlerde sekîne Tâbût'un içinde bulunan Hz. Mûsa ve Hz. Hârûn (a.s)'a verilen kitaplar ile onlarda yazılmış olan, Allah'tan Tâlût ordusunun zafere ulaşacağına dair müjde vardı. Başka bir yoruma göre kedinin başına benzeyen bir başı olan şey, insan yüzüne benzeyen sesli rüzgar, altın tas, Allah tarafından gönderilen konuşabilen ruh, İsrâiloğulların bildiği alametler, Allah'ın rahmeti gibi çeşitli yorumlar nakledilmiştir.¹⁷⁷ Taberî'ye göre ise sekîne ile ilgili yorumların hepsi de

¹⁷² Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 353.

¹⁷³ Bakara 2/248.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 460, Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 225.

¹⁷⁵ Sâbûnî, Muhammed Alî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 4. Baskı, Dâru'l Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût, 1981, II, 157.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 507, Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 293.

¹⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 206, Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 329, Ebû Hâtim, Muhammed, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Tayyip, 3. Baskı, Maktabatü Nazâr, Saud Arabiya, 1419, II, 468.

doğru olabilir, önemli olan, ortaya çıktığında İsrailoğullarına huzur vermiş olması ve onları mutmaîn etmesidir.¹⁷⁸ Bununla beraber sekîne bir melek olduğu görüşünde olanlar da vardır.¹⁷⁹ Genel olarak manasını alırsak onun içinde Rabbimizden size bir ferahlık, sükunet, vakar, emniyet ve sükûn vardır anlamındadır.¹⁸⁰

Sekîne kelimesinin Fetih Sûresi'nin üç âyetinde geçmektedir: **هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي** *O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*¹⁸¹

Fetih Sûresi Medenî olup, hicretin altıncı yılında Hudeybiye'de nâzil olmuştur. Sûrede Allah Resûlüne (s.a.v) ve müslüman toplumuna gelecek müjdelere hakkında bahsedilmektedir. Mekkeli müşriklerin müslümanları Umre yapmaktan men ettikleri, üstelik olarak da onlara karşı savaşa hazırlanmaları müslümanlara ağır geldi ve onlar da çarpışmaya hazır olduklarını dile getirdiler. Bu seferde yaşanmış olan olayları anlatan sûre, baştan sona kadar Hudeybiye'de inmiştir diyen rivâyetler mevcuttur.¹⁸² Cenâb-ı Allah Resûlüne (s.a.v) âyetleri indirerek müminlerin kalplerini de sekîne ile doldurmuştu. Çünkü Allahu Teâlâ sekîneyi müminlerin kalplerine indirdiğini beyan etmektedir. Ondan dolayı sekîne Allah'tan gelen bir his olup, kalpleri yatıştırarak, endişe hissini güvene değiştirecek bir hâl duygusu olarak belirlemektedir.¹⁸³ Bu bağlamda sekînenin kalplere indirilmesinden onun yeri kalp olduğu söylenmiştir ve onun şanının yüksek oluşundan dolayı inzal denilmiştir. Çünkü inzal aynı zamanda Kur'an-ı Kerîm için de kullanıldığından sekînenin de Allah'tan gelen bir ihsan olduğuna, nimet olduğuna işaret vardır.¹⁸⁴ Aynı sûrenin 18. Ayetinde de şöyle denir:

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ *Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı*

¹⁷⁸ Taberi, *Câmiu'l Beyân an Te'vili ayi'l-Kur'an*, V, 315.

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 247.

¹⁸⁰ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'ilmi't-Tefsîr*, I, 224, Râzî, *Tefsîrul Kebîr Mefatihü'l-Ğayb*, VI, 505, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 139.

¹⁸¹ Feth, 48/4.

¹⁸² Vâhîdî, *Esbâbü'n-Nüzûlu'l-Kur'an*, thk. İsmâ b. Abdülmuhsin, 2. Baskı, Dâru'l-İslâh, Demmâm, 1992, s. 382.

¹⁸³ Tüsterî, Abdillâh b. Refî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil, ilk baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 1423, s. 147, Taberî, *Câmi*, XXII, 203, Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 334, İbn Atiyye, *Muharrerü'l-Vecîz*, V, 26, İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 128, Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kuran*, IX, 293.

¹⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 168.

*olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.*¹⁸⁵

Resülüllâh (s.a.v) toplam olarak bin dört yüz mümin ordusuyla Hidaybiye'ye kadar geldi ve Hz. Osmân'ı (r.a) müşriklere gönderdi. Hz. Osmân (r.a) müminlerin amacı harp değil, ibadet yani Kâbe'yi ziyaret etmek için geldiklerini söylese de müşrikler buna inanmadılar ve izin de vermediler. Hz. Osmân'ı (r.a) tutukladılar. Fakat bu durum böyle değil müminlere Hz. Osmân (r.a) öldürüldü diye duyuruldu. Bunu duyan Hz. Peygamber (s.a.v) bu toplumla savaşmadan geri gitmeyeceğini bildirdi ve kendisine herkesin buna dair biat etmeye çağırdı. İşte burada ağacın altında herkes Hz. Peygamberimiz (s.a.v)'a biat ettikleri zaman Allah Teâlâ kalplerine sekîne indirdiğini ve fetihle müjdelediğini söylemektedir.¹⁸⁶ Âyetteki sekîne de yukarıda izah etmiş olduğumuz sükûnet ve huzur gibi manalarla açıklanmakla beraber, burada daha çok *sabır* manasında kullanılmış olduğu görüşü de geçmektedir.¹⁸⁷ Başka bir deyişle Allah müminlerin kalplerinden geçen verdikleri sözde duracaklarını bildiği için kalplerini rahatlatarak, manevî bir kuvvet ve destek olmak üzere sekîneti indirmiştir.¹⁸⁸

Konuyla ilgili Fetih Sûresin'de sekîne kavramının geçmiş olduğu üçüncü âyette Allah şöyle buyurmaktadır:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

*O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâayık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.*¹⁸⁹ Bu âyette Mekke'den antlaşma için gelen müşriklerin antlaşma kağıdı yazılıp, iki tarafın da kabul edebileceği hususlar sıralanırken, kendi düşünce ve bağımlılıklarından dolayı Peygamberimiz Muhammed (s.a.v) ve yanındaki Müslümanlara karşı sergiledikleri birtakım büyüklük taslamalarıyla ilgilidir. Şöyle ki, Peygamber (s.a.v) antlaşma kağıdı yazılırken “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*” diye yazdığını gören Mekke'den gelen müşrik elçilerinden Süheyl b. Amr, biz bunun ne manaya geldiğini bilmeyiz, fakat Allah'ın adıyla demeyi biliriz, öyle yaz demiştir. Bunu Resülüllah (s.a.v) kabul etti ve öyle yazdırdı, sonra da “*Allah'ın elçisi Muhammed'den*”

¹⁸⁵ Feth, 48/18.

¹⁸⁶ İbnî Hişâm, *Siyer*, II, 330,

¹⁸⁷ Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 274.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 305., Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, V, 129, Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, IX, 493.

¹⁸⁹ Feth, 48/26.

diye yazdırdı. Bunu gören Süheyl yine itiraz etti ve senin elçi olduğunu kabul etseydik, zaten seninle savaştık dedi. Allah'ın Elçisi (s.a.v) da bu itirazın üzerine Abdullah oğlu Muhammed'den diye yazdırmıştır.¹⁹⁰ Aslında Kâbe'yi ziyaret etmek herkesin hakkıydı, bu eskiden beri gelen alışılmış bir kanundu. Fakat bu sefer Kureyşliler, Müslümanların bunu yapmasını kendi gururlarına yediremediği için engellemeye çalıştılar.¹⁹¹ Fakat böyle bir kibirlik, hem Mekke'ye girmeden engelleme, hem de hep müşriklerin lehine gibi düzenlenen antlaşma, müminlerin çok ağına gitmişti. Hatta Hz. Ömer (r.a) duruma sert tepki verdi ve Peygamber (s.a.v) ile de ciddi bir şekilde konuştu. İşte bu anlarda Cenâb-ı Hakk müslümanların kalbini başka bir yöne çevirdi, onların gönlüne öfke yerine sükûnet, kavganın yerine de sabrı yerleştirdi.¹⁹²

Bu üç âyette de geçmiş olan sekîne kavramı tefsirlerde hemen hemen aynı manalarda açıklanmıştır. Sekînetten maksat, Allah'ın rahmeti, yakîn, inanç ve kalblerin sebat üzere olması, sabır, sükûn ve huzur, demektir. İbn Abbas (r.a) da Kur'ân-ı Kerim'de geçen her bir "sekînet" sükun ve huzur olduğunu söylemiştir.¹⁹³

Yine Tevbe Suresi'nin iki âyetinde de sekîne kavramı geçmektedir: **لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَافَتْ الْأَرْضُ بِمَا رَحِبَتْ ثُمَّ لَئِيْتُمْ مُدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾**

“Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkar edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcuların cezasıdır.”¹⁹⁴

Tevbe Sûresi müşrikler ve münâfiklara karşı Allah'ın gazabını barındıran, onların hile ve tuzaklarını beyan eden bir sûredir. Müslümanlar ile ne kadar antlaşma, sözleşme yapılırsa da her zaman kendi faydalarına göre bu antlaşmayı çiğneyebiliyorlardı. Bu sûrede de artık böyle

¹⁹⁰ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, s. 124, İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurân*, VII, 344.

¹⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 289, Mevdûdî, *Teshîmu'l-Kur'an*, V, 425.

¹⁹² İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Tûnisiyya, Tûnus, 1984, XXVI, 194, Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 84, Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, III, 210.

¹⁹³ Taberî, *Câmiu'l Beyân* XXII, 251, Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 288, Râzî, *Tefsîrul Kebîr*, XXVIII, 85, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VII, 329, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 175.

¹⁹⁴ Tevbe 9/25-26.

antlaşmanın olmayacağı müslüman toplumuna açık bir şekilde bildirilmiştir. Nitekim müşrikler Mekke'nin fethinden sonra Peygamber (s.a.v)'in ordusunun güçlendiğini kabul ederek, bunun kendileri için bir tehlike olduğunu söylemeye başladılar.¹⁹⁵ Bu niyette öncelik olarak kendileri saldırmak için bir savaş hazırladılar. Âyette de adı geçmiş olan Huneyn denilen Mekke yakınındaki bir vadide toplanmışlardı. Bu haberi alan müminler de hazırlanıp yola koyuldular. Bu sefer mümin ordusunun sayısı bin dört yüz ila bin beş yüz olmak üzere çok fazlaydı. Sayılarının çokluğu da cesaret vermiş olabilir ki, seferdeyken bu defa sayımız fazla, hiç yenilmeyiz gibi düşünceleri söylemişlerdi.¹⁹⁶ Ancak savaşın ilk esnasında iş tam tersine dönmüştü, çünkü müşrikler vadinin iki tarafına fark ettirmeden kendi okçularını yerleştirmişlerdi ve onlar hemen saldırıya geçtikleri için müslümanlar çok dehşet bir duruma kapıldılar. Birçoğu geriye kaçmaya başladılar, hatta aralarında Mekke'ye kadar kaçarak Müslümanlar yenildi diyenler de vardı.¹⁹⁷ Âyette bu anlar *yeryüzü geniş olmasına rağmen onlara dar gelmişti* diye güzel bir ifadeyle anlatılmaktadır.

Sonunda Allah Resûlü (s.a.v) ordusunu toplamaya ve Allah'a dua etmeye başladığında Müslümanlar kendilerine geldi. Çünkü Allah Teâlâ onların göremediği askerler, melek orduları, müminlere her savaşta verdiği sabır ve sükûnet gibi maddi manevî yardımlar etmişti.¹⁹⁸ Tarih ve tefsirlerde geçen kaynaklarda bu savaş müslümanların zaferiyle son bulmuş olduğunu bilmekteyiz. Âyetteki sekîneyi güvenlik, Allah'ın rahmeti, melekler,¹⁹⁹ huzur ve vakar anlamlarına geldiği söylenmiştir.²⁰⁰ Bazı rivâyetlere göre buradaki sekîne *güvenlik* demektir, çünkü savaşta mümin ordusu yenilmeye başladıkları için çok korktular ve kaçmaya, dağılmaya başladılar. Korkudan dolayı kalpleri sâkin değildi, ne zaman Allah onlara sekîne indirirdi, o zaman geri dönmeye başladılar. Çünkü güvende olan kalp, sekîneye erişir, bundan dolayı sekîne emniyetten kinaye kılınmıştır.²⁰¹

Kavram ile ilgili son âyet yine Tevbe Sûresinde geçmektedir: **إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾** **إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾**

¹⁹⁵ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 243, Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 133.

¹⁹⁶ Vâkidî, *Megâzi*, III, 885, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 259, Köksal, *İslâm Tarihi*, VII-VIII, 27.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 437, Buhârî, *Megâzi*, 4314, 4315, 4317, Muslim, *Cihâd ve Sîyer*, 1775, 1776.

¹⁹⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 349, Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, V, 368, Suyûtî, *Durru'l-Mensûr*, IV, 159.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, IV, 125.

²⁰⁰ Mâverdî, *en-Nüket*, II, 350, Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 98, Ebusuûd, Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l Akli's-Selîm*, Dârul İhya, Beyrût, IV, 56.

²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 19.

“Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.” Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkar edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle berâber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkar edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁰²

H. 9. Senesinde yaz aylarında Bizans'lıların yeni kurulmakta olan Müslüman devletine karşı büyük bir savaş düzenlendiği haberi yayılmaya başladı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) da ehli kitap ülkesi olan bu devlet ile savaşmaya karar verdi. Bu defa sıradan bir savaş değildi çünkü Bizans o dönemin asker konusunda ve silah konusunda da çok kuvvetli bir ülkeydi.²⁰³ Resülûllah (s.a.v) savaşın nerede ve kiminle yapılacağını bu sefer açık ilan etmişti, oysa ki normalde bu tür haberler verilmezdi. Yaz ayları olduğu için savaşmak herkesin nefesine ağır geldi. Çünkü biliyorlar ki Bizans İmparatorluğu güçlü bir devlet, mevsim de elverişli değil, sıcaklık derecesi çok yüksek ve ayrıca kuraklık da vardı. Bu sebeplerden dolayı münâfıklar ve bazı imanı zayıf olup korkanlar çeşitli bahanelerle Peygamber (s.a.v)'a gelmeye başladılar.²⁰⁴ İşte bu anlarda bütün müslümanlara bir hatırlatma olması açısından, Allah Rasulü'ne (s.a.v) her zaman edeceğini, eskiden bundan gergin ve tehlikeli zamanların yaşandığını söyleyerek Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hicretlerini sûrenin 40. âyetinde anlatmaktadır.²⁰⁵

Mekke artık müslümanların yaşayabilecekleri bir mekan olmaktan çıkmıştı. Sebebi de Ebû Cehîl'in fikriyle Hz. Peygamber (s.a.v)'a müşrikler süikast düzenleyip, Allah Elçisini (s.a.v) Mekke'den hicret etmeye zorunlu kılmalarıydı. Allah, Elçisine (s.a.v) bu haberi bildirdikten sonra Hz. Ebû Bekir'in (r.a) evine gelerek ikisi beraber Medîne'ye hicret için yola çıktılar.²⁰⁶ Âyette geçen mağara Mekke'ye bir saat yakınlıkta bulunan Sevr mağarası olduğu bilinmektedir. Allah Resûlü (s.a.v) ve onun en yakın arkadaşı, Allah'ın peygamber için yol

²⁰² Tevbe 9/40.

²⁰³ Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, ter. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 535, İbn Hişâm, *Sîre*, II, 516, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 4.

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Vâkıdî, *Megâzî*, III, 1022, Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, III, 1266.

²⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 143, Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 49-50.

²⁰⁶ Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 197, Buhârî, *Tefsir*, 4663, 4666, Köksal, *İslâm Tarihi*, I-II, 665.

arkadaşı olarak seçmiş olduğu sahabe ikisi mağaraya geldiğinde Hz. Ebû Bekir hayatının en kritik anlarını yaşamıştı. Çünkü arkalarından gelen müşrikler mağara kapısında idi, içeri girseler ikisini de bulacaktı. Bu durumda Hz. Ebû Bekir (r.a) kendi hayatı için değil, Resûlullah (s.a.v)'ın hayatı için çok üzümüştü. Eğer ona bir şey olursa İslâm dininin günü bitecek diye düşündü. Ancak Allah Rasûlü çok sâkindi, Rabbi'ne olan güveni tamdı ve Cenâb-ı Hakk da onlara sekînet indirdi.²⁰⁷ Yüce Allah Hz. Ebû Bekir (r.a) için sekîne indirmişti, çünkü o çok korkmuştu diyenlerle, bu sekîne Hz. Peygamber (s.a.v)'a indirmiş olmasıyla beraber, hem ikisine de indirilmişti diyen izahlar da bulunmaktadır.²⁰⁸

Sekîne bu Allah'ın insan kalbine vermiş olduğu güven ve emniyet duygusudur ki, bununla insan düşman karşısında korkudan Allah'a sığınarak vakarlı kalır.²⁰⁹ Yani bu örnekle anlatılmak istenen şey, eğer Peygamber (s.a.v)'a kimse yardım etmezse de, yanında sadece bir kişinin bulunduğu o mağarada yardım ettiği gibi Allah kendisinin yardım edeceğidir.²¹⁰

Sonuç olarak sekîne, İslâm dünyasının ve ülkesinin kurulmasında tuğla taşları gibi büyük öneme sahip olan en kritik savaşlarda müminlerin kalplerine indirilmiştir. Bu anlar müslümanların en çaresiz ve sabırlarının son haddine gelmiş zamanlarıydı. Yüce Allah da tam bu anlarda müminlerin kalplerindeki korku ve şüpheyi giderip, sükûneti yerleştirdi. Bütün bu savaş anlarında müminler Allah'ın zahiri ve mânevî yardımlarını bizzat hissetmiş ve görmüşlerdi. Şâhit oldukları bu olaylar onların imanlarının daha da kuvvetlenmesine sebep oldu. Bu durumlar yukarıda da beyan etmiş olduğumuz Bedir ve Uhud savaşlarında da Allah'ın uykuyla beraber aynı sekîneyi indirdiğinde de yaşanmıştı. O zamanda da müminlerin kalpleri yatışıp, bütün yaşamış oldukları korkunç ve hüznü anlarını unutuyorlardı. Bu bağlamda sekîne duygusu ve uyku birbiriyle irtibatlı olduğu kanaatine varmaktayız. Çünkü emniyetsiz, güvensiz uyku olmaz ve uykusuz da, dertli, üzüntülü anların etkisi geçmemektedir.

B. Mevt

موت ölüm demektir, hayatın zıttı olup, hayatın bitmesi, vefât etme demektir.²¹¹ Mevt aynı zamanda sâkinlik ve uyku anlamlarına da gelmektedir.²¹² **الموات** ruhu olmayan, cansız

²⁰⁷ İbn Kyyim, *Zâdü'l-Meâd fi Hedy Hayri'l-'İbâd*, 27. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1994, III, 46.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 373, Beyzâvî, *Envâtü't-Tenzil*, III, 81.

²⁰⁹ Mukâtil, *Tefsîr'i Kebîr*, II, 172, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 272.

²¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-âzîm*, IV, 155, Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 230.

²¹¹ Cevherî, *Sihâh*, I, 267, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 90, Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luga*, II, 384.

²¹² Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 161.

şey, sahibi olmayan, kimsenin faydalanmadığı arazi ve topraklara da denilir.²¹³ الموت insan için öldü, hayvan için telef oldu diye ruhu olan herkes için kullanılmıştır. Araplar uykuya da ölüm derlerdi, uyanıklığa da yaşam diye kullanılırdı.²¹⁴ Ölüm rüya ya da uyku demektir ve uyku, hafif bir ölüm, ölüm ise, ağır bir uykudur.²¹⁵ Başka bir yoruma göre de mevt, ruhun bedeni kullanmayı terk etmesidir.²¹⁶

Mevt kavramı Kur'ân'da türevleriyle beraber yüz altmış beş âyette geçmektedir.²¹⁷ Bunların ise şu beş farklı manada tefsir edildiği söylenmektedir.²¹⁸ Birincisi mevt, suret verilmemiş canlılar ve bununla ilgili âyetler: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz."²¹⁹ قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا آتَيْنَا آتَيْنَا وَأَحْيَيْتَنَا آتَيْنَا آتَيْنَا فَأَعْرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ "Onlar da şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?"²²⁰

İkinci manası meyyit diye tevhidden ayrılmış olanlar kastedilmektedir: أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kafirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir."²²¹ وَمَا يَرَى مِنَ الْأَنْفُسِ الَّتِي لَا الْأَمْوَاتِ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ يَسْتَوِي "Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin."²²²

Üçüncüsü verimsiz bir toprak manasındadır: وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَوَّلَتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُفَّتْنَا لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ O, rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgarlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde (yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle

²¹³ Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir, *Muhtâru- 's-Sihâh*, thk. Yûsuf Muhammed, 5. Baskı, Mektedetü'l-Asriyya, Beyrût, 1999, s. 302.

²¹⁴ Feyyûmi, *el-Misbâh*, II, 583.

²¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 476, Zebîdî, *Tâcu'l-Ârus*, V, 97.

²¹⁶ Tehânevî, *Keşşâfü Istulâhât*, II, 1668, Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 200.

²¹⁷ Adbülbâkî, *Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 678-680.

²¹⁸ Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Hâtim Sâlih, 2. Baskı, Mektebatü'r-Rüşd, Riyâd, 2011, s. 269, Damegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 4. Baskı, Dâru'l-İlm, Beyrût, 1983, s. 445.

²¹⁹ Bakara 2/128.

²²⁰ Mü'min 40/11.

²²¹ En'am 6/122.

²²² Fâtır 35/22.

düşünürsünüz."²²³ **وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ** "Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler"²²⁴

Dördüncü meûtun kullanılması, henüz hayattaki rızkını tüketmemiş ama Allah ceza olarak hayatını almış sonra tekrar diriltmiş olanlar hakkında: **ثُمَّ بَعَثْنَاكَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ** *Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik*"²²⁵ **أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ** *"Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."*²²⁶

Beşinci de bizatihi mevt ölüm manasında olup, ecelinin gelmesinden ölmesidir: **إِنَّكَ مَيِّتٌ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ** *"Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir."*²²⁸

C. Teveffi

توفى kelimesinin kökü **وفي** olup, bir şeyi eksiksiz yapmak, işi tam anlamıyla yerine getirmek ve ihanetin zıttı demektir.²²⁹ Bir işi tamamıyla yerine getirme, sadık kalma gibi manalarda da kullanılmaktadır.²³⁰ **التوفى** ise Allah'ın rûhu kabzetmesi, teslim alması demek olup, **الوفاة** da buna benzer ölmek yani mevt anlamına gelmektedir.²³¹

Kur'ân'da teveffi kavramı türevleriyle beraber altmış altı âyette geçmektedir.²³² Bu âyetleri kullanılmış manalarına göre şu üç ana başlıkta toplayabiliriz.

Birincisi insan uykuda olduğu zaman onun hislerinin bedenden gitmesi, kabzedilmesi. Rivâyetlere göre insanın rûhu ve nefsi vardır. Uyku anında bu nefsi gider, fakat rûhu

²²³ A'râf 7/57.

²²⁴ Yâsîn 36/33.

²²⁵ Bakara 2/56.

²²⁶ Bakara 2/243.

²²⁷ Zümer 39/30.

²²⁸ Âl-i İmrân 3/185.

²²⁹ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXX, 219, Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, 1344.

²³⁰ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 343.

²³¹ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, II, 347, *Fayyûmi, el-Misbâh*, II, 667, Vankulu, *Vankulu Lügati*, II, 2650.

²³² Abdülbâkî, *Mu'cem*, s. 756.

bedeninde kalır, onunla nefes alır, hareket eder. İşte bu kabzedilmiş nefsiyle rüya görür, uyanması gereken zamanda da bu nefis rûha göz açıp kapayıncaya kadar hızla döner ve insan uyanır denilmiştir.²³³ Âyetlerde şöyle geçmektedir: **وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفِّيَكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ** *Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi diriltten (uyandıran) O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.*²³⁴

Buradaki öldürme gerçek anlamıyla ölüm değil, sadece belirli bir süreye ruhları kabzetmek suretiyle uyutmadır. Teveffi bir şeyi tamamıyla yerine getirmek olup, vefat etmek demek da, insana verilmiş ömür denilen belirli bir günlerin sayılarının tamamlanmasıdır. Bu doğrultuda insan, bir gün içinde kendisine verilen zaman içerisinde yapması gereken işleri yapıp tamamladıktan sonra uykuya geçmesi de sanki buna benzediğinden **يتوفيك** denilmiştir.²³⁵ Uykuda kişiden ruhun gitmesiyle ilgili farklı yorumlar vardır. Mesela bazıları kişi uykudayken onun ruhu gitmez derler. Yani bunun anlamı, insanın her duygusunun bir ruhu var ve bir de normal can anlamındaki ruhu vardır. Uykuda bu duygularının ruhu gider, ama can anlamındaki ruhu gitmez, o sadece ölüm anında alınır ve tekrar verilmez derler.²³⁶ Bunun tersine bazıları demişler ki, ruh uykuda bedenden çıkar, fakat kendi isteğiyle çıkar. Ondandır da herhangi bir acı çekmez, çünkü tekrar döneceğini bilir. Ölüm anında ise ruh kendi isteğiyle çıkmaz ve tekrar geri dönmeyeceğini de bilir ondan acı çeker.²³⁷ Râzî'ye göre ise burada Allah öldürdü diye anlam vermek doğru değildir, çünkü uyuyan kimse ölmüş değildir. Sadece her şeyi hisseden ruhu zâhirden çıkıp bātına dalmış haldedir. Sonuçta beden zahîrî işler yapamaz hale gelir, ölümden ise beden tamamıyla hiçbir iş yapamaz hale gelir ve bundan dolayı da uykuya bu kavram kullanılmıştır, çünkü bu açıdan ikisi birbirine benzemektedir.²³⁸ Bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v) insanla beraber her zaman bulunan bir melek vardır, uyuduğu zaman nefesini alır, eğer Allah ona canını almaya kabzetmeye emir verirse, canını alır, değilse tekrar verir demiş, âyetin manası da buna delâlettir. Burada Allah'ın öldürmesi demek, uyutması demek, ba's da uyandırmak suretiyle

²³³ İbnü'l Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-Nevâzir*, thk. Muhammed Abdülkerim, ilk baskı, Müessesetü Risâle, Lübnân, 1984, s. 214.

²³⁴ En'âm, 6/60

²³⁵ Kurtubî, *Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 5, Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, I, 367.

²³⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 102.

²³⁷ Semerkandî, Ebü'l-Leys, *Bahrü'l-'ulûm*, thk. Alî Muhammed, ilk baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyya, Lübnân, 1993, I, 490.

²³⁸ Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, XIII, 12.

ruhu geri vermesidir.²³⁹ Teveffî kavramının tam anlamıyla vefat ettirme manasında olduğunu ve Allah Teâlâ geceleri insanı vefat ettirip, bütün şuûr ve idrakını alır diyen görüşler de mevcuttur. Allah vefat ettirmekle bizim gözümüze sıradan bir uyku gibi görünen bu süreç, aslında hem tıp açısından, hem de psikolojik açıdan önemli prosedürleri içeren bir süreçtir. Bu süreçte gün boyu çalışan vücut dinlenir, dinginleşir ve tekrar hiçbir şey olmamış gibi, bütün geçmiş bilgilerini kaybetmeden şuûr ve idrakı geri verilir denir. Böylece bu süreç insanın tayin edilmiş belli bir zamanı tamamlayıp, ecelinin gelmesine kadar devam edecektir.²⁴⁰

Farklı yorumlarla açıklamaya çalıştığımız bu âyetleri sonuçlandırmaya gelirsek, teveffî kavramı uyku esnasında ruhun Allah tarafından kabzedilip, Allah'ın yanına gitmesi demektir. Her ne kadar uykuda ruh değil, onun bir parçası olan ve idrak gücüne sahip olan nefis gidecek diyen fikirler söylenmişse de, çoğu tefsirciler ruhla nefis aynı şey olduğu kanaatine varmışlardır. Uykunun bir ölüm hali olduğuna delâlet eden, Peygamberimiz (s.a.v)'in öğretmiş olduğu şu hadis de rivâyet edilmektedir: Hz. Peygamber (s.a.v) demiş ki: *Sizden kiminiz yatağına girip uyuyacağı zaman, yatmadan önce üzerini silksin. Çünkü o kalktıktan sonra oraya hangi mahlukatın girdiğini bilmez. Sonra da Allah'im senin isminle yan tarafımı yatağıma koydum ve Sen'in isminle kaldırırım. Eğer canımı tutup alacaksan nefsimi merhamet ihsan eyle. Eğer salıverip hayatta bırakacaksan, hayatımı sâlih kullarını muhafaza ettiğin himayenle muhafaza eyle, desin.*²⁴¹

Bu hususta uykuda bedenden ruh mu çıkar, yoksa ruh kalır da zihin denilen şey mi çıkar diye ikilem meydana gelmiş ve tefsir ulemâları da demiş ki, bu husus çok net bilinmeyen bir husustur, hakikatini de Cenâb-ı Hakk'tan başkasının bilemediği şeydir. Fakat bir sonraki âyet bu hususla ilgili daha da tamamlayıcı ve netleştirici açıklamaları içermektedir. Âyet ve meali şöyledir: **اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ** *Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.*²⁴²

Burada da ruhun bedenden hem uykuda, hem ölüm vaktinde ayrılacağından haber verilmektedir. El-Ferrâ demiş ki, ölenin vefatı onun ecelinin gelmesidir, ölmeyenin vefatı da

²³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 266, Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, III, 280.

²⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 438.

²⁴¹ Buhârî, "Da'vât", 6313, Muslim, "Zikir", 2714, Tirmizî, "Da'vât", 3402, İbn Mâce, "Duâ", 3878.

²⁴² Zümer 39/42.

uyumasıdır.²⁴³ İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Allah Teâlâ insanlar uykudayken hepsinin ruhlarını alır, sonra Allah'ın istediği kadar ruhlar birbiriyle tanışır. Kendisine verilmiş hayatı sona erenlerin ruhları geri gelmemektedir, Allah onların canlarını yanında alıkoyar. Hayatı sona ermemiş ve kendisine gerçek ölüm hükmedilmemiş olanların ruhları ise uykudan sonra sabahleyin geri verilmektedir.²⁴⁴

Bu farklı görüşlerin ortak noktası uykuda ruhun bedenden çıkıp kabzedilmesidir. Demişler ki, uykuda ruh çıkmaz, nefis çıkar, çünkü ruhla nefis ayrı şeylerdir. Fakat bu yorumu âyette açık ve anlaşılır şekilde iki zamanda da ruhun çıkacağı söylenmektedir diye itiraz edilmiştir.²⁴⁵ O zaman uykuda Allah'ın vefat ettirmesi demek, hissiyatın, idrak (nefsi derrâke)²⁴⁶ ve şuûrun ortadan kaldırılması ve dolayısıyla gaflet hâlinin yaratılması, ölüm anında vefat ettirmesi demek da duyguların tamamıyla ortadan kaldırılmasıyla ölümün yaratılmasıdır.²⁴⁷

Buna bağlı olarak bazı müfessifler; kabirde azap ruha değil, söylediğimiz bu nefsi derrâkeye yapılacak demişlerdir. Nefsi derrâke bedenden çıkıp uykuda olduğu gibi kabirde de acıyı ya da zevkleri hissedip algılayabilecek.²⁴⁸ Ancak nefisten maksat, aynı ruh olduğunu ve ikisinin bir bütün yaratılmış olan şey olduğunu söyleyenler vardır. Buna göre nefis yani ruhlar hem uyku halinde, hem de ölüm halinde Allah'ın elinde bulunur.²⁴⁹

Teveffî kelimesinin başka bir anlamı da Allah'ın ruhu semaya kabzetmesi veya alması manasındadır.²⁵⁰ Kur'ân'da bu manada Hz. İsa (a.s) peygamber hakkındaki âyetlerde şöyle denilmektedir: *مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُمْ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit idim. Ama beni içlerinden aldığı anda, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahitsin.²⁵¹

²⁴³ El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 420.

²⁴⁴ Taberi, *Câmiu'l Beyân*, XXI, 298, Râzî, *Tefsîrul Kebîr Mefatihü'l-Ğayb*, XXVI, 455.

²⁴⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, III, 75.

²⁴⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 686, Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 131.

²⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 261.

²⁴⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 688.

²⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 497.

²⁵⁰ İbnü'l Cevzî, *Nüzhetü'l-Ayn*, s. 213, Damegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, s. 493.

²⁵¹ Mâide 5/117.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتَوْفِيكَ وَرَأْفَعَكَ *Hani Allah şöyle buyurmuştu: "Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim."*²⁵²

Üçüncü olarak teveffinin anlamı gerçek ölüm manasına delâlet etmesidir.²⁵³ Buna örnek şu âyetlerdir: فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَأَمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّا يُرْجَعُونَ

"Sen sabret! Şüphesiz Allah'ın verdiği söz gerçektir. Onları tehdit ettiğimiz azâbın bir kısmını sana göstersek de (ya da göstermeden önce) seni vefât ettirsek de, sonunda onlar bize döndürüleceklerdir."²⁵⁴

قُلْ يَتَوَفَّيْكُمْ مَلَكَ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ *De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*²⁵⁵

الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سَوِّءٍ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *O kafirler, nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alır da onlar teslim olup, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk" derler. (Melekler de şöyle diyecekler:) "Hayır! Allah sizin yapmakta olduklarınızı hakkıyla bilmektedir."*²⁵⁶

الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete" derler.*²⁵⁷

III. TIP AÇISINDAN UYKUNUN ÖNEMİ

A. Tanımı

Konumuzun sağlıkla da ilgisi olduğu için bu konunun daha da anlaşılır, açık olması için tıbbın da verilerinden istifade etmek gerekir. İnsan hayatının üçte birini uykuyla geçirmektedir. Uyku insanın hayatta kalabilmesi için yemek yemek gibi, su içmek gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarındandır. Çünkü uykusuz bedenin dinlenmesi mümkün olmadığının farkındayız. Tıp uzmanlarına göre uyku beynimizin fonksiyonudur ve gün boyu yorulan sinir sisteminin onarımına alındığı, gün içinde edinilen bilgilerin ayıklanıp depolandığı, dış uyaranlara açık ve bireyin gelişimi ile ilgili işlevsel bir süreç olarak tanımlanabilir.²⁵⁸ Başka

²⁵² Âl-i İmrân 3/55.

²⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 361.

²⁵⁴ Mü'min 40/77.

²⁵⁵ Secde 32/11.

²⁵⁶ Nahl 16/28.

²⁵⁷ Nahl 16/32.

²⁵⁸ Bora, İbrahim Hakkı ve Bican Aylin, "Uyku Fizyolojisi," *Türkiye Klinikleri J Surg Med Sci* 2007, 3(23), 1-6.

bir tanımlamaya göre uyku, vücudun temel ihtiyaçlarından birisi olup, kişinin uyanıklarla kolaylıkla uyandırılabilirdiği, doğal bir dinlenme biçimidir. Uyku normal olarak organizmanın dinlenip enerji tüketimini dengeleyen, vücut için onarıcı, yararlı ve vazgeçilmez bir fizyolojik süreçtir.²⁵⁹ Kişi uykuya başladıktan sonra dış uyaranlara karşı bilinci uyuşmaya başlar ve dış dünyaya olan duyarlılığını kaybederek bilinçsizlik halinin ortaya çıkmasıyla organizmanın çevreyle iletişimi kesilmektedir. Böylece uyku, belirli aralıklarla tekrarlanan, periyodik bir düzene sahip olan, normal, fizyolojik bir ihtiyaç olarak kendini gösterir.²⁶⁰ Uykunun beyin bir fonksiyonu olduğuna göre beyindeki hipotalamusta uyku merkezi oluşmaktadır ve orada uyku bezlerinin salgılanmasıyla uyku ve uyanma süreleri kontrol edilmektedir.²⁶¹

XIX-XX y.y uyku üzerine geniş çalışmaların başlatıldığı dönemler olarak sayılsa da, bu konuda çalışmalar çok eski zamanlardan beri hem filozof, hem de tıpçılar tarafından çeşitli teoriler üretilmiştir.²⁶² Bu çalışmaların arasında beyin çalışma sürecini kayıt yapabilen elektroensefalogramın (EEG) icat edilmesi uykuyu araştırma işinde büyük bir olay olmuştur. EEG ilk olarak Alman doktoru Hans Berger tarafından icat edilmiştir ve o hastanede geceleri uyuyan kişinin beyin çalışma hareketlerini ölçmeyle bu icadını bulmuştur.²⁶³ EEG'nin bulunmasıyla uykunun gecedan sabaha kadar süren tek bir dinlenme süreci olmadığı, bu zaman içerisinde beyinde birçok işlerin gerçekleştiği ve uykunun birkaç döneme ayrıldığı da tespit edilmiştir.²⁶⁴ Şimdi aşağıda bu uyku evrelerinin her birine açıklama yaparak, her dönemin fonksiyonları hakkında ayrıntılı bilgiler vereceğiz

B. Uyku Dönemleri

Son dönem uyku üzerine yapılmış çalışmalara göre uyku durgun olmayan bir süreç olup, tekrarlanan farklı ama bir birine bağlı olan iki ana uyku tipinden oluşmaktadır.²⁶⁵ Bunlardan birincisi hızlı göz hareketi (REM) dönemi ve diğeri de hızlı göz hareketi olmayan (NREM) dönemidir.²⁶⁶ Kişi yatağa girdikten başlayıp NREM uykusu başlar ve yavaş uyku ya

²⁵⁹ Şahin, Leyla ve Meral Aşçıoğlu, "Uyku Ve Uykunun Düzenlenmesi," *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)*, 22(1) 93-98, 2013, s. 94.

²⁶⁰ Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme," *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2004), s. 46.

²⁶¹ Karadağ, Makbule Gezmen, Meral Aksoy, "Uyku Regülasyonu ve Beslenme", *Göztepe Tıp Dergisi* 24(1):9-15, 2009.

²⁶² Борбели Александр, *Тайна Сна*, çev. В. М. Ковальзона, Знание 1989, s. 14.

²⁶³ Борбели, *Тайны Сна*, s. 15.

²⁶⁴ Борбели, *Тайны Сна* s. 16-17.

²⁶⁵ Aserinsky, Natenial Kleitman, 1953. "Regularly occurring periods of eye motility, and concomitant phenomena, during sleep," *Science*, 118:273-274.

²⁶⁶ Karadağ, Aksoy, "Uyku Regülasyonu ve Beslenme," *Göztepe Tıp Dergisi*, Algın, Demet İlhan, Gönül Akdağ, Kaliteli Uyku ve Uyku Bozuklukları, *Osmangazi Tıp Dergisi*, 2016;38 (Özel Sayı 1): 29-34; Keskin, Necla, Lut Tamam, "Uyku Bozuklukları: Sınıflama ve Tedavi," *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi Archives Medical Review Journal*, 2018;27(2):241-260.

da derin uyku diye adlandırılır.²⁶⁷ Bu fiziksel dinlenmeyi sağlar ve 3 evreden oluşur. N1. Evre, uyanıklık ve uyku arasında bir geçiş sağlayan yüzeysel veya hafif uyku evresidir. Bu evrede insan uyku ve uyanıklık arasında olduğu için bazen hafif kısa rüya da görebilir. Yatağa girdikten sonra evre 1'e kadar geçen süre normalde 20 dakikaya kadar uzayabilmektedir. Evre N2 ise uykunun %45-50'sini oluşturan ara uykudur. Evre-N3 ise derin uyku olarak adlandırılır. Tüm gece uykusunun %20-25'ini oluşturur.²⁶⁸ Bu üç dönemin ardından REM ya da paradoksal uykusu başlar. Paradoksal adını gözlerin uyanık zamanda olduğu hızlı hareketleri sergilediği için almıştır ve aynı zamanda beyinin EEG sı da kişi uyanık olduğu gibi hızlı dalgalı sonuç gösterir.²⁶⁹ REM uykusu NREM gibi ayrı bir devrelere ayrılmamaktadır. REM uykusu normal bir süreçte gece uykunun %20-25'ini oluşturur. Bu dönemde insan ruhsal açıdan dinlenir ve rüyalar da bu dönemde görülür. NREM ve REM her 90-120 dakikada bir dönmektedir. Normal bir uyku periyodunda 4-5 döngü olur. Yaşlanma sürecinde yüzeysel uyku artmakla beraber derin uyku dediğimiz N3. Evre uykusu azalmaktadır. Ayrıca, uykunun kalitesi kişi gündüz şekerleme gibi kısa uyuklama yapınca bu denge bozulmaktadır. Yaşlanmayla ilgili bu değişiklikler vücudun da yaşlanmasıyla ilgili olup, normal hayati fonksiyonların ve sistemlerin değişmesi sonucudur. Dolayısıyla yaşlılarda uyku süresi azalarak daha yüzeysel uyku çoğalır ve normal gece olması gereken derin uyku azalmaktadır.²⁷⁰ Normal uyku tablosunda yetişkin bir kişi 6,5 saat NREM derin uyku, 1,5 saat da REM paradoksal uyku geçirmektedir.²⁷¹

Uykunun süresi herkes için aynı değildir ve çocuklarda günün büyük oranı uykuyla geçerken yetişkin insanlarda bu süre kısalmır. Herhangi bir uyku bozukluğu olmayan normal şartlarda yetişkinler hayatının üçte birini uyuyarak geçirirler. Sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için insanların ihtiyaç duyduğu günlük uyku miktarı şu sıralamaya göredir:

Yenidoğan (0-1 aylık) dönemde günde yaklaşık 16-20 saat uyumaktadır.

Bebeklik Dönem (1-12 aylık) dört aylıkken 14-15 saat, altı aylıkken 13-14 saat

Erken Çocukluk Dönem (12-36 aylık). Erken çocukluk döneminde 24 saatin yaklaşık yarısı uykuda geçer.

Okul Öncesi Dönem (3-5 yaş). Bu dönemdeki çocuk bir gününün 11-12 saatini uykuda geçirir.

²⁶⁷ Aserinsky, Natenial Kleitman , Regularly occurring periods of eye motility, 273.

²⁶⁸ Chen, Kai-Siang ve diğerleri, "A Hypothalamic Switch for REM and Non-REM Sleep" *Neuron*, 1168–1176 March 7, 2018.

²⁶⁹ Siegel, "REM Sleep Anatomy and Physiology," *The Encyclopedia of Sleep*, 2013, vol. 1, pp. 460-472.

²⁷⁰ Aydın, Hamdullah, Özgen Fuat, "Psikiyatrik Bozukluklarda Uyku Çalışmaları," *Klinik Psikiyatri*, 1998;2:89-97.

²⁷¹ Andres, Isabel de ve Garson, Miguel, "Functional anatomy of non-REM sleep", *Frontiers Neurology*, 15 November 2011 vol. 2, 1-15.

Okul Dönemi (6-12 yaş). Bu dönemdeki çocukların çoğu 10-11 saat uyur.

Ergenlik Dönem (13-18 yaş) Ergenlik döneminde en iyi uyku süresi 9 saattir.

Genç yetişkinlerin (18-25 yaş) arası, (26-64 yaş) arası yetişkinlerin ve (65 yaş ve üstü) yaşlı yetişkinlerin ise günde 7-9 saat uykuya ihtiyaçları vardır.²⁷²

Ortalama olarak 70 yıl yaşayan bir insan, günde 8 saat uyuduğunda ömrünün 23 yıl 3 ayını uyku ile geçirmektedir.²⁷³

Uyku ve uyanıklık döngüsü biyolojik ritme bağlı olarak oluşur. Bu döngünün oluşumunda 24 saat süren evrelerin tekrarlaması ile oluşan sirkadiyen ritm belirleyicidir. Bu ritmin oluşumunda rol alan güçlü uyarıcı ise güneş ışığıdır. Işığın olmaması ile beyinde hormonlardaki düzenlemeler değişir ve başta melatonin olmak üzere bazı hormonların salgılanması ya da bazılarının baskılanması uykunun başlatılmasına sebep olur.²⁷⁴

İnsan için uyku yemek, içmek gibi olmazsa olmaz ihtiyaçlarından birisidir. Ancak kişi açlığa bir aya kadar dayanabilmektedir. Susuzluğa ise birkaç gün dayanabilir. Fakat uykusuzluğa asla dayanamaz. Çünkü uykusuzluk durumunda zihinsel aktivite de yavaşlar ve kolayca konsantrasyonumuzu kaybederiz.

C. Uykunun Fonksiyonları

Günümüzde de uykunun fonksiyonunu anlamak için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların sonucu olarak uyku ile ilgili birçok teori elde edilmiştir. Bu teorilere göre uykunun temel fonksiyonları olarak doku yenilenmesi, enerji korunumu, beyin termoregülasyonu, genetik programlama, bellek pekiştirme, immün savunma, beyin detoksifikasyonu sayılabilir. Gün boyunca yaşanan olaylar, beyinde yeni nöronal bağlantıların gelişmesine ve anıların depolanmasına neden olmaktadır. Bunlar arasında önemli olmayanları ya da kötü bağlantılar oluşmaktadır ve bunların ortadan kaldırılarak beyinde oluşan bu karışıklık engellenmelidir. İşte bu fonksiyonu uyku sağlamaktadır. Uykusuz kalan insanlar daha çok hastalanmaktadırlar. Çünkü uykusuzluk vücudun immün sistemini halsizleştirir. Dolayısıyla deneylerden sonra immün sistemin etkin çalışması için sağlıklı bir uykunun mutlak gerekli olduğu görülmüştür. Başka bir en önemli fonksiyonu olarak beyin detoksifikasyonudur. Uyanıklık süresince beyin dokusunda toksik bir maddenin biriktiği ve

²⁷² Sarı, Hatice Yıldırım, "Çocuklarda Uyku," *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28 (1) : 81-90, 2012.

²⁷³ Soysaldı, Mehmet, "Kur'an Âyetleri ve Hadisler Perspektifinden Uyku Hakkında Bir Değerlendirme," *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018 / 9(2) 79-102.

²⁷⁴ Şahin, Aşçıoğlu, *Uyku Ve Uykunun Düzenlenmesi*, s. 94.

uykuda beyin dokusunun bu maddeden temizlendiği görülmüştür.²⁷⁵ Bununla beraber uykuda sadece beyin ve belli bir organlar değil insanın kasları ve bedeni tümüyle dinlenmiş olur.

Uykunun sadece durgun bir süreç olmadığını yukarıda belirtmiş olduk. Ayrıca uyku esnasında beyin de çalışmaktadır fakat uyanık haldeki çalışmayla aynı değildir. Çünkü çok eskilerde ve şimdi de bu konuda fazla araştırma yapmayanlara göre uyku esnasında beyin de uyuyor ve dinleniyor algısı vardır. Fakat son zaman teknoloji çalışmaları ve araştırmaları hem derin NREM uykuda hem de paradoksal REM uykusunda beyin aktif çalışmakta olduğunun çok sayıda tespitlerini yapmıştır. Bu iki uyku döneminde beyinde farklı farklı fonksiyolar yürütülmektedir başka bir deyişle bu iki uyku döneminin farklı fonksiyonları vardır. Bu uyku dönemlerinin fonksiyonlarını anlamak ve tespit etmek için uyuyan kişiyi farklı dönemlerde uyandırma metodu kullanılır. Sonra uykudan uyanan kişiye çeşitli testler yapılarak bedeninde görülen değişikliklere göre uykunun fonksiyonları tespit edilmektedir.²⁷⁶

NREM uykusunun fonksiyonu: bu uykuda büyüme hormonu salgılanır ve stress hormonu salgılanması azalır. Büyüme hormonu salgılandığı için çocuklarda boylarının büyümesi için en önemli uyku dönemidir fakat büyüklerde ise bu hormon kasların ve kemiklerin sağlam olması, kişinin daha genç ve güzel görünmesini sağlamaktadır.²⁷⁷ Ayrıca bu uykuda enerji düşük kullanıldığı için bütün organizmanın enerji koruma ya da depolaması sağlanır. Bütün organizmanın onarılması gerçekleşir ve bağışıklık sistemi de düzenlenir, hafızanın kodlanması, uyanık zamanda alınan bütün bilgilerin kısa süreli hafızadan uzun süreli hafızaya transfer edilmesi da gerçekleşmektedir. Bu bilgi transferi sürecinde gün içinde alınan fazla ve gerekli olmayan bilgilerin hafızadan silinmesiyle beyin adeta temizlenmesi gibi prosedür gerçekleşir.²⁷⁸ Konuyla ilgili ilk bilimsel araştırmalara göre NREM döneminde rüya görülmediği sadece REM döneminde rüya görüldüğü söyleniyordu, fakat son araştırmalar bunun yanlış olduğunu ve NREM döneminde de rüya görüldüğünü ispat etmeye çalışmışlardır. Sadece bu dönemde görülen rüyalar çok az hatırlanır.²⁷⁹

REM uykusunun fonksiyonu: bu uykunun en belirgin özelliği rüyaların net olarak görüldüğü dönemdir. Bununla beraber beyin uyanıklıkta almış olduğu bilgileri netleştirme ve programlama dönemidir.²⁸⁰ REM uykusu üzerine çok araştırmaların yapıldığını görmekteyiz fakat bu dönem kısa olmasıyla ve net kanıtların olmamasıyla da dikkat çekmektedir, çünkü bu

²⁷⁵ Öztürk, Levent, “Yanıtını Arayan Eski Bir Soru: Niçin Uyuruz?” *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 70. C, s, 4, 2007.

²⁷⁶ Samson, Assefa ve diğerleri, “The Functions of Sleep,” *Neuroscience*, 2013, vol. 2(3) 155-171.

²⁷⁷ Samson ve diğerleri, s. 157.

²⁷⁸ Borbeli, *Тайны Сна*, s. 119.

²⁷⁹ Covallero, Corrado ve diğerleri, “Memory Sources of REM and NREM Dreams,” *Sleep*, 13(5) 449-455.

²⁸⁰ Samson ve diğerleri, “The Functions of Sleep,” s. 160.

dönemde rüya konusu ortaya çıkıyor ve rüya da bilindiği gibi kolay çözülmüş ve kendi kural prensipleri olan bir şey değildir. Rüya konusunu ileride ayrıca bir başlık altında inceleyeceğiz.

D. Uyku Bozukluğu ve Zararları

Uyku bozuklukları bazı hastalıkların bir belirtisi olmakla beraber kendi kendine de ayrıca bir hastalıktır. Bu hastalığın sebepleri yaşam şekli, çevre, iş, yaşlılık, bireyin sosyal hayatı ve stres gibi faktörler olabilmektedir.²⁸¹ Burada ayrıntılara girmeden çok yaygın olan uyku bozuklukları ve onların belirtilerini kısaca ele alacağız.

İnsomni en sık rastlanan uyku bozukluğudur. İnsomni uykuya dalmakta zorluk çekme, gece sık sık uyanma ve sabah erken kalkıp tekrar uyuyamamaktır. Gündüz ise yorgunluk, dikkat, konsantrasyon ve hafızada zayıflıklar gibi belirtiler görülür.²⁸²

Hipersomni uzamış uyku süreleri, her yerde ve kolayca uykuya dalma ve gündüz aşırı uyukulu olma ile karakterize edilen bir uyku bozukluğudur.²⁸³ Hipersomni kısaca çok uyumaktır ve buna rağmen hiç dinlenmiş olmamaktır diyebiliriz.

Narkolepsi adından da anlaşıldığı gibi uyuşturucu gibi hâl bırakan kronik bir uyku hastalığıdır. Kişi gece de çok ya da normal kendi uykusunu uyumasına rağmen gündüz iradenin karşı gelemediği uyku ataklarıyla gelen aşırı uyku hali, rüya benzeri yaşantılar sayılmaktadır.²⁸⁴

Solunumla İlişkili Uyku Bozukluğu, uyku sırasında tekrarlayan yüksek dirençli solunum dönemleri ve solunumda azalma veya solunum durması ile karakterize edilen, ayrıca insan hayatını tehdit eden ve sık görülen hastalıktır.²⁸⁵

Uyku Apnesi uykuda nefesin 10 saniye ve daha uzun süreyle kesilmesi apne olarak adlandırılır.²⁸⁶ Bu da tıpçılara göre kendi başına çok rastlanan ve nefesin tamamen kesildiği için yaşam için büyük bir risk olan hastalıktır.

Parasomniler, uyku geçişlerinde, uykudan uyanma ya da uyku sırasında ortaya çıkan istenilmeyen fiziksel olaylar ya da deneyimler olarak tanımlanmıştır. Bu olaylar; uyku

²⁸¹ Tümer, Adile, İlhan, Baran, “Gençlerde İnsomni Görülme Sıklığı,” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2528-9527, VII, S:13, 2017, ss, 426-439.

²⁸² Algın, “Uyku ve Uyku Bozuklukları,” s, 32.

²⁸³ Selvi, Yavuz, Kandeğer, Ali, Sayın, Ayça Asena, “Gündüz Aşırı Uykululuğu Excessive Daytime Sleepiness,” *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 2016; 8(2):114-132.

²⁸⁴ Özdemir, Pınar Güzel, Selvi, Yavuz, “Narkolepsinin Fiziopatolojisi, Klinik Görünümü ve Tedavi Yaklaşımları,” 2014;6(3):271-283.

²⁸⁵ Keskin ve Tamam, “Uyku Bozuklukları: Sınıflama ve Tedavi”, s. 246

²⁸⁶ Elez, Feyzi, Ömür, Mehmet, “Obstrüktif Uyku Apnesi Sendromu,” *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi Turkish Journal of Family Practice*, 2008; 12(2): 65-69.

sırasında anormal hareketler, davranışlar, duygular, algılar, rüyaları içerir. Bu hareketler ya da bozukluklar hem derin uyku dediğimiz NREM uykusunda, hem de kısa uyku dediğimiz rüyaların görüldüğü REM uyku sırasında ortaya çıkabilmektedir.²⁸⁷

Uykusuzluk ya da herhangi bir uyku bozukluklarının çocukluk yaşta fayda olmasıyla beraber, günümüzde teknoloji kullanmanın artmasıyla ilişkin yüzlerce sebebi bulunmaktadır. Uyku doğal bir dinlenme zorunluluğu olduğu için bu zorunluğu ortadan kaldırmaya kimse güç yetiremez. Uykusuzluk ilk önce organizmanın dengesini bozar. Uykusuz geçen bir günden sonra bile kişi kendini tedirgin, endişeli ve kaygılı hissetmeye başlar. İş yapıyorsa verimli çalışamaz. Uyku yoksunluğu deneylerinde, üçüncü günün sonunda gerginlik, sinirlilik, zamanı bilememe, hayal görme, kekeleme, konuşulanları anlayamama gibi belirtiler görülür. Bu hal daha uzarsa ellerde titreme başlar ve gözler de görememeye başlar. Bu da ardından bellek kaybına yol açar.²⁸⁸ Bu yüzden dünyada uykusuzluk deneyleri ve yarışmaları yapılmamaktadır. Çünkü deneyde insanın hayatını kaybetme tehlikesi vardır.

İnsanın yaşadığı negatif olsun, pozitif olsun aşırı duygular uykusuzluğa sebeptir. En önde gelen ve uykuyu engelleyen duygu korkudur. Korku yaratan tehlike ortadan kalkıncaya kadar ya da kişi bu duyguyu yatıştırana kadar uyuyamaz. Bununla beraber odadaki hava durumunun çok sıcak yoksa aksine çok soğuk olması da uykuyu engellemektedir. Geç saatte beslenmede vücut sabaha kadar çalışır ve sonuçta dinlenemez. Yine sigara, kahve ve çaydan sonra da uyku gelmez ve sabahda uyuşukluk hali meydana gelir.

Sürekli uykusunu alamayan ya da çok uyuyan böylece uyku bozukluğu yaşayan bireylerde sağlık açısından ve hayatının verimliliği açısından problemler oluşur. Organizmada çeşitli hastalıklara yol açmanın yanında bilişsel, psikomotor ve duygusal fonksiyonlarda azalmaya neden olur. Hafızanın çalışması ve hatırlama yavaşlar.²⁸⁹

IV. KUR'ÂN'DA RÜYA ÂYETLERİ

İslâm'da rüyanın ayrıca bir yeri vardır. Çünkü hem âyetlerde, hem hadislerde rüyayla ilgili çok sayıda sahih bilgiler bulunmaktadır. Allah katından peygamberlere rüya aracılığıyla da birçok haberlerin geldiği âyetlerde geçmektedir. Yalnız bazen peygamber olmayanlara da rüya yoluyla gelecekle ilgili haberlerin geldiği kıssalarla anlatılmıştır. Peygamberlerin arasından Hz. Yûsuf (a.s) rüya yorumu konusunda Allah'ın verdiği ilhamla uzman olduğunu

²⁸⁷ Tuncel, Deniz, Orhan, Fatma Özlem, "Parasomniler: Tanı, Sınıflama ve Klinik Özellikleri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2009; 1:280-296.

²⁸⁸ Kasapoğlu, "Kur'an'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme," s. 53.

²⁸⁹ Tümer ve diğerleri, "Gençlerde İnsomni Görülme Sıklığı," s. 434.

da bilmekteyiz. Demek rüya, kulun Rabbi'siyle olan iletişim aracı gibi rol ifade etmektedir. Tabî olarak da bu her rüya için de söylenemez, çünkü kaynağının kim olduğunu bilmek gerekir. Rüyalara özen göstermekle beraber, ortak dengeyi sağlamayı bilmek de önemlidir.

Rüya Arapçada رأى fiilinden türemiş olup, göz ile görmek, kalp ile görmek ve akıl ile müşahede etmek anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰ Rüya manasında adgâs, hulm, ehâdis, menâm, mübeşşirât kavramları da kullanılmaktadır.²⁹¹ Türkçede rüyayla beraber aynı manada düş kelimesiyle düş görmek diye de kullanılır. Kur'ân'da rüya kavramı yedi âyette geçmekte olup bunlar Hz. İbrâhim (a.s)'in rüyası, Hz. Yûsuf (a.s) ve onun zindan arkadaşlarının rüyası, hükümdarın rüyası ve Resûl-i Ekrem (s.a.v)'in rüyasıdır.²⁹² İslâm Dini açısından rüyayı anlayabilmek için işte bu âyetleri tefsir ve hadis gibi İslâm'ın asıl kaynakları ışığında incelememiz gerekir. Bu amaçla âyetleri sırasıyla tek tek ele alarak konuyu izah etmeye çalışacağız.

A. Hz. İbrâhim'in Rüyası

Hz. İbrâhim (a.s)'in bu hikmetli rüyası Sâffât Sûre'sinde Allah'tan kendisine çocuk vermesi için dua etmesiyle başlayıp anlatılmaktadır. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ ﴿١٠١﴾ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ "Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla." Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik.²⁹³ Cenâb-ı Allah onun duası üzerine oğul vereceğini müjdeleyerek cevap vermiştir. Sonra bu çocuk büyüyüp, babasına yardım edecek bir yaşa geldiğinde Hz. İbrâhim (a.s) her gün aynı rüyayı görmeye başlar ve bunun sonuçta Allah'tan gelen bir rüya olduğunu anlayarak çocuğuna da anlatmaktadır. Âyette şöyle anlatılır: فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا آبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

"Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, "Yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi." ²⁹⁴ Tefsircilere göre çocuk on üç yaşına gelmişti ve peygamberin aynı rüyayı görmesi onun vahiy olmasından dolaydır. Çünkü peygamberler uyanık olduğu halde ve uyurken de vahiy gelir. Sebebi

²⁹⁰ Âsım, Seyyid Ahmed, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları:1, 1. Baskı, İstanbul, 2014, VI, 5754.

²⁹¹ Bkz. "Rüya", *DİA*, XXXV, 309-310.

²⁹² Abdülbâki, *Müfehres*, s. 285.

²⁹³ Sâffât 37/100, 101.

²⁹⁴ Sâffât 37/102.

peygamberlerin gözleri uyur ama kalpleri uyumaz denilmiştir.²⁹⁵ Aslında bu Allah Teâlâ tarafından bir imtihandı ve çocuğun bu imtihanı sadakatle üstlenerek itaatkarlığını göstermesi bizlere güzel bir ibrettir. Burada yine dikkat çekilmesi gereken husus, İbrâhim (a.s)’ın rüyasını çocuğuyla istişare etmesidir. Yapılan bu istişareden maksat, oğlunu bu hadiseden haberdar etmek ve itaatkarlığını, sabrını görmektir.²⁹⁶ Olayın devamı tam gözlere canlanabilecek şekilde Kur’ân’ın güzel uslubuyla şöyle anlatılmaktadır: **فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّعْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾** “*Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: "Ey İbrahim! "Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız.*"²⁹⁷ Burada bütün müfessirler tarafından rüyayı açık ve anlaşılır olan düş olarak tefsir etmişlerdir. Âyetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. İbrâhim (a.s) kendisinden istenilen bu imtihanı yerine getirdi ve Allah tarafından da âyetle açık bir şekilde bu belirtilmiş olmaktadır. Şimdi bu rüya vahiy ise neden Hz. İbrâhim (a.s) uyanık olduğu zaman gelmeyip uykuda gelmiştir sorusuna cevap arayanlar ve bu soruya cevap verenler de bulunmaktadır. Mesela Râzî’ye göre bu teklif aslında iki taraf için de çok ağır bir tekliftir ve bundan dolayı ilk olarak uykuda sonra da uyanık hallerinde te’kid edilmiştir.²⁹⁸ Hz. İbrâhim (a.s) ve oğlu İsmâil (a.s) Allah’ın emrine teslimiyet gösterdiler ve bundan dolayı da Allah onları muhsîn olarak nitelendirmektedir. Cenâb-ı Hakk oğlunun yerine kurban kesmesi için bir koç indirmiştir.²⁹⁹ Böylece İslâm Dini’deki kurban kesme vecibiyetinin tarihi bu olaya dayanmaktadır.

Bazı görüşlere göre burada Allah Teâlâ İbrâhim (a.s)’ı evlâdına olan sevgisiyle Yaradanına olan sevgi ve bağlılığı arasında bir tercih yapmasını istemiştir. Hz. İbrâhim (a.s) Allah sevgisini tercih ederek Allah’ın dostu olma büyüklüğünü göstermiştir.³⁰⁰

Burada sonuçlandırarak şunları söyleyebiliriz; İlk önce peygamberlerin rüyaları bir vahiy niteliğini taşımaktadır. Sonuç olarak bu da bağlayıcı hükmünde olup, Allah’ın rüyada verilen emir ve yasaklarını yerine getirmeleri gerektir.

²⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, XV, 99, Sâbûnî, *Safvetü-Tefâsir*, III, 36.

²⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 346.

²⁹⁷ Sâffât 37/103, 104, 105.

²⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 342.

²⁹⁹ Celâleddin Mahalli ve Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, ilk baskı, Daru'l-Hadîs, Kâhire, s. 594.

³⁰⁰ Kuzgun, Şaban, *Hiz. İbrâhim ve Hanîflik*, ilk baskı, Seda Yayınları, Kayseri, 1985, s. 77.

B. Hz. Yûsuf'un Rüyası

İslâm'da rüyanın yeri, önemi ve yorumlamasını anlamak için Hz. Yûsuf (a.s.)'in rüyası ve rüya tabir etme kabiliyetinin incelenmesi gerekir. Çünkü Hz. Yûsuf (a.s.)'in gördüğü sadık rüyalar ve ona verilmiş yorumlama becerisi bu konuda belirleyici bir yere sahiptir. Yûsuf Sûresi'nin başından sonuna kadar rüya ve onların tabiriyle ilgili olaylar anlatılan âyetler geçmektedir. Şimdi bu âyetleri meâl ve tefsirleriyle beraber incelemeye ve rüya hakkında bilgilere ulaşmaya çalışacağız.

Yûsuf Sûresi'nin 4. âyetinde çocukluğunda görmüş olduğu rüyayı babasına anlatmakla başlıyor: **إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ**

"Hani Yûsuf babasına, "Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı" demişti."³⁰¹ Bu rüyayı gördüğünde Yûsuf (a.s) küçük yaştaki bir çocuktü, bazı rivâyetlere göre on iki yaşındaydı. Görmüş olduğu rüya da sadık olup, belirli bir hükümleri ve açıklamaları ifade etmekteydi. Bunun sebebi çocuklar normalde de gördüğü şeyleri olduğu gibi doğru haber verirler ve buradaki rüya da bunun gibidir. Allah Teâlâ burada sadık rüya ile gelecekteki onun makamını haber vermiş ve sonra bu rüya gerçekleşti.³⁰² Burada Yûsuf (a.s) on bir yıldızı, güneşi ve ayı gördüm diye söylemiştir. Bu görmeden kastın rüyasında görme olduğunu, on bir yıldız kardeşleri, güneş ve ay da ebeveynleri olarak tefsir edilmiştir. Çünkü âyetin devamında babası "rüyanı kardeşlerine anlatma" diye onun rüya görmüş olduğunu izah ederek cevap verir.³⁰³ Küçük yaşta görmüş olduğu bu rüya Yûsuf (a.s)'in geleceğinin parlak olacağına bir misaliydi.³⁰⁴

Devamında babası Yâkub (a.s) ona şöyle bir tenbihte bulunuyor: **قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٥﴾ وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُنمِّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا اتَّمَمَهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾**

"Babası, şöyle dedi: "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır. İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve

³⁰¹ Yûsuf 12/4.

³⁰² Kurtubî, *el-Câmi*, IX, 121.

³⁰³ Semerkandi, *Bahru'l-Ulûm*, II, 178, İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 369.

³⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 29.

İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."³⁰⁵

Hız. Yâkub oğlunun rüyasından onun nübüvvet tacısını giyeceğini anladığı için ve bu gerçek de onun diğer kardeşlerinin kalplerinde hasedin uyanmasına sebep olmasından korkmuştu. Çünkü âyette de geçmek olduğuna göre onlar bunu istemese de Şeytan sonuçta böyle bir düşünceyi onların aklına ve fikrine salacaktı. İşte bu durumdan korkan babası kardeşlerine düşünüyü anlatmasını istememiştir.³⁰⁶ İmam Mâturîdî'ye göre her kötülüğün başlangıcı Şeytandan olur. Çünkü o insan kalbine vesvese sokar ve o kalpte yerleşince yavaş yavaş fiillere dönüşmeye başlar.³⁰⁷ Âyette keyd كَيْد kelimesi insanın gözü olmadığı zamanda ona tuzak kurmak, aldatmak ve öldürmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁸

Tenbihten sonra Hız. Yâkub (a.s) oğluna rüyasının tabirini yaparak neler olacağından haber vermektedir. Mesela Allah diğer peygamberleri seçtiği gibi oğlunun da peygamber olarak seçileceği ve ayrıca ona te'vilil ehâdis, rüyada görülen olayların varıp dayanacağı yeri, gerçekleşmesini öğretecek. Yani rüyalarda görülen olayların nelere delâlet ettiğini, nasıl gerçekleşeceğini tabir edebilme yeteneğini öğretecek demektir, nimetin tamamlanması da nübüvvettir.³⁰⁹ Ehâdisin asıl anlamı sözler demek, fakat burada rüyadır, çünkü rüya melek, şeytan'ın veya nefis tarafından uyuyana söylenen birtakım sözlerdir diye de tefsir edilmiştir.³¹⁰ İşârî tefsirlerde bu rüyaya bir nevi ilham denilmektedir. İçeriğine göre bu bür müjde ya da uyarı olabilir. Özellikle bunun gibi düşler, nebîliğin ön haberleri niteliğinde sayılır. Yâkub (a.s) tedbir alma amaçlı kardeşlerine anlatmasını yasaklamıştır.³¹¹

Hız. Yûsuf (a.s)'ın bu rüyası gelecekte olacak işlerden haber veren, müjdeleyici olmakla birlikte, uyarıcı bir özellik de taşıdığına dikkat çekmektedir. Bu yüzden burada da Hız. İbrâhim (a.s)'ın rüyasında olduğu gibi sadık bir rüya olup, İlâhî bir haberdir diyebiliriz.

C. Hız. Yûsuf'un Zindan Arkadaşlarının Rüyası

Sûrede ilk olarak Yûsuf (a.s)'ın kendi çocukluğundaki rüyayı anlattı, sonra büyüyüp zindana atıldıktan sonra oradaki arkadaşlarının rüyası, sonra da hükümdarın rüyası, ardından

³⁰⁵ Yûsuf 12/5, 6.

³⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azim*, thk. Muhammed Tayyib, 3. Baskı, Maktabatü Nazâr, Suudi Arabiyya, 1419, VII, 2102.

³⁰⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 207.

³⁰⁸ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 212.

³⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîri Kebîr*, II, 319, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 558, İbni Atiyye, *Murarraru'l-Veciz*, III, 220.

³¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 444.

³¹¹ İbnü'l Arabî, *Te'vilât*, çev. Vahdettin İnce, Kitsan Yayınları, İstanbul, I, 547.

sûrenin son âyetlerinde tekrar Yûsuf (a.s)'ın rüyasının te'viliyle bitecektir. Bu bağlamda bu bir rüya ve rüya tâbiri konusunda rehber olacak bir sûredir.

Burada Yûsuf (a.s)'ın zindandaki arkadaşlarının rüyasını ele alacağız. Hz. Yûsuf (a.s) artık rüya tâbir etme becerisini kullanmaya başladığı anları 36. Âyette söyle beyan edilmektedir: **وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَيْتُنِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَيْتُنِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنَأُ بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ** "Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Biri, "Ben rüyamda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm" dedi. Diğeri, "Ben de rüyamda başımın üzerinde, kuşların yediği bir ekmek taşıdığımı gördüm. Bize bunun yorumunu haber ver. Şüphesiz biz seni iyilik yapanlardan görüyoruz" dedi." ³¹²

Hz. Yûsuf (a.s) yalan bir iftirayla hapse atıldığında onunla beraber iki genç da hapse atılmıştı. Müfessirler bu iki genç hükümdarın sarayında çalışan birisi şarapçı, diğeri de fırıncı olduğunu söylemişlerdir ve bunlar krala bir süikast düzenlemekle suçlanmışlardı. ³¹³ Yûsuf (a.s)'ın rüya tâbir ettiğini öğrendiklerinde kendi rüyalarını da ona söylediler. Fakat burada bazı rivâyetlere göre bu ikisi aslında rüya görmemişti, sadece Yûsuf (a.s) denemek için böyle rüya uydurdular diye de geçmektedir. ³¹⁴ Yine de bu zayıf bir görüş olduğundan çoğu müfessir bunu kabul etmemişlerdir. İki arkadaşın biri üzüm sıkığının, diğeri de başının üzerinde ekmek taşıdığını ve onu da kuşların yemekte olduğunu söylediler. İki genç Yûsuf (a.s)'a seni iyilik yapan muhsinlerden görüyoruz demelerinin sebebi rivâyetlere göre Yûsuf zindanda herkesle iyi geçiniyordu. Hasta olanına yardım eder, kendi ibadetlerini de eksiltmeden yaptığından baktılar ki kendilerinden farklı temiz ahlaklı ve ilim sahibi birisi. Bundan dolayı düşlerinin akıbetini ona sormuşlardı. ³¹⁵ Yûsuf (a.s) bu soruya güzel bir usulpla cevap verdiğini görmekteyiz. Mesela o hemen rüya yorumuna geçmeden onları İslâm'a davet etmişti. Çünkü o zaten onların dediklerinin akıbetini biliyordu ve birisine öleceğinden haber vermesi gerekecekti. 41. Âyette iki rüyayı te'vil etmesi beyan edilir.

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصَلِّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ **الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ** "Ey zindan arkadaşlarım! (Rüyanızın yorumuna gelince,) biriniz efendisine şarap sunacak, diğeri ise asılacak ve kuşlar başından yiyecektir. Yorumunu sorduğunuz iş böylece kesinleşmiştir." ³¹⁶ Yûsuf (a.s) iki gencin birisi zindandan çıkıp önceki işini yapmaya

³¹² Yûsuf 12/36.

³¹³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 35, Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, II, 491.

³¹⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Meal ve Tefsiri*, III, 1561.

³¹⁵ İbni Atiyye, *Muharrerü'l-Vecîz*, III, 244, İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 439, Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 45.

³¹⁶ Yûsuf 12/41.

devam edeceğini, diğeri ise asılarak öleceğini söyledi. Onların düşleri böylece kesinleşecekti. Bazı müfessirlere göre asılacağını duyan birisi rüya görmediğini, bunu eğlence için yapmış olduğunu söylemiştir. Yûsuf (a.s) da rüyayı görmüş olsun, ya da olmasın, bu iş böyle hükme bağlanıp kesinleştirildiğini haber verdi.³¹⁷ Burada belirtilmesi gereken şey, eğer yalan rüya tabir edilip de onun hükmü rüya uyduran birisini bağlama konusudur. İmam Kurtubî'ye göre böyle rüyaların yorumu rüya uyduran kimseyi bağlamaz, bu sadece Yûsuf (a.s)'ın hakkında geçmiş olan bir durumdur.³¹⁸

Bu âyet ve olaylardan anlaşılan şey, İslâm'da rüyalar bu işi bilen birisine söyleyip tabir edilmesi gerektiğine işaret vardır. Peki rüya yorumlarının asıl anlamı nedir, böyle her zaman alışlagelmiş, her gün gördüğümüz rüyaları tabir ettirmek doğru mudur sorularına Râzî şöyle cevap vermektedir; rüya yorumu hem Kur'ân âyetleriyle, hem de aklî delillerle doğrudur. Kur'ân'da Yûsuf (a.s) kendisi rüyasını babasına yorumlatmakta ve aynı zamanda kendisi de yorumlamaktadır. Aklî açıdan bakacaksak, Allah ruhu Levh-i Mahfûz'u müşâhede edecek bir biçimde yaratmıştır. Gündüz bedenle meşgul olan nefsi nâtika bunu gündüz yapamaz, uyuduğu zaman bedenden ayrılan nefsi nâtika, müşâhede etmeye daha muktedir hale geldiği için yorumcu nefisteki hayal aleminden kalan bu izlerin doğrultusunda rüyayı tabir eder demiştir.³¹⁹ Böylece de belirli bir sonuçlara ulaşabilmektedir. Önemli bir husus da, rüya yorumcusu ayrıca kendisi dinine ve ibadetine sadık olan birisi olması gerektiğine de işaret olunmaktadır. Çünkü iyi bir rüyayı da yanlış bir şekilde gerçeklere uymayacak bir biçimde tabir edilirse, insan kendisini ona inandırır. Ayrıca rüyaların uydurulmaması gerekir.

D. Hz. Yusuf'un Yorumladığı Hükümdar Rüyası

Hız. Yûsuf (a.s) hala zindanda olduğu süreçte Mısır'ın kralı bir düş görüyor. Düşünü de ülkenin bütün tabircilerini, kâhinlerini ve bütün bilginleri toplayıp rüyasını yorumlamalarını istiyor. Toplananlardan hiç kimse bu rüyayı tabir edemez ve bunlar karma karışık bir hayaller diye cevap verirler. İşte bu esnada kralın şarapçısı Yûsuf (a.s)'ın yorumculuğunu hatırlıyor ve bu da Yûsuf (a.s)'ın hapisneden çıkmasına sebep oluyor. Devamında da Allah'ın kendisine vaad etmiş olduğu büyük mertebelere ulaşıyor. Bu olaylar birkaç âyetlerde beyan edilmektedir: وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعٌ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (٤٣) قَالُوا اضْغَاثٌ أَحْلَامٌ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ (٤٤) “Kral, "Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini;

³¹⁷ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 112, Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, VI, 278, Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 471.

³¹⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkamil Kur'ân*, IX, 193.

³¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 453.

ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın" dedi. Dediler ki: "Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz."320

Mısır meliki rüyasında zayıf olan ineklerin semiz ve güçlü olan inekleri yemekte olduğunu gördü ve burada bir şeye işaret olduğundan kralın huzuru kaçmıştı, düşünün ne olduğunu anlamak istiyor ama yorumcular karma karışık dediler. Kralın bu düşünden bazı düşler gerçek olup üzerinde düşünölmeye ve yorumlanması gerketiğine işaret olduğunu görmekteyiz. Ayrıca da bazı düşlerin açık olabileceği gibi, bazıları da hemen anlaşılmayan, kinayeli olduğunu da anlamaktayız.³²¹

Müfessirler burada "edgâs" farklı farklı otlardan toplanan bir demet demektir, "ehlâm" ise karmakarışık düşlerdir, yani bu iki kelime aslı manası olmayan aynı şeylerdir demişler. Ondan dolayı kralın etrafındaki bilginler, yalancı düşler, karma karışık olan te'vili olmayan düşler diye tabir etmediler.³²² Kralın bu bilginleri böyle demekle kendilerinin hiç yorum yapamadıklarını söylemedi, sadece bu rüya çok karışık, bundan dolayı bu bizi aşıyor, böyle rüyaları biz yorumlayamayız demiş olmaları da mümkündür. Nitekim onlar da bu işlerle uğraşan zamanının tabircileri oldukları için bu rüya hiç yorumsuz diye iddia etmediler.³²³ İşte bu sırada hapisten kurtulmuş olan genç şarapçı, hapisteki tabirci olan arkadaşını hatırladı ve Yûsuf (a.s)'ın yanına gelip kralın düşünü ona anlattı. وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ (٤٥) يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (٤٦)

"Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yûsuf'u) hatırladı ve, "Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin" dedi. (Zindana varınca), "Yûsuf! Ey doğru sözlü! Rüyada yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi, bir de yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak hakkında bize yorum yap. Ümid ederim ki (vereceğin bilgi ile) insanlara dönerim de onlar da (senin değerini) bilirler" dedi."324

Hapishanede olduğu zaman kendi rüyasını doğru tabir etmesinden ve kendi kişiliği açısından da doğru olan arkadaşına sıddık diye nida etmiştir. Bu kişi kralın rüyasını da

³²⁰ Yûsuf 12/43, 44.

³²¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 246.

³²² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 47, Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 112, Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 431.

³²³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 349, İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 392.

³²⁴ Yûsuf 12/45, 46.

eksiltmeden ve fazlalaştırmadan aynı şekilde Yûsuf (a.s)’a aktardı. Allah’ın kendisine vermiş olduğu ilmiyle Yûsuf da düşü sonraki üç âyette geçtiği gibi şöyle tabir ediyor:

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْرِضُونَ ﴿٤٩﴾

Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) şıra ve yağ sıkacaklar."³²⁵

Yûsuf (a.s) yedi semiz ineği ve yeşil başakları bolluk seneleri olarak tabir etmektedir. Her zaman âdetiniz üzere yaptığımız gibi yaparak yedi bolluk senelerinde ekinlerinizi ekeceksiniz. Rivâyetlere göre bu bir emir manasında olan haber, bazılarına göre de haber formundaki emir cümlesidir.³²⁶ Ekinleriniz hazır olduğu zaman, hasad yaptıktan sonra yiyeceğiniz miktardan başkasını başakları üzerinde bırakın. Bu yöntemin ekinlerin depolanması, bozulmaması için iyi bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde Mısırlı’larda böyle bir stok yapma geleneği olmadığı için Allah’ın Nebî onlara bu düşün tabiri üzerinden onlara bunu öğretmektedir. İlk semiz ineği ve yeşil başakları bu şekilde tabir etti.

Yedi tane zayıf inek de yedi bolluk senesinden sonra gelen yedi kıtlık senesi olmaktadır. Bu kuraklık senelerinde biriktirmiş olduklarınızı yiyip bitireceksiniz, ama tohumluk olarak biriktirdiklerinizi yemeyin dedi.³²⁷

Bundan sonra böyle ardı ardına devam eden bolluk ve kıtlık yılından sonra yağmurlu bir sene geleceğinden haber verdi. Bu kısım aslında kralın rüyasında olmayan şeydir. Rüayı yorumladıktan sonra ardından müjde olarak bildirilen bir vahiydi. Müjdede kuraklıktan sonra yağmur gelip, susam, zeytin, üzüm gibi çeşitli bitkilerden suyunu ve yağlarını sıkacaklar, bunula berket ve bolluk artacak demektir.³²⁸ Böylece bu âyetlerden düşleri yorumlayıp izah etmenin caiz olduğunu bildirmektedir.

³²⁵ Yûsuf 12/47, 48, 49.

³²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 465.

³²⁷ Beyzâvî, *Env'arü't-Tenzîl*, III, 166, Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, II, 51, *Vâhidî, el-Vecîz fî Tefsîr*, s. 549. Bilmen, *Kur'âni Kerîm'in Meal ve Tefsiri*, III, 425.

³²⁸ Merâgî, Ahmed b. Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâgî*, ilk baskı, Matbaa Mustafâ Albânî, Mısır, 1946, XII, 156, Ebusuûd, *İrşâdü'l Akli's-Selîm*, IV, 283.

E. Hz. Yusuf'un Rüyasının Gerçekleşmesi/Te'vîli

Yûsuf (a.s) çocukluğunda gördüğü rüyadan sonra hayatında birçok dönüm noktaları olan imtihanlar yaşadı. Kardeşleri tarafından kuyuya atılarak terk edildi, köle olarak çok az paraya satıldı, yalan iftirayla hapse atıldı, sonra kral tarafından adını temizleterek hürriyetine kavuştu. Ardından da Mısır gibi büyük bir devletin hazinesini yönetti. Nihayetinde de en sevdiği kardeşi, babası ve bütün aile fertleriyle Mısır'da bir araya gelerek kavuştular. Peygamberin bütün hayatı bir sûrede anlatılarak rüyayla başlayan gerçek bir hikaye, sonunda da rüyanın te'viliyle sona ermektedir. Burada da rüyanın gerçekleşmesine ve olayın bazı hikmetlerine değineceğiz.

Hz. Yâkub (a.s) oğlunun ölmediği sevinçli haberi duyup, gözleri de artık Allah'ın emriyle görmüş bir vaziyette bütün ailesiyle Mısır'a geldi. Bu sahneler âyette de anlatılmaktadır:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَىٰ (إِلَيْهِ أَبُوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ أَبُوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾

“(Mısır'a gidip) Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde; Yûsuf ana babasını bağrına bastı ve "Allah'ın iradesi ile güven içinde Mısır'a girin" dedi. "Ana babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yûsuf'a) saygı ile eğildiler. Yûsuf dedi ki: "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³²⁹

Mısır'a gelen Yâkub'un (a.s) ailesi Yûsuf (a.s)'a saygı göstererek tam da rüyasında olduğu gibi ona secde etmişlerdi. Bu secdenin mâhiyeti konusunda müfessirler çeşitli yorumları ileri sürmüşlerdir. Bu secde kulun Rabbi'ne ettiği secde türünden olmayıp, selamlaşma ve saygı gösterme vaziyetinde secdedir denilmiştir.³³⁰ Başka bir görüşe göre bu Allah'a olan secdedir, çocuğunu bulduklarından dolayı şükür etmek için Allah'a secde ettiler.³³¹ Mevdûdî ise burada secde kelimesinin yanlış anlaşıldığını ileri sürerek, bu İslâm

³²⁹ Yûsuf 12/99, 100.

³³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 265, İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kurân*, IV, 411.

³³¹ Râzî, *Tefsiri Kebîr*, XVIII, 509.

Şeriâtındaki bildiğimiz secde değil, başı eğmeyle selamlaşma olduğunu söylemiştir.³³² İslâm dininde böyle bir secde etmenin yasak olduğunu Hz. Peygamber (s.a.v)'ın hadislerinde izah edilmiştir. Muâz b. Cebel Şam'dan Medîne'ye geldiğinde Peygamber (s.a.v)'e secde etti. Bunu gören Peygamber (s.a.v):

“Bu ne ya Muâz?” dedi. Mu'âz:

“Ben Şam'a gittiğimde, reislerine böyle secde ettiklerini gördüm ve ben de zâtınıza böyle secde etmeyi istedim” dedi. Peygamber (s.a.v):

“Sakin yapmayın. Eğer ben Allah'tan başka birisine secde etmeyi caiz göreceğim olursam, karının kendi kocasına secde etmesini emrederdim,” demişti.³³³

Rüyasının gerçekleştiğini gördüğü zaman da işte bu gördüğüm rüyamın fiil olarak gerçekleşen te'vili, tahakkuku dedi.³³⁴ Rivâyetlerde bu sürecin arasında kırk yıl, yetmiş yıl ya da seksen yıl geçmişti diye ihtilafli görüşler vardır. Ekserî görüş ise kırk senedir.³³⁵

Böylece rüya ve onun gerçekleşmesi arasında uzun yılların geçmesiyle Yûsuf Sûresi sona ermektedir. Sonuç olarak söylememiz gereken şey, rüyalar Allah'tan geldiğinde gelecekte haber verir, sadık rüyaları peygamberlerin görebileceği gibi sıradan Müslüman ve Müslüman olmayanlar da görebilir. Mesela kralın gördüğü gibi. En önemlisi rüyalar bu işin ehline söylenip tabir ettirilmelidir. Yorumlama bilgisi peygamberler için Allah'tan verilen bir ilim, beceri de olduğu gibi peygamber olmayan yorumculara da aynı şekilde Allah'tan verilen bir kabiliyet olduğuna işaret edilmektedir.

F. Hz. Muhammed'in Rüyaları ve Tabirleri

Peygamberlerin gördüğü rüyaların kaynağı Cenâb-ı Hakk'ın kendisi olduğu için onlar sâdık rüya görürlerdi. Hayatta aynısı gibi karşılığı gerçekleşirdi. Hz. Peygamber (s.a.v)'in de İslâm dininin geleceğiyle alakalı, kendi ailesi, sahabileri ve ümmetiyle alakalı çok sayıda rüya görmüş ve anlatmış olduğunu hadis ve tarihî bilgilerden öğrenmekteyiz. Rüyanın Peygamber (s.a.v)'in hayatındaki önemi ilk vahiyden itibaren başlamaktadır. Çünkü bilindiği üzere ilk

³³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 440.

³³³ İbn Mâce, “Nikâh”, 1853.

³³⁴ Sa'lebî, en-Nisâbü'rî, *Kıyasu'l-Enbiyâ Arâisu'l-Mecâlis*, 4. Baskı, Maktabatü Mustafa Albânî, Mısır, 1904, s. 140.

³³⁵ Ebu'l Ferec, *Zâdu'l-Mesîr*, IV, 474.

vahiy gelmeden önce altı ay kadar bir sürece Nebî (s.a.v) sadık rüyaları görmeye ve bu rüyalar her zaman aynısı gibi gerçekleşmeye başlamıştı.³³⁶

Sahih hadislerde Peygamber (s.a.v)'in rüyalarıyla ilgili birçok meseleler anlatılmaktadır. Ancak biz burada onların bazılarını örnek vermekle beraber ayrıca Kur'ân'da anlatılan İsrâ olayı, Bedir Savaşı'yla alakalı rüyası ve Mekke'nin Fethi'yle ilgili görmüş olduğu rüyaları inceleyeceğiz.

Müminin hayatında doğru düşlerin önemine dikkat çekerek Resûlu Ekrem (s.a.v) **الرُّؤْيَا** "الرُّؤْيَا مِنَ النَّبُوَّةِ الْحَسَنَةِ، مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ، جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوَّةِ *salih bir kişinin rüyası peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür,* demiştir.³³⁷ Bu hadis ile ilgili geçen rivayetlerden kaynaklanan sayı farklılıkları olmakla beraber, mühim olan şey, sadık rüyaların Allah'tan mümine bildirilen bir nevi müjde, uyarı ve gelecekte haber olabilme özelliğidir. Hayatının son anlarında Nebî (s.a.v) kendisinden sonra herhangi bir peygamberin gelmeyeceğini, artık peygamberliğin bittiğini haberi vermiş, fakat kendisinden sonra mübeşşirât kalacağını anlatmıştır. **«الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ»** *«Mübeşşirattan başka nübüvvetten bir şey kalmadı. Dediler ki: Mübeşşirât nedir? Resûlullâh (s.a.v): Sâlih rüyalar, buyurdu.»*³³⁸

Peygamber (s.a.v) kendi rüyalarını sahabilerine anlatmayı, onlara yorumlatmayı da severdi, bazen de sahabilerin rüyalarını kendisi de yorumlardı. Hz. Ömer (r.a) anlattığına göre Resûlu Ekrem (s.a.v) bir gün rüyasında kendisine kadehle süt verildiğini, süttten kana kana çok içtikten sonra artanı da Hz. Ömer'e verdiğini anlatmıştır. Yanındaki sahabiler Ya Resûlallah bunu ne diye te'vil ettin dediklerinde, "ilim" ile diye cevap vermiştir.³³⁹

Bazen ileride olacak şeylerden haber veren rüyalarını anlatırdı. Bir gün Medine vebasının şehirden gideceğini ve ilerideki zamanlarda yalancı peygamberlerin çıkacağını düşünde görmüş ve "rüyamda saç başı dağınık ve siyah bir kadın gördüm. O Medine'den çıktı ve Cuhe'ye konakladı. Bunun te'vilini de Medine'deki vebanın Cuhe'ye yer değiştireceğine tabir ettim,³⁴⁰ demiştir. Başka bir kere rüyasında iki eline altın bilezik takıldığını görünce bunları hoş karşılamamış, onları üflemesi söylenince üflemiş ve bunlar

³³⁶ Buhârî, "Ta'bir", 6982.

³³⁷ Muslim, "Rüya", Buhârî, "Ta'bir," 6983, 2263, Tirmizî, "Rüya", 2270.

³³⁸ İbn Mâce, Ta'birü Rüya, 3896, Buhârî, "Ta'bir," 6990.

³³⁹ Dârimî "Ta'birü Rüya", 2200, Tirmizî, "Rüya", 2284.

³⁴⁰ Tirmizî, "Rüya", 2290, İbn Mâce, "Ta'birü Rüya", 3824.

uçmuş, iki bileziği kendisinden sonra çıkacak yalancı peygamberler diye tabir etmiştir. Bu hadisi aktaran Ubeydullah b. Abdullah bunların biri el-Ansî diğeri ise Müseyleme demişti.³⁴¹

1. İsrâ ve Mi'rac Olayı

Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberliğini ilan ettiği günden itibaren ona inanmayan halkı tarafından çeşitli dalga geçme ve işkencelere mârûz kaldı. Bu işkenceler gün geçtikçe artıyordu. Hayatındaki en yakın adamı olan amcası ve hanımı vefat ettikten sonra bu işkenceler de iyice artmıştı. Çünkü ona eskisi gibi her zaman kollayıp destek veren adamları artık yoktu. Nebî (s.a.v) böyle işkencelerden çok üzüldüğü senede Cenâb-ı Hakk onu bir gece kendi huzuruna davet etmişti. O bir gecede Mekke'den Kudüs'ta bulunan Mescid-i Aksâ'ya gidip, onun ardından da Mi'rac denilen araçla Allah'ın huzuruna yükselmişti. İşte bu mucîzelere dolu gece yolculuğu İslâm'ın tarihinde İsrâ yolculuğu adıyla meşhurdur.

Konunun daha iyi anlaşılması için Gece yolcuğunun tarihçesine özet olarak değinmekte fayda vardır. Bu konu aynı zamanda çok ihtilafli hususları içerdiği için detaylarına ve bu tartışmalara girmeden olayı kısaca zikredeceğiz.

Medîne'ye hicret etmeden yaklaşık bir sene önce Resûlullah Mekke'deyken Allah Teâlâ onu Mescidi Aksâ'ya gece yolculuğuna götürür. Olay aynı isimdeki sûrenin ilk âyetinde anlatılmaktadır: *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا* *حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”³⁴²

Nebî (s.a.v) Mekke'den Burak denilen binekle Aksâ'ya, oradan da semâya yükseldi. Bu tamamıyla Yüce Allah'ın mucizesi olduğu için ve geceleyin gerçekleştiği için ilim adamları arasında tartışma konusu olmuştur. Çünkü Peygamber (s.a.v) uykudayken ruhuyla bu yolculuğu yaptı diyenlerle, ruhu ve bedeni ikisiyle uyanıkken yapmıştı diyenler olmuştur.³⁴³ Tartışma yaratan sebeplerden biri de aynı sûrenin 60. Ayetinde geçen rüya kelimesidir ki biz bu hususu ileride açıklayacağız. Ulemaların cumhuru yolculuğun ruhen ve bedenlen uyanıkken yapıldığını kabul etmişler. Resûlullah (s.a.v) bu yolculukta Allah'ın acayib âyetlerini gördü.

³⁴¹ Buhârî, “Ta'bir”, 7034, İbn Mâce, “Ta'biri Rüya”, 3922.

³⁴² İsrâ 17/1.

³⁴³ İbn Cüzey, el-Gırnatî, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Abdullah Hâlidî, ilk baskı, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1416, I, 440.

Bunlar semaların farklı farklı katları ve katlarda bulunan peygamberler, cennet, cehennem, melekler, Cebrâil'in kanatlı gerçek şekli, Sidre-i Müntehâ ve diğer Allah'ın kudretini gösteren olaylardır ki bunlara şâhit oldu.³⁴⁴ Mi'rac'da Allah (c.c) ile Peygamber (s.a.v) arasında her zamankinin dışında herhangi bir vasıta olmaksızın iletişim gerçekleşmiştir ve bizim bilemediğimiz birçok sırların da bildirilmiş olması mümkündür.³⁴⁵ İsrâ ve Mi'rac olayı başta büyük sahabeler olmak üzere çok sayıda sahabilerin çeşitli kanallarla, aralarında bazı küçük farklarla rivâyet ettiği ve tevâtür derecesine ulaşan bir hadisedir. Bu açıdan olayın vukû bulmuş olmasında herhangi bir itiraz söz konusu değildir.

Sûrenin 60. Âyetinde Allah Teâlâ buyuruyor ki: **وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّعْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُحُوفُهُمْ مَا يَرِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا**
*"Hani sana, "Muhakkak Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, sadece onların büyük azgınlıklarını (daha da) artırdı."*³⁴⁶ Asıl tartışmanın kaynağı bu âyetteki rüya kelimesinin anlaşılmasıdır. Bu âyet İsrâ olayı hakkında olup, yolculuk âyetin de dediği gibi Muhammed (s.a.v)'ın rüyasında olmuştu diye açıklamışlardır. Yine bu âyet İsrâ gecesi hakkında olup burada geçen rüya ifadesinin uykudaki rüyadan farklı olduğu, asıl manası olan görmekten dolayı rüya denildiği ve bizzat gözüyle görüp, olaylara şâhit olup geldiği için rüya kelimesinin kullanıldığını söyleyenler de vardır. Başka bir yandan olay müşriklere anlatıldığı zaman onlar *belki rüya görmüşsün demişlerdi*, ondan dolayı âyette de onların ifadesi kullanılmış olabilir denilmiştir.³⁴⁷ Diğer bir görüş, bu tamamen İsrâ olayı hakkında değildir, Mekke'nin Fethiyle ilgili rüyadır ya da Bedir savaşıyla ilgili görmüş olduğu rüyadır diyen üçüncü görüştür. Herkesin kendine göre açıkladığı ve deliller getirdiği böyle üç görüş farklılığı mevcuttur.³⁴⁸

Mi'rac'la ilgili âyet olduğunu ileri sürenler, âyetteki azgınlıklarını artıran büyük fitne, Mi'rac'dan sonra olduğu delilini sunarlar. Olağanüstü hadisenin akabinden birçok kişi fitneye düşüp, dinden de çıkmıştır. Çünkü Allah bununla imtihan ettikten sonra Ebû Bekir (r.a) gibi müminlerle diğerlerinin ihlasları ortaya konuldu. Şimdi olay rüyada olmuştu diyenlere cevap

³⁴⁴ Beyhakî, Ebû Bekr, *Delâilü'n-Nübüvve*, ilk baskı, Dâru Kutubul İlmîyya, Beyrut, 1405, II, 354, İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 5, Suyûtî, *Durru'l-Mensûr*, VII, 305, Buhârî, "Tefsîr", 4709, 4710, Muslim, "İman", 259, 260, 261.

³⁴⁵ Akpınar, "Mi'rac Gecesinde Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Ayetlerle İlgili Bazı Mülâhazalar," *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1996, İSSN: 1301-1197, ss. 96-101.

³⁴⁶ İsrâ 17/60.

³⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 675.

³⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 308, Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, II, 266.

olarak, eğer rüyadaysa zaten kimse bunu bu kadar büyütmezdi ve fitneye düşüp dininden de dönmezdi derler. Ayrıca düşlerde herkes olağanüstü haller yaşayabilir ve bunu da kimse yargılamazdı, bu kadar da itibar edilmezdi, deneme de olmazdı derler.³⁴⁹ Fakat Mi'rac'ın rüyada gerçekleştiğini savunanlar için ise tam tersine bu bir delil olup, rüyanın uykuda görülen şey olduğuna delâlet ettiğini savunurlar.³⁵⁰

Mi'rac'la ilgili değil, burada Bedir Savaşı'yla ilgili rüya hakkında bahsedilmektedir diyenlere de, olay Mekke'de gerçekleşmiş olup, Medîne döneminde olan rüyayla açıklanmaz diye cevap verilmiştir.³⁵¹

İsrâ 60. Âyette geçen rüya kelimesinin farklı görüşlerle açıklandığını görmüş olduk. Bundan dolayı âyette Peygamber (s.a.v)'in rüyası kastedilmektedir diye kesin kanaat getirmek yanlışlara yol açabilir. Nitekim bu bir rüya olmayıp fizikî gözle görmek olduğu manasını ulemanın çoğu savunmaktadır.

2. Bedir'de Düşmanın Az Gösterilmesi

Bedir Savaş'ında Allah'ın müminlere her açıdan yardım ettiğini yukarıda da açıklamıştık. Şimdi bu başlıkta savaştan önce Yüce Allah'ın rüya aracılığıyla düşman ordusunun sayısı hakkında bilgi verdiği âyeti beyan edeceğiz.

Âyet-i Kerîme'de buyuruluyor ki: **إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَايَكُهُمْ كَثِيرًا نَّفَشِيتُمْ** *"Hani Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi bunlardan) kurtardı. Çünkü o, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir."*³⁵² Savaştan önce Allah (c.c) müminlere güç vermek ve savaşta ayaklarının yere sağlam basması, özgüvenlerini yüksek tutarak savaşabilmeleri için Nebî (s.a.v)'in rüyasında düşman ordusunun sayısını az gösterdi. Menâm uyku veya uykuda meydana gelen düş demektir. İsmi mekân olarak uyku mekanı, yani gözler diye de anlam verilmektedir.³⁵³ Bu bağlantıda bazı tefsir alimleri uyanıkken uyku organları olan gözlerinde müşriklerin sayısını az gösteriyorduk diye yorumlamışlar. Bunu da Nebî (s.a.v)'in söylemiş

³⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, X, 282, Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 360, Celâleyn, *Tefsirü Celâleyn*, s. 372.

³⁵⁰ Suyûtî, *el-Âyetü'l-Kübrâ fî Şerhi Kıssatü'l-İsrâ*, Dâru Hadis, Kâhire, 1409, s. 20.

³⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 310.

³⁵² Enfâl 8/43.

³⁵³ Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, XV, 373.

olduğu “peygamberlerin gözleri uyur ama kalbi uyumaz” sözüne bağlayarak ifade ederler.³⁵⁴ Böyle yorumu kabul etmeyip, âyetin manası açıktır, buradaki menâm, zahiri üzere anlaşılabilir rüyadır, çünkü Muhammed (s.a.v) peygamber böyle düş gördüğünü ashabına anlatmış ve bunu kimse yorumlamadan Resûlullah söylediği için haktır. O’nun rüyası da hak olduğundan müşrik ordusunun az olduğunu öğrenmek sevinç oluşturmuştur denilmiştir.³⁵⁵

O zaman müşrik ordusunun gerçek sayısı bin civarındaydı, eğer Allah onların gerçek sayısını göstermiş olsaydı savaş başlamadan cesaretleri kırılarak aralarında çekişmelere girebilirlerdi, geri çekilip kaçmaya da yeltenebilirlerdi. Böyle olasılıkların hepsini önleyerek Allah’ın (c.c) güzel bir giriş stratejisi uyguladığı görülmektedir.

3. Mekke’nin Fethinin Müjdelenmesi

Rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v) Hudeybiye seferine çıkmadan önce Medîne’de bir rüya görür. Rüyasında bir melek kendisine şunları söyler: *Allah’ın izniyle kimileriniz başlarını tıraş ettirdiği halde, kimileriniz de saçlarını kısaltarak, emin içinde, korkusuzca Mescid-i Haram’a gireceksiniz.* Düşünü uyanınca ashabına anlatır ve herkes çok sevinerek bunun Hudeybiye seferinde gerçekleşeceğine inanırlar. Onlar için müjde olmuştur. Hudeybiye’de ise sadece sözleşme yapıp, herkesin morali bozuk bir halde üzülerek geri döndüklerinde aralarında ne tıraş olduk, ne de Mekke’ye girdik diye konuşmaya başlarlar. Bazıları da gidip Resûlullah (s.a.v)’a sorduklarında sizin bu sene gireceğinizi söylemedim demiştir. İşte bunun üzerine Feth Sûresi’nin 27. Âyeti inerek Resûlullah’ın (s.a.v) rüyası tahakkuk edeceğini haber beyan etmiştir.³⁵⁶ **لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّعْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا** "Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi."³⁵⁷

Bil hakkı ifadesi rüyanın gerçekliği, sadıklığı olarak açıklanmıştır. Allah’ın elçileri edgâs olan karışık düşler görmez, gödükleri ancak haktır, ondan dolayı bu ifade kullanılmış

³⁵⁴ Muslim, “Salâtül-Leyl,” 737.

³⁵⁵ Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 227.

³⁵⁶ Suyûtî, *Lübâb-’n-Nukûl*, s. 237.

³⁵⁷ Feth 48/27.

olabilir.³⁵⁸ Bir anlamda Allah (c.c) rüyanın gerçekleşeceği haktır diye tasdik etmiştir.³⁵⁹ Kısacası Yüce Allah, Elçisinin her zamanki gibi doğru söylediğini, düşlerinin de hak olduğunu, gördüğü şeyler hakkında yanlış olmadığını, doğru söylediğini haber verdi.

İslâm tarihinin en büyük fethi sayılan, dönüm noktası olan bu fethin gerçekleşmesinde en baş sebep, müşriklerin Hudeybiye antlaşmasını bozarak Müslümanlara saldırmalarıdır. Hicretin 8. senesinde ve antlaşmadan yaklaşık olarak bir buçuk sene sonra müşrikler antlaşmayı çügnemeye başladılar. Mekke bölgesinde bulunan Müslüman Huzâa kabilesine müşrik olan Bekr kabilesi saldırarak müminleri namaz kıldıkları, en masum ve habersiz oldukları bir anda katlettiler. Oysa ki Huzâa kabilesi Müslümanların himayesi altında olan, kendileri de Müslüman olan kabileydi. Bu iki kabilenin arasındaki savaşta Kureyşli müşrikler Bekr kabilesine silahlı yardımda bulundular ve hatta geceleyin Bekr kabilesiyle beraber Huzâa kabilesine karşı savaşanlar da oldu.³⁶⁰ Böylece mümin kabilelerine saldırmayacak olan ahdi bozdular.

Huzâa kabilesinden bir cemaat Medîne'ye gelerek Resûlullah (s.a.v)'a yaşamış oldukları saldırıyı şikayet ederek yardım istemeye geldiler. Gelen cemaatin anlattıklarına sadece Peygamber (s.a.v) değil, mescitte bulunan herkes yüzlerinin rengi değişecek kadar çok kızdılar.³⁶¹

İslâm Peygamberi (s.a.v) müşriklere öldürülmüş olan kişilerin kan bedelinin ödenmesi veya müşriklerin Benî Bekr kabilesiyle ilişkilerinin bitirilmesi gerektiğini, eğer bunları yapmazsa antlaşmanın sona ereceğini ve Mekke'ye doğru savaşa çıkılacağını haber gönderdi.³⁶² Müşrikler bunları yapmak istemedi aksine hatalarını fark ederek, ortamı biraz yumuşatmak ve antlaşmayı devam ettirmek için Ebû Süfyan'ı Medîneye elçi olarak gönderdiler.³⁶³

Ebû Süfyan Medîne'de hiç kimse tarafından kabul edilmedikten sonra geri döndü. Bunun ardından da Medîne'de büyük bir yolculuğa hazırlıklar başladı. Bu sefer her şey gizliydi, sebebi Resûlullah (s.a.v) herkese sefere çıkmak için hazırlanmaları gerektiğine dair emir verdi, fakat nereye gideceklerini kimseye söylemedi. Mekke'ye haber yetişmemesi için önlem alınmıştı. En önemli nokta da bu seferde Müslüman ordusu çok fazlaydı, çünkü antlaşmadan

³⁵⁸ Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 345.

³⁵⁹ Zuhayli, Vehbe, *Tefsîrî'l-Munîr fi'l-akıdeti ve's-Şeri'ati ve'l-Menhec*, Dârul Fıkr, Dimaşk, VIII, 527.

³⁶⁰ İbn Hişam, *Sîre*, II, 389, Vâkidî, *Megâzi*, II, 781.

³⁶¹ Köksal, *İslâm Tarihi-Hz. Muhammed (a.s) ve Hayatı*, V-VI, 709.

³⁶² Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 499.

³⁶³ İbn Hazm, *Cevâmiu Sîre*, s. 177.

sonra sayıları hızlı artmıştı. Böylece büyük bir ordu sefere çıktı. Müşriklerin hiçbir yere kaçamaması için, onları ansızın yakalamak için de güzel bir strateji uygulanarak Mekke'nin çeşitli taraflarından girmeye karar verdiler.³⁶⁴

Hız. Nebî (s.a.v) Hicretin 8. yılında Ramazan ayında Mekke'ye girdi. Girerken de ordusuna birisi kılıç alıp saldırmadıkça kimseye saldırmamayı tenbihledi. Çünkü âyette de geçtiği gibi korkmadan, emniyet içinde Mekke'ye girmek istiyordu. Mekke'nin Ezâhir tarafından Feth Sûresi'ni yüksek sesle okuyarak, başını da eğerek, Allah'a şükür ve tevâzusunu göstererek sakin bir şekilde girmişti. Girdikten sonra da evine girip kapısını kapatanlar, silahlarını bırakanlar, esir alınanların öldürülmeyeceğine, eğer kaçıp gidenler olursa peşlerinden takip edilmeyeceğine, savaşa katılmayan halkın, mallarına, canlarına da dokunulmayacağına dair da söz vermişti.³⁶⁵ Böylece tam Resûlullah'ın (s.a.v) rüyasında gördüğü gibi korkusuzca Beytullâh fethedilmiş oldu.

Allah'ın vaadinin kesin olarak gerçekleşecek olduğu malum olduğuna göre âyette neden inşallah ifadesi kullanılmıştır diye bir soru akla gelebilir. İfade Allah'ın insanlara bazı hikmetleri öğretmesidir denilebilir. İlk önce her işin Allah'ın izniyle, O'nun istemesiyle olacağını öğretmedir, sonra Hudeybiye'de bulunanların bazıları Fetih'de olmayacaktır zira aradan geçen zamanda diğer savaşlarda şehit olanlar olmuştur. Rivâyetlerde bunun gibi bazı durumları kapsadığı için inşallah ifadesi geçmiş denilmiştir.³⁶⁶ Böylece âyetten de anlaşıldığı gibi nebîlerin rüyaları sadece kendilerini değil, çevresindeki insanları da bağlayıcı olur, belli bir hüküm içerir. Ayrıca dikkat çekilmesi gereken şey, düşlerin zamanıdır, düşler çok ileride olacak hadiseleri haber verebilir. Zaten çoğu düşlerin özelliği de budur. Bundan olmalı ki, bazen yaşadıklarımızı önceden rüyamızda görmüş olduğumuzu hatırlarız.

G. Rüyanın Değeri ve Bağlayıcılığı

Hadislerde geçen bilgilere göre İslâm'da üç çeşit rüyadan bahsedilir. Bunlar Rahmânî sâlih ya da sadık rüyalar, nefsânî rüyalar ve Şeytânî rüyalar. Rahmânî rüyalar adı üzerine Allah'tan gelen haberlerdir, peygamberler bu tür rüyaları görürlerdi. Mesela yukarıda da âyetlerle açıkladığımız Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf ve Hz. Muhammed (a.s)'ın görmüş oldukları rüyaları söyleyebiliriz. Sâlih olmakla beraber, bu tür rüyaları görenler peygamber olduklarına göre bir nevi vahiy da sayılmaktadır. Mısır kralının gördüğü da sadık düşlerdendir. Dediğimiz

³⁶⁴ İbn Hişam, *Sîre*, II, 405.

³⁶⁵ Vâkıdî, *Megâzi*, II, 285.

³⁶⁶ Âlûsî, Şehâbeddin Mahmud, *Rûhu'l-Meâni*, thk. Ali Abdulbari, ilk baskı, Dâru Kutubu'l-İlmiyya, Beyrut, 1415, XIII, 274.

gibi bu tür düşlerin kaynağı Allah'tır, genelde gelecekte haberler içerir, çok net olur, insan uyandıktan sonra teferruatına kadar iyi hatırlar, karmakarışık olmadığını hisseder. Hatta bazen çok derin uykuda olsa bile uyanabilir ve tekrar uyusa da sabaha hiç unutulmaz. Bazen tabir yapmaya hiç gerek kalmadan açık olabildiği gibi, bazı zamanlarda birtakım semboller, işaretler içerdiği için yorumlamaya ihtiyaç olur. Örnek olarak Hz. İbrâhim (a.s)'ın düşü hiç yorumlamaya ihtiyaç olmadan anlaşılıymıştı, aksine Hz. Yûsuf (a.s)'ın gördüğü on bir yıldız, ay ve güneşin mahiyetinin yorumlanması gerekirdi.

İbn Haldun salih düşlerin sadıklığına delâlet eden özelliklerin olduğunu söylemiştir. Ona göre salih rüyaları gören şahıs, kendisine bir müjdenin geldiğini hisseder. İlk özelliği kişi uykusundan derhal uyanır. Zira gaybtan verilen idraklar ona ağır gelir ve neticede adeta kendi hissî alemine kaçmak zorunda olur. İkinci bir alameti verilen bu bilgiler beyninde nakşedilmiş gibi unutulmaz, bütün inceliklerini bilir, hatırlamasına bile gerek kalmaz, çünkü hiç unutmaz. Eğer edgâsu ehlâm gibi karışık düş olsaydı unutulabilir, bazı bilgileri önce, bazılarını sonunda olarak karışık hatırlar.³⁶⁷

Örnek olarak ezanın salih rüyayla belirlendiği hadiseyi verebiliriz. Namaz farz olduğu fakat ezanın daha belirlenmediği sırada Abdullâh bin Zeyd (r.a) rüya görür ve ezanın nasıl söylenmesi gerektiğine dair sözleri ona öğretilir. Aynı rüyayı diğer sahabelerin gördüğü de söylenir. Hadis-i Şerîf'lerde rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v) namaz vakitlerini ilan ettirmek için bir şeyler yapmak ister, çevresindekiler de diğer dinlerdeki gibi ateş yakmak ya da ses çıkarmak gibi örnekleri söylese de bunların hiç birisini beğenmez. Sonunda Abdullah bin Zeyd'in rüyasına ezan girer. Zeyd (r.a) rüyasını anlattıktan sonra Allah'ın Elçisi (s.a.v) bunu Bilal'e öğretir.³⁶⁸ Böylece de Rahmânî bir düşün neticesinde bildiğimiz bugünkü ezan meydana gelmiştir.

İnsan uykudayken bazen Şeytân'ın kendisiyle oynadığı rivayetlerde geçer. Onun oynaması da işte karmakarışık, genelde korkunç sahneler içeren, hiç anlamı olmayan rüyaları göstermesidir. Allah'ın Elçisi (s.a.v) bu tür rüyaları kimseye söylememeyi ve yorumlatmamayı tavsiye etmiştir. Birisi gelip Resûlullah'a (s.a.v) düşünde kendi başının kesildiğini ve onu kovaladığını anlatmış. Bunu devamlı anlatmasını men ederek, "*düşünde Şeytân'ın seninle oynadığını haber verme*", demiştir.³⁶⁹ Sabah bunun gibi yalancı düşleri hatırlayan kimsenin tekrar tekrar bunu hatırlamaya çalışması ve ayrıca birisine anlatması da

³⁶⁷ İbn Haldun, et-Tûnisî, *Mukaddime*, thk. Abdullah Derviş, Daru'l-Yarib, Dimâşk, 2004, II, 245.

³⁶⁸ Ebû Davud, "Salât," 498.

³⁶⁹ Muslim, "Rüya", 2268.

kerih görülmüştür. Çirkin, yalancı olan böyle düşleri başkasına söylemeyi yasaklayan daha onlarca hadis bulunmaktadır. Netice olarak da böyle düşlerin kaynağı Şeytân'dır, kişi uykuda da olsa karışıp, onunla oynamaya çalışır. Kişinin Şeytânî düşleri unutmaya çalışması doğru olup, anlatılması ve tabir edilmesi de caiz değildir.

Üçüncü çeşit nefsanî düşlerdir. Kişinin gün boyu neyin üzerine yoğunlaşmış olursa, rüyasında da o işlerin devamını görmesidir. Mesela çok aç yatan insanın rüyasında yemekleri görmesi, çok susayan kişinin de su içmesi gibi. Gün boyu çözemediği işleri rüyasında da devam ettirmesi, orada çözmeye çalışması da buna örnektir. Korkuları ve sevinçleri düşlerinde devam etmiş gibi hisseder. Genelde kişi kendisi anlar, herhangi bir büyük anlam içermez.

H. Bilimsel Açıdan Rüya ve Fonksiyonu

Rüya belki de en çok gizemli ve karmaşık bir fenomendir. Tarih boyunca insanlar rüyanın doğasını, fonksiyonunu ve anlamını araştırmaya çabalamışlardır. Tarihten günümüze kadar bunca araştırmalara rağmen hala kesin bir cevabı olmayan bir konudur. Çünkü rüya, üzerinde deney ve gözlemlenebilir yapılabilen bir araştırma konusu değildir. Her insanın rüyası özgün ve subjektiftir.³⁷⁰ Çeşitli bilim dallarına göre farklı farklı tanımlamaları yapılmıştır ve genel olarak rüya, uyuyan kişinin zihninde ortaya çıkan görsel, işitsel, dokunsal, tat ve koku gibi görüntülerin öznel bir algısıdır. Yani kısaca ifade etmek gerekirse rüya uykudaki insanın görmüş olduğu hayaller, olaylardır.³⁷¹ Bu olayların sadece gözlerin hızlı hareket ettiği ve beynin uyanıktaki gibi çalıştığı (REM) uykusunda görüldüğü yıllardır ileri sürülmüştür. Fakat son dönem çalışmaları rüyanın başka zamanlarda da görüldüğünü tespit etmişlerdir.³⁷²

Rüyanın hayatımızda uyku kadar öneminin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü riyasız uyku olmaz, rüya görmediğini söyleyenler sadece gördüğü rüyalarını hatırlamadıkları durumları olabilir. Bununla beraber rüyada zihinsel açıdan temizlenme prosedürü sürmektedir. Gündüz çok çalışsa da yapamadığı işlerin yapıldığını, başarabildiğini rüyalarında gören birisi için bu motivasyon kaynağı da olmaktadır.³⁷³ Eski tarihlerde rüyaya çok önem gösterilmişti, adeta uyku ve rüya Tanrılarla konuşma aracı olarak kabul edilmiştir. Sonra bilimin de gelişmesiyle beraber bu algı gerçekliğini kaybetmeye ve rüyalar bir nevi masallar, kurgular gibi

³⁷⁰ İmamoğlu, Abdülvâhit, "Bazı Psikatrişlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü," *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt; XII, Sayı: 22 (2010/2), ss. 21-47.

³⁷¹ Freud, Sigmund, *Dream Psychology*, McCANN Kompany, New York, 1920, s. 24.

³⁷² Eiser, Alan, "Psychology of Dreams", *Seminars in Neurology*, vol. 25, No:1;2005, ss. 97-105.

³⁷³ Freud, *Dream Psychology*, s. 30.

basitlenmeye başlamıştı. İşte bu dönemde Freud, Jung ve Adler gibi araştırmacılar, uyku ve rüya psikolojisi üzerine çalışmalarını aslında rüyalar insanı tanımada asıl kaynaklardan olabileceğini söylemişlerdir.³⁷⁴

Uyku esnasında gördüğümüz rüyalar bilinçaltımızla doğrudan bağlantılı olmaktadır. Gündüz çok heyecan anlarını yaşayan, çok korkmuş, üzülmüş olan kişinin rüyasında da bu anların etkisi görülmektedir ya da bu olayların devamını, bazen sonuçlarını rüyasında görmektedir. Aynı zamanda rüya gelecekte de haber vermektedir ve bu bağlamda insana gelecek kaygısıyla ilgili de rehberlik yapabilmektedir.³⁷⁵

Rüyalar eskiden beri belirli bir sembollerle yorumlanmıştır. Fakat rüyalar bireyseldir ve her insanda farklı bir anlam içerebilmektedir. Bu yüzden rüya yorumlamada belirli bir kalıplara ve sembollere göre şekil vermeye acele etmemek gerekmektedir. Öncelikli olarak rüya sahibinin hayat tarzı, yaşamış olduğu psikolojik durumlar, bazen problemler, ayrıca çocuklukta almış olduğu travmatik olayların etkisine göre hareket etmek lazımdır.³⁷⁶ Çünkü bazı rüyalar çocuklukta geçirmiş travmaların etkisini göstermektedir ve genelde bu tür rüyalar yıllar sürerek, büyüdüğünde görmüş olduğu rüyaları da etkiler. Bundan dolayı bazı sembollerle bu tür rüyayı açıklamak yetersiz olur.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, rüya beynin bir fonksiyonudur ve tamamıyla araştırılıp, incelenip bitmiş bir konu değildir. Aynı uyku gibi beyinde birikmiş olan bilgiler, bilinçaltı duygular rüyayı etkileyebilmektedir. Rünyayı anlamak için daha çok uykuyu anlamak gerekir. Ancak rüya uykudan daha derin ve soyut bir olay olduğu için, bunu yapmak neredeyse imkansız denilecek derecede zordur. Çünkü rüya çalışmaları ancak bireylerin söylemiş olduğu bilgilerle sınırlıdır.

³⁷⁴ Ferenczi, "The Psychological Analysis of Dreams," *The American Journal of Psychology*, vol;21, No;2, April 1910, ss. 309-328, İmamoğlu, "Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü," s. 25.

³⁷⁵ Trunov ve Vodenikova, "Представление о Сновидениях: Основные Методы," *Perm Üniversitesi Dergisi*, sayı: 1(9), 2012, ss. 59-69.

³⁷⁶ Eiser, "Psychology of Dreams," s. 100.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNNETE GÖRE UYKUyla İLGİLİ BAZI KONULAR

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet uykunun insan yaşamını sürdürebilmesi için önemini anlatmaktadır. Uykunun kişiyi bedenen ve mânevî açıdan dinlendirici, rahatlatıcı, enerji ve kuvvet verici bir zorunluluk olduğunu bize hidâyet kitabımız söylemektedir. Bununla beraber, bir müslümana nasıl yaşaması gerektiğini bizzat yaşayarak göstermiş olan Peygamberimiz (a.s)'in de uyku konusunda öğrettiği sünnetleri vardır. Efendimiz (a.s) hangi saatlerde, kaç saat, nasıl bir şekilde uyumamız gerektiğine kadar ümmetine öğretmiştir. Yine kaliteli bir uyku ve bunun sonucu olarak kaliteli bir hayat sürmemiz için uyumadan önceki beden temizliği, uyumadan önceki yemek yeme adabı, yemeğin uykuya etkisi, uykudan önceki ve sonraki ibadetlerimizle ilgili sünnetleri, hadisleri bulunmaktadır. Bunları uygulayan depresyon sorunu olan ve her türlü stresten uyku bozuklukları yaşayan zamanımızın insanları için ışık tutacağı ve kişinin uyku düzeninin değişerek kalitesinin gelişeceği kesindir. Bu bölümde bir mümin için yaşam tarzı rehberliği konumunda olan sünnete göre uyku hayatını inceleyeceğiz. Sünnete göre uyku nedir, nasıl olmalıdır, ne yapsak daha güzel bir uyku tertibine ulaşacağız konularına ağırlıklı olarak hadislerden cevaplar aranacaktır.

I. SÜNNETE GÖRE UYKU ÇEŞİTLERİ

A. Sünnette Uykuya Hazırlık

Hız. Peygamber (a.s) gece yatsı namazını kıldıktan sonra herhangi bir işle meşgul olmadan yatıp uyumayı buyurmuştur. *'Bir kimse ne yatsı namazından önce uyumalı ne de ondan sonra sohbele dalmalıdır.'*³⁷⁷ diyerek Efendimiz.(a.s) yatsıdan sonra dünyalık boş işlerle vakit geçirmeyi kerih görmüştür. Fakat burada da izah edilmesi gereken husus, eğer ilim talep etmek, ilimle uğraşmak ya da misafir uğurlamak gibi hayırlı işlerle uykuyu geciktirenler için bir sakınca, kerahet yoktur.

Uykunun sünnete uygun olması için yatmadan önce namaza abdest alır gibi abdest almak gerekir. *'Yatacağın vakit namaz için aldığın abdest gibi abdest al, sonra sağ tarafına yat.'*³⁷⁸ Sonra Efendimiz (a.s)'in öğrettiği gece okunacak duaları okuyup sağ taraf üzerine yatılması buyurulmuştur. Yatmadan önce okunacak dualar hakkında O'ndan pek çok hadisler

³⁷⁷ Buhârî, "Mevâkîtü Salâ, 568.

³⁷⁸ Müslim, "Zikir, Duâ, İstiğfar," 2710, Ebû Dâvud, "Edep", 5042.

gelmektedir ve bu dualarla beraber bazı Kur'ân âyetlerini de okumak gerekir. O şöyle buyurmuştur: *'Yatacağın zaman önce namaz abdesti gibi abdest al, sonra sağ tarafına uzanıp yat. Daha sonra da şöyle dua et: 'Allah'ım! Yüzümü sana teslim ettim, işimi sana bıraktım, sırtımı sana dayadım. Korktuğum sen, ümidim de sensin. Senden kaçıp sığınacak ve senden kurtulacak bir yer varsa yine sensin. İndirdiğin kitaba, gönderdiğin peygambere iman ettim.'* Ardından Hz. Peygamber şunu söylemiştir: *'Eğer bu dualardan sonra ölürsen, fitrat üzere tertemiz ölürsün.'*³⁷⁹

Yatmadan önce Kur'ân'dan muavvizeteyn sûrelerini okumak da Peygamberimiz (a.s.)'ın her gece yaptığı sünnetidir. Bununla ilgili Hz. Âişe (r.a) şöyle der: *Peygamber (a.s) her gece yatağına geldiği zaman iki elini birleştirir, sonra bunlara nefes ederdi. Şöyle ki: İki eline İhlâs, Felak, Nâs sûrelerini okur (ellerine nefes eder), sonra bunlarla vücudundan yetişebildiği yerlere sıvazlardı. Elleriyle sıvazlamaya başı ve yüzü üzerinden başlar, vücudunun ön kısmını da sıvazlardı. Böylece okuyup nefes ederek vücudunu meshetmeyi üç defa tekrarlardı.*³⁸⁰ Yine başka bir hadisinde yatmadan önce Âyete'l-Kursî'yi okuyan adama şeytan sabaha kadar yaklaşamaz demiştir.³⁸¹

Dinimizde uyuma pozisyonu da önemlidir. Bu da Peygamberimiz (a.s.)'ın bizlere öğrettiği uyku adabındandır. Bir müslüman kişinin yüzüstü yatıp uyuması hoş görülen bir şey değildir. Sünnete de ters gelir ve sağlık açısından da zararlıdır. Bununla ilgili hadiste: *'Bu yatış Allah'ın öfkelenildiği bir yatıştır'*³⁸² Kalp, insanın sol tarafındadır. Sol taraf üzerine veya yüz üstü üzerine yatıldığı zaman kalbin sıkışmasına ve böylece kalbin çalışmasına engel olur. Sıkışan ve rahat çalışmayan kalp, uykuda rahatsızlığa ve kâbuslara sebep olabilmektedir. Bu tarzda uyumak kişinin uykudan dinlenmiş olarak değil de yorgun, bitkin olarak uyanmasına sebep olur. Bu Peygamber (a.s) böyle bir yatış tarzını yasakalmasının hikmeti olabilir.

Bir müslüman için ibadet ve ayrıca gece ibadetleri çok önemlidir. Fakat yatmadan, hiç uyumadan da sabaha kadar ibadet ederek böylece bedene, nefesine eziyet edilmesi yasaklanmıştır. Konuyla ilgili rivayet şöyledir: *'Peygamber (a.s) mescide girdi. Girince mescidin iki direği arasına bir ip çekilmiş olduğunu gördü. "Bu ip nedir?" diye sordu. Sahâbîler: Bu Zeynep 'in ipidir . Zeyneb yorulunca bu ipe tutunur, dediler. Bunun üzerine*

³⁷⁹ Müslim, "Zikr", 2710, Buhârî, "Da'avat", 6313.

³⁸⁰ Buhârî, "Da'vât", 6319, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5016.

³⁸¹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5010.

³⁸² Ebû Dâvûd, "Edeb", 5040.

*Peygamber: "Hayır (ibâdette böyle güçlük olmaz). Bu ipi çözünüz. Sizin biriniz zinde ve kuvvetli oldukça namazı kılsın. Yorulup gevşeyince de yatsın buyurdu."*³⁸³ Her şeyin ölçüsünü ayarlamak gerekir. Sabaha kadar ibadet eden birisinin aslında gündüz yapabileceği rızkını kazanma gibi işleri ve ibadetleri de aksayabilir. Zira nefsin de istirahat etmeye, vücudun kendisini yenilemeye ihtiyacının olduğu malumdur.

B. Zaman Açısından Uyku Çeşitleri

Gece dışında da gündüz uykuları vardır. Uyumanın kerih görüldüğü saatlerde işlerle meşgul olmak sünnet olup, sevap da kazanabilirken, bu saatlerde uyuyan kimse sevaptan mehrum kalabilir. Gündüz uykularını vakitlerine göre sabah uykusu (gaylûle), öğlen uykusu (kaylûle) ve akşam uykusu da (feylûle) olmak üzere üç çeşide ayırmışlardır.³⁸⁴

Sabah uykusu – gaylûle: Sabah namazından sonra güneş tamamen doğup kerahet vakti çıkıncaya kadar uyumak mekruh sayılır. Sabah namazından sonra uyumak rızkın eksik olmasına sebep olur denilmiştir.³⁸⁵ Her iş erken vakitte başlatıldığı zaman erken de biter. Çünkü insan uyuyup kalktığı için beyni rahat ve dinlenmiş olur, bu yüzden çok verimli çalışılabilir. Bilindiği üzere, sabahın erken saatlerinde işe başlamak zamanın bereketli geçmesine sebeptir. İnsanın daha dinç olacağı en verimli çalışabileceği vakitler, sabah namazının girmesinden sonraki zaman dilimidir. O saatlerde uyumak işe geç başlamak demek olacaktır, bu ise işe yavaş odaklanmak, yeterince konsantre olamamak demektir. Dolayısıyla zamanın bereketsizliği olabilir.

Öğlen uykusu – kaylûle uykusu: İslâm kültüründe gün ortasında uyuma âdeti vardır. Çok uyuma değil de yarım saat ya da bir saate kadar uyuma tavsiyesidir. Güneş çok sıcak olduğu yaz aylarında ayrıca bu vakitte ara verme ihtiyacıdır. Arap ülkelerinin doğasının çoğunluğu kumlu ve çöllü arazilerden oluştuğu için ve yazın da aşırı sıcak olduğundan böyle istirahat etme bir ihtiyaç da olabilir. Peygamber (a.s): ‘*Gündüz orucu için seher yemeğinden ve gece ibâdetine kalkmak için öğle istirahatından yardım dileyiniz*’³⁸⁶ demiştir. Başka bir hadiste Enes (r.a): ‘*Bizler cumaya erken davranır, namazdan sonra da gündüzistirâhati yapardık*’³⁸⁷ demiştir. Bu uyku ayrıca hâfızanın tazelenmesine yardımcı olur ve günün ikinci kısmının da tazelenmiş bir beyinle yeniden başlamış gibi çalışmasına imkan sağlar.

³⁸³ Buhârî, “Teheccüd” 1150.

³⁸⁴ Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, thk. Şuayb el- Arnaût, ilk baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1494, II, 13.

³⁸⁵ Beyhakî, *el-Âdâb*, ilk baskı, Müessesetü'-Kütübü's-Sakafiyya, Lübnan, 1988, s. 276.

³⁸⁶ İbn Mâce, “Sıyâm”, 1693.

³⁸⁷ Buhârî, “Cuma”, 941.

Genelde Araplarda kaylûle bir gelenek olduğu için herkes dinlenir ve uyurdu, muhakkak uyumak değil istediği gibi rahat etmek da kaylûle sayılmaktadır. Bununla ilgili hadiste şöyle anlatılır:

Resûlullah (s.a.v) bir gün kızı Fâtıma (r.a)'nın evine gelir ve "Amcanın oğlu nerede diye sorar." Buna kızı: "Aramızda bir şey oldu, biz birbirimize darıldık. O da çıktı gitti, kaylûleyi benim yanımda uyumadı" dedi. Allah'ın Elçisi de (s.a.v) birisine: "Bak, nerededir?" diye buyurdu. O adam da gidip geldi ve "Yâ Resûlullah, o mescitte uyuyor" dedi. Resûlullah mescide geldi ve yan tarafına yatmış, elbisesinin bir tarafı sıyrılmış, vücudunun toprağa bulanmış olduğunu gördü. Vücudundaki toprağı silerken bir yandan da "Kalk yâ Ebâ Turâb, kalk yâ Ebâ Turâb" diye seslendi.³⁸⁸

Kaylûle yapılırken genelde insanların evine izinsiz girmemeye, uyandırmamaya, hiç rahatsız etmemeye çalıştıklarını hadislerden anlamaktayız. Yezîd b. Sâbit'in (r.a) anlattığına göre bir gün Allah'ın Elçisiyle beraber Bakıa mezarkığına vardık. Kabire gelinde yeni kabirle karşılaştı ve kabrin kime ait olduğunu sordu. Dediler ki: falanca kadının kabri. Efendimiz o kadını tanıdı, dedi ki: "Neden o kadının cenazesinden bana haber vermediniz?" diye sordu. Yanındakiler dediler ki: "Sen gündüz uykusunu uyuyordun, oruçluydun da. O yüzden sana haber verip rahatsız etmekten hoşlanmadık." Efendimiz de yapmayın böyle bir şey, ben aranızda olduğum sürece birisi vefat ederse haber verin. Cenazesinde kıldığım namaz onun için rahmet olur, diye buyurmuştur. Sonra da kabrin yanına namaz kılmak için gitti, biz de arkasında cemaat olarak durduk.³⁸⁹

Hadisten anlaşıldığına göre kaylûle vaktinde kimse kimseyi rahatsız etmek istemezdi. Peygamberimiz (s.a.v) öğlen uykusu gece ibadetlerini yapmaya yardımcı olduğundan tavsiye etmiştir. Sabah namazından sonra da uyumadan çalışıp, öğlen kaylûle yapmak günün verimli olmasını sağlamaktadır. Bu eskiden beri alışılacağı gelenek hâla devamlılığını sürdürmektedir. Bazı ülkelerde siesta olarak kullanılan kaylûle, farklı eğitim merkezlerinde, Kur'ân kurslarında günlük ders planında da yer almaktadır.

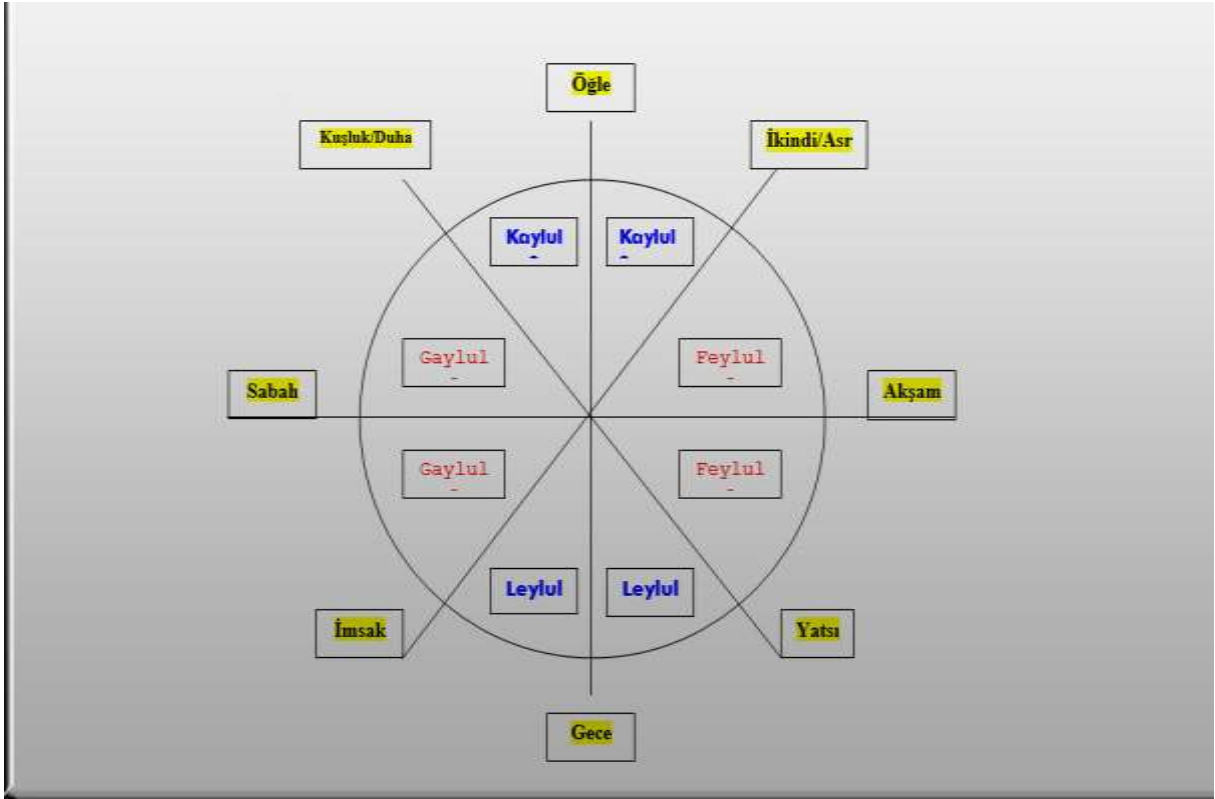
Akşam uykusu – feylûle: bu uyku ikinci namazından sonra akşam güneş batımına kadar olan vakit içerisinde uyumaktır. Bu zamanda ayrıca akşam namazından önce uyuyan insan kendini dinlenmiş değil de, aksine çok yorgun ve bitkin hissetmektedir. Akşam uykusu hakkında hadislerde geçen bir bilgi bulunmamakla beraber genelde toplum arasında bu vakit de uyumaya uygun olmayan vakittir.

³⁸⁸ Buhârî, "Salât", 441.

³⁸⁹ İbn Mâce, "Cenâiz", 1528.

Netice olarak belirtmek gerekirse kerahet vakitlerinin dinen yasaklanmış hükümler olmayıp daha çok örf ve adetlere bağlı olan tavsiyeler, müstehaplar olduğu görülmektedir.

Son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Said Nursi Risâle'sinde uykuyu gaylûle fecirden sonra kerahetin bitinceye kadar sürdüğü vakit, feylûle de ikindiden sonra magribe kadar süren vakit uykusudur. En son kaylûle uykusu ise duhadan öğle sonrasına kadar süren vakittir ve bu sünnet-i seniyyedir demiştir.³⁹⁰ Bununla beraber dördüncü olarak leylûle, yani gece uykusunu da ekleyerek bu uyku çeşitlerinin şemailini çıkarmışlardır.

³⁹⁰ Nursi, Said, *Lem'alar*, 28. Lem'a, 9. Nükte, Ufuk Yayınları, Risâle-i Nûr Külliyyatı, İstanbul, 2013.

II. İBADETLERE ETKİSİ

A. Uyku ve Sorumluluk

İnsan bu dünyada aklî, toplumsal ve dinî sorumlulukları taşıyan tek varlıktır. Mesela toplumda her istediğini yapamaz, toplumun belirlenmiş kurallarına uyması zorunludur. Bunun gibi dinî açıdan da İlâh tarafından belirlenmiş belirli sorumlulukları vardır. Eğer herhangi bir dine mensupsa o dinin talep ettiği hükümleri yerine getirmesi gerekir. Fakat insan olarak yaratılan herkes için bu geçerli değildir. Bazı durumlarda akıl gücü en üst seviyede gelişen insandan da sorumlulukları kaldırır. Akıl hastası olanlar ve çocuklar gibi bazı kişileri etkileyen durumların dışında uyku gibi herkesi etkileyen durumlar da bulunmaktadır. İslâm'da sorumluluğu ortadan kaldıran üç çeşit insandan söz edilmektedir. Peygamberimiz (a.s)'ın hadisinde bunlar: *'Üç kimseden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akli geri gelinceye kadar deliden, buluğa erinceye kadar çocuktan'*³⁹¹ denilmektedir. Uyuyan insanın çevresiyle ilişkisi kesilir, tepki gösteremez ve âdeta bir ölü gibi olur. Çevresinde olup biten şeylerden habersizdir. Bundan dolayı dinimizde uyuyan insan için sorumluluk kalkmaktadır. Çünkü uyuyan insanın akli uyanık hâlindek gibi çalışamaz. Akli kullanamaması sorumluluğu ortadan kaldırmaktadır.

Bu hadiste eda ehliyeti ortadan kaldıran üç durum vardır ve bunların arasında uyku da zikredilmektedir. Bilindiği üzere eda ehliyetinin esası akıldır, yukarıda da zikredildiği gibi uykuda ise akıl ortadan kalkmaktadır. Fakat uyku ibadetleri düşürmez ancak eda vaktini geciktirir. Yani uykudan dolayı namazını kılmayan kişi namaz kılmamaktan dolayı sorumlu tutulmaz, ama uyanınca namazını kılar.³⁹²

B. Uyku ve Abdest

Uykunun abdesti bozup bozmayacağıyla ilgili çeşitli görüşler vardır ve bunlar her mezhebe göre değişmektedir. Fakat biz burada her mezhebin görüşünü ayrı ayrı olarak zikretmeden Hanefî mezhebinde uykunun abdest üzerindeki etkisini ele alacağız. Hanefî mezhebinde abdestli birisi namazdaki rukûda, secdede, kıyamda iken uyusa abdesti bozulmaz.³⁹³

³⁹¹ Ebû Dâvud, Hudud, 17.

³⁹² Bkz. Diyânet İlmihâli, "Ehliyet", I, 157.

³⁹³ es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, I, 78, Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, s. 100.

Uykunun abdesti bozan ölçüsü, kişinin secdeyken yere dayanma halinin sona ermesi yıkılmasıdır. Yere uzanarak, iyice yerleşerek, yayılarak uyumak ve kaldırıldığında düşecek olan bir şeye dayanarak uyumak abdesti bozan uykudur. Yine abdestli bir kimsenin kendini tutan kuvvetini giderecek derecede uyuması hükmen abdestini bozar.³⁹⁴ Yukarıda zikredilen secde, rukû ve kıyamda uyumadan normal yatarak uyuma abdesti bozar.

Peygamber (a.s.)'ın secde halindeyken abdestin bozulmadığına dair söylediği hadisler mevcuttur ve Hanefî alimleri bunu kendi görüşlerine bir delil olarak göstermişlerdir. Rivayet Tirmizî'de şöyle geçmektedir:

*Otururken uyuyana, ayakta uyuyana, secdede uyuyana, yanını yere koymadıkça abdest gerekmez. Yanı üzere yattığında mafsalları gevşer.*³⁹⁵

*İbn Abbâs (r.a.)'den bildirildiğine göre, bizzat kendisi Rasûlullah (a.s.), secde ederken horlayacak şekilde uyuyup sonra kalkıp namaz kıldığını gördü ve: "Ya Rasûlullah! Sen gerçekten uyumuştun" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): "İstirahat için yatarak uyuyana abdest gerekir, çünkü kişinin uzandığı zaman mafsalları gevşer" buyurdu.*³⁹⁶

C. Uyku ve Namaz

Uyuyan birisinin namazı onun boynundan düşmez, fakat kaza olur ve uyanınca kazasını yerine getirmesi gerekir. Bu görüşü bütün ulema ittifak ederek kabul etmişlerdir.³⁹⁷ Peygamber (a.s) hadisinde 'Biriniz uykuda kaldığı veyahut unuttuğu için namaz kılamamış olursa, onu hatırladığı zaman kılsın'³⁹⁸ demiştir. Başka bir konuyla ilgili hadisinde ise şöyle buyurur:

*Uykudan dolayı namazı kılamamak bir kusur değildir. Esas kusur, ancak diğer namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsenin davranışındır. Buna göre kim uyuyup kalır da namazını kılamazsa uyandığı zaman o namazı kılsın! Ertesi gün o namazı vaktinde kılsın.*³⁹⁹

Bir ibadetin vaktinde yapılmasıyla vakti dışında yapılması bir olmaz. Bir kişinin uykudan veya dalgınlıktan dolayı namaz vaktini kaçırıp sonra kazasını kılmamasında bir günah

³⁹⁴ İbn Âbidin, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1992, I, 79.

³⁹⁵ Ebû Dâvud, "Tahâret," 79, Tirmizî, "Tahâret", 77.

³⁹⁶ Tirmizî, "Taharat", 57.

³⁹⁷ İbn Rüşd, Muhammed el-Kurtubi, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid*, Dâru Hadîs, Kâhire, 2004, I, 192.

³⁹⁸ Buhârî, "Mevâkîf", 597.

³⁹⁹ Müslim, "Mesâcid," 311.

yoktur. Fakat o namazın vaktinde kılınması arasında fark vardır. Dolayısıyla Allah'ın Elçisi (s.a.v) başta olmak üzere sonraki sahabiler ve bütün ulemaların tavsiye ettiği şey, her namazı kazaya bırakmadan eda etmektir.

D. Uyku ve Oruç

Oruçta niyet şart olup bu hususta tartışmalar olmuşsa da cumhur ulemanın, mezheb imamlarına göre niyet orucun rüknüdür ve oruç için niyet istenmektedir. Niyette şart, kişinin kalben hangi orucu tutacağını bilmesidir. Hanefilere göre eğer bir kimse güneş batmadan önce ertesi gün oruç tutmaya niyet etse ve ertesi gün istiva vaktine kadar uyusa orucu geçersiz olur.⁴⁰⁰ Bu görüşlerine Peygamber (a.s)'ın şu hadisini delil gösterirler:

*Hafsa (r.a)'dan rivâyete göre, Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse gündüz olmadan oruç tutmaya kesin karar verip niyet etmezse o kimsenin orucu yoktur."*⁴⁰¹

III. İSLÂM'IN RÜYA TÂBİRLERİNE BAKIŞI VE TÂBİRCİLER

İslâm'da vahyin gelişine hazırlığın rüyalar şeklinde olduğunu, ondan önceki dinler ve peygamberlerin hayatında da rüyanın, Allah'ın kullarına haber gönderme türü olduğunu anlamaktayız. Bunları gerek âyetle olsun ve hadislerle olsun geçen bölümde izah etmiş bulunmaktayız. Bu kısımda ise ilk dönem İslâm çağından itibaren rüya olgusu Müslüman geleneğinde nasıl gelişti, ne gibi yeni bilgiler ve fikirler ortaya çıktı, ayrıca da rüya tabirlerinin özellikleri, genel olarak tabirciler hakkında araştırmaya devam edilecektir.

Rüya olgusu metafizik bir konu olduğu için filozoflar da rüyanın oluşumu, fonksiyonu ve sebebi gibi konularda çeşitli fikirler beyan etmişlerdir. Rüyayı anlayabilmek için de bu fikirlere nazar vermekte fayda vardır. Zira konuyla ilgili filozofların fikirleri önemli kaynak teşkil etmektedir.

İslâm felsefesinin önderlerinden olan Farabî'ye göre, rüya görme fonksiyonu nefsin muhayyile kuvvetiyle gerçekleşmektedir. Bu kuvvet nefsin nâtika ve duyma kuvvetlerinin ara yerinde bulunur. Muhayyile kuvveti dışarıdan gelen bütün algıları müşahade de muhâfaza eder. Üçüncü bir rolü ise benzetme ve taklit etmedir. Şimdi bu taklitçi kuvveti bir şeyin tesiri altında kalınca onu taklit eder. Tesiri altında kaldığı şeyi olduğu gibi taklit eder ya da

⁴⁰⁰ Bilmen, *Büyük İslâm İlmhâli*, s. 345.

⁴⁰¹ Tirmîzî, "Savm", 33, Ebû Dâvûd, "Savm," 2454, Nesâî, "Sıyâm", 2652.

kendisinde bulunan, hafızası altında bulunan bir şeye benzeterek taklit eder. İşte bu taklit ettiği şeylerin sonucu rüyadır.⁴⁰²

Gazzâlî'ye göre rüya da bir keşiftir ve kalpten perdelerin kalkmasıyla meydana gelmektedir. Rüyanın var olması aynı zamanda melekût aleminin de olduğuna delâlet eden açık delildir. Kalbin perdesi de bu dünya meşguliyeti olarak izah eder. Gazzâlî, uykuyu hassların sükûn bulması ve kalbe mülk aleminden hiçbir şeyin getirilmemesi olarak tanımlar. Bu süreçte kalp ve Levh-i Mahfûz arasındaki perdeler kalkar, hayalin dışındaki duygular çalışmadan men edilir. Kalp de tıpkı ayna gibi Mahfûz'da bulunan bilgileri yansıtır ve hayal de bu bilgileri kendisine toplar. Böylece hayaller çeşitli suretler olarak hıfzda kalır. Tabircinin bu suretler, simgelere bakarak mana çıkarmayı, hayal ile manayı birbirinden ayırmayı bilmesi lazımdır. Gayb aleminden perdeyi kaldırması açısından uyku da ölüme benzemektedir.⁴⁰³ Bu bağlamda kalbin içinde cismânî aleme açılan ve ruhânî-melekût aleme açılan iki pencere vardır. Uyku da ikinci pencereye delildir. Zira uykuda hisslerin yolları kapanıp kesilince melekût alemine yol açılır.⁴⁰⁴

İbn Haldun'a göre ruh latîf bir buhardan ibarettir. Kalbin iç tarafından kanla beraber bütün bedene yayılır. Bütün organlar hissler bununla çalışır. Geceleyin hava soğumaya başlayınca organlarda bulunup hizmet eden ruhta da zaaflik ortaya çıkar. Dolayısıyla ruh, merkezi olan kalbe tekrar döner. Bu anda hissler çalışmasını bırakır, işte uykunun meydana gelmesi bu demektir. Sonra hisslerden gelen her türlü sinyaller durduğu için ruh idrak kuvvetini kullanmaya başlar, bir şeyler idrak edip tekrar bedene döner. Bu sırada hayal gücü devreye girer. Zira idrak edilen şeylerin cismânî bir suretlerle hıfz edilmesi lazım olur. Hayal gücünün etkisiyle idrak edilen yeni şeyler belirli şekil ve suretlerle hıfz edilir. İşte böylece rüyaların hepsi uykuda hayalde suretler halinde meydana gelmektedir. Devamında iş tabirciye kalır.⁴⁰⁵ İbn Haldun'a göre tabircilik gaybî ve şeriat ilimlerinden biridir. Fakat düş insanoğlu var olduğundan beri vardır. Demek ki tabircilik de tabî olarak olagelmiştir.

Peygamberlerden beri gelen rüya tabiri sonuçta bir ilim haline gelmiştir. Bazılarına göre bu bir şeriat ilmi, bazılarına göre de bu bir doğa ilmi olarak kabul edilmektedir. Ancak peygamberlerin düşleri ve tabirleri dışında genelde İslâm açısından kesin hüküm içeren bir ilim sayılmamaktadır. Nitekim tasavvuf alanında diğer alanlara kıyasla rüyaya çok ilgi

⁴⁰² Fârâbî, Ebu Nasr, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Daru'l-Maşrikiyya, Lübnan, 1986, s. 108.

⁴⁰³ Gazzâlî, et-Tûsî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*, ilk baskı, Dâru'l-Menhej, Suudi Arabistan, Cidde, 2011, IV, 750.

⁴⁰⁴ Gazzâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, ter. Faruk Meyan, Bedir Yayınevi, İstanbul, I-II, 27.

⁴⁰⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 245.

verilmektedir. Hatta fazla ilgiden dolayı rüya ile amel edenlerin çıkmasına yol açan vakalar olagelmıştır.⁴⁰⁶ Böyle sebeplerden dolayı ulemalar rüyaya aşırı anlam yükleyip onunla amel etmeyi men ederek ölçülü davranmak gerektiğini belirtmişlerdir.

Tabir demek bir kenardan diğer kenara geçmek, düşleri yorumlamak anlamında olup, yorumlayan kişilere de muabbir denilir.⁴⁰⁷ Genel olarak İslâm alimleri muabbir olabilmek için Rabbânî destek olması gerektiğini ileri sürerler. Çünkü bu bir gaybî ilim olduğundan sadece öğrenilerek elde edilecek ilim sayılmaz. Allah'tan yardım ve ilham olduktan sonra yapan kişiye suretlerin anlamları açık olur.⁴⁰⁸ Muabbirde bulunması gereken birtakım özellikler vardır. İlk önce muabbir olan kişinin kendisi güvenilir, dinî bilgisi, edebi yerinde olan sâdık bir şahıs olması lazımdır. Ardından bu bilimin ehli olması gerekir. Mümin olan şahsın rüyasını tabir etmede Kur'ân ve hadis bilgisi ön planda tutulur. Zira Kur'ân'ın bazı motifleri kişinin rüyasının açıklanmasına yardım edebilir. Mesela kuyu iyilik değil de daha çok sıkıntıyı yansıtabilir, et görmek de gıybet, gemi görmek de sıkıntıdan kurtulma gibi izahları ifade edebilmektedir.⁴⁰⁹ Muabbir bulunduğu toplumun hayat tarzı, geleneksel özellikleri, örf ve adetlerini bilmek zorundadır. Rüya sahibi geldiği ilk andan hayra yoralm, hayırdır gibi sözlerden başlaması daha doğru olur. Düşünü anlatan kişinin sözlerini sonuna kadar dinlemeli ve sonunda ne anladıysa, nasıl yorduysa hemen söylemeden daha düşünmeli, gerekirse bir müddet yorumlama için zaman istemelidir. Çünkü karşısındaki insanın dini, mesleki durumu, yaşam tarzı, yaşı, zengin olması veya fakir olması, sosyal hayatta yeri ve makamı tabiri etkileyen önemli hususlardır.⁴¹⁰ Mesela aynı sembolü gören iki kişiye aynı yorumu söylemek yanılma olabilir. İkisinin farklı farklı durumuna göre muabbirin kanaatini bildirmesi gerekir.

Normalde düşler sahibi hakkında birçok bilgileri verebilir. Bu hakikati göz önünde bulundurarak muabbir çeşitli sorular sormalı, düş sahibi olan şahsı açmalıdır. Geçmiş olaylar hakkında görüyorsa çocukluğu hakkında, ailesiyle ilgili görüyorsa aile hayatı hakkında, namaz abdest gibi ibadetlerden görüyorsa, ibadet hayatı hakkında sorular sorarak karşıdaki insanı daha da açabilir. Zira bunlar muabbire iyi ipuçları veren noktalardır.⁴¹¹ Tabirde en önemli nokta görüş değil sezış denilir, zira bir şeyi gördükten sonra normalde o suret önemli

⁴⁰⁶ Yüksel, Hasan Awni, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996, s. 95.

⁴⁰⁷ "Tabirname," *DİA*, XXXIX, ss. 331-333.

⁴⁰⁸ Kirmânî, Alâddin, *Levâmiu Tenvîrü'l-Makam fî Cevâmi'i Tabiri'l-Menâm*, haz. Mustafa Ösbakır, TYEKB, ilk baskı, İstanbul, 2021, s. 250.

⁴⁰⁹ Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, s. 103.

⁴¹⁰ Nâblusî, Abdülganî, *Ta'tirül-en'am fî Ta'biri'l-Menâm*, Dâru Fikr, Beyrût, s. 7.

⁴¹¹ Kirmânî, *Levâm'i*, s. 264.

olmasa da sahibinin hissettiği şeye itibar edilir. Güzel bir hissiyat bırakmışsa yorum bu hissi tercih etmektedir.⁴¹²

Başta peygamberlerden miras olarak devam edegelmiş bu ilimle uğraşanların sayısı da az değildir. Rivâyetlerde Hasan b. Hüseyin el-Hallâl kendi eseri Takakâtü'l-Muabbirîn adlı eserinde 7500 tabircinin ismini zikretmiştir. Sonra bunları on beş kategoriye ayırmıştır. Burada bütün tabircilerin isimlerini saymaktan ziyade örnek olma açısından her kategoriden birkaç muabbiri zikretmekle yetineceğiz.

- 1- Peygamberler: İbrâhim, Yâkub, Yûsuf, Muhammed (aleyhimusselâm).
- 2- Sahabiler: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Alî, Abdulâh b. Abbas, Ebûzar Gıfâri, Enes b. Malik (radiyallahu anhüm).
- 3- Tâbiinler: Hasan Basrî, Abdullah bin el-Mübarek, Ata İbn Ebu Rebah.
- 4- Fâkihler: Şâfiî, Süfyan es-Sevrî, Ahmed bin Hanbel, Buveytî.
- 5- Münzeviler (asketler) zâhidler: Mâlik b. Dinar, Yahya b. Muaz, Süleyman Teymi.
- 6- Konuyla ilgili kitap yazan tabirciler: İbn Sîrîn, el-Kirmânî, Muslim el-Kuteybi.
- 7- Filozoflar: Aristoteles, Eflatun, el-Kindî ve Belhî.
- 8- Doktorlar: Zekeriya er-Razi, Calinus.
- 9- Yahûdî tabirciler: Ka'b b. Eşref, Payha bin Ahdap.
- 10- Hristiyan tabirciler: Ebu Mühlet, Hüneyn bin İshak.
- 11- Mecusi büyücü tabirci: Hürmüz, Heşmir, Melik Nüşrivan.
- 12- Arap müşriklerden olanlar: Abdullah b. Übey, Ebu Cehil.
- 13- Falcılar, kâhinlerden: Ebu Zürare, Katami.
- 14- Sihirbazlar: Kırat bin Zeydül, Abbas b. Şems.
- 15- Feraset sahipleri (alegoristler): İlyah bin Muaviye, İbn Sinan.⁴¹³

IV. İSTİHÂRE RÜYA İLİŞKİSİ

الاستخارة sözlükte خير kelimesinden türeyen kavramdır. Anlamı da bir şeyin hayırlısını istemek demektir.⁴¹⁴ Kişinin yapacağı bir işte kararsız, ikilem içinde kaldığı zaman Allah'tan kendisine bir yol göstermesi, işaret vermesi için başvurduğu dua ve istektir. İslâm dininin kültüründe genelde iki rekât namaz kılma ve istihâre duasını okuyup uyumak ve sonucunu

⁴¹² Yüksel, *Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, s. 106.

⁴¹³ İbn Sîrîn, *Ta'birü'r-Rüya*, çev. Muhammed el-Akîlî, *İbn Seeren's Dictionary of Dreams According to Islamic Inner Traditions*, Pearl Publishing House, Philadelphia, 1992, s. 18, Yüksel, *Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, s. 95.

⁴¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 264.

rüya olarak beklemek olarak yaygındır. Bundan dolayı istihareye yatma gibi ifadeler halk arasında meşhurdur.

İnsanın tabiatında yapacağı işin sonucunu önceden öğrenmek arzusu vardır. Ayrıca o işte kararsız kalırsa bu merakı daha da artmaktadır. Böyle durumlarda falcılara gitme arzusu da artmaktadır. Eskiden beri bu yöntem bilinen ve uygulanagelen şeydir. İslâm'da ise falcılık, yol açma gibi geleceğe dair bilgilerin insanlar tarafından bilinmesi söz konusu değildir. Yasak olduğu da âyetlerle delil olarak belirtilmiştir. Söz konusu âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *حَرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالِدَمَّ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةَ وَالْمَوْقُوذَةَ وَالْمُتَرَدِّيَةَ وَالنَّطِيحَةَ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ* *الْيَوْمَ يَنْسَى الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي* *"Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. İşte bütün bunlar fiske (Allah'a itaatten kopmak)tır. Bugün kafirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ يَأْتِيهَا الذِّمَنَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ يَأْتِيهَا الذِّمَنَ *"Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."*⁴¹⁵

Böylece İslâm'da falcılık meşrû olmayan haram işlerdendir. Zira geleceğin ve insanın kaderinin yegâne bilicisi Allah'tır. Dolayısıyla bir mümin meşrû bir işte karar veremeyip zorlanırsa yine Allah'tan yardım ister. Bu durumda dinin öğrettiği güzel uygulamalar olarak istişâre ve istihâre sayılabilir. Mümin önündeki işi ilk önce danışması gereken uygun kişilerle danıştıktan sonra da istihâreye başvurması tavsiye edilmiştir. Bu yönde hadiste anlatıldığına göre Resûlu Ekrem (s.a.v): *إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ، ثُمَّ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَحِيرُكَ* *بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ، وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ*

⁴¹⁵ Mâide 5/3, 90.

هَذَا الْأَمْرَ - ثُمَّ تَسَمَّيْهِ بِعَيْنِهِ - خَيْرًا لِي فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - قَالَ: أَوْ فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - فَأَقْدِرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي، ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ، اللَّهُمَّ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَأَقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ

“Sizden biriniz bir işi yapacağına kasdettiği zaman farz namazının dışında iki rekât namaz kılsın sonra bu duayı okusun. Allah’ım, Sen bildiğin için hakkımda hayırlı olanını isterim ve kudretin yettiği için bana güç vermeni isterim. Senin büyük fazlı kereminden hayır dilerim. Çünkü Sen’in her şeye gücün yeter, ben ise güçsüzüm. Sen her şeyi bilensin, ben ise bilmem. Sen olacak şeyleri de bilensin. Allah’ım, eğer bu iş benim dinim, hayatım, işlerimin sonucu için, dünya ve ahiretim hakkında hayırlı olduğunu biliyorsan, bunu bana kolaylaştır. Sonra da ondan bana bereket ver. Eğer bu iş benim dinim, hayatım işlerimin akıbeti, dünya ve ahiretim hakkında benim için kötülük olduğunu biliyorsan, bunu benden kaldır, beni de ondan uzaklaştır. Hayır neredeyse bana onu nasip ve takdir eyle. Sonra da beni ona razı kıl.”⁴¹⁶

Duayı iki rekât nafîle namazdan sonra okumayı mezhep imamları bir fikirden söylemişlerdir. Eğer bir kere namazdan sonra herhangi bir işaret bilinmese üç ya da yedi kereye kadar tekrar istihâre namazı kılınmaktadır. Ayrıca ahlakı iyi, dürüst ve dinini ihlaslı bir şekilde yaşayan iyi insanlar başkasının yerine istihâre okuyabilirler. Zira dürüst, kendisi sadık insanların rüyası da sadıktır. Bunun da halk arasında yoğun uygulanan bir adete dönüşmeye başladığı görülmektedir.

Namazdan sonra görülmesi gereken rüyaya gelince, bu her zaman açık bir rüya da olmayabilir. Önemlisi gören insanın kalbine yansıyacak olan hislerdir. Açık ve net düş olmasa da görülen renkler de önemli bir işaret olabilmektedir. Mesela beyaz ve yeşil renk görürse sonucun hayra, siyah ve kırmızı görürse sonucun hayır olmadığına işaret olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹⁷ İslâm bilginleri asıl olanın, istihâreye yatmadan önce meşrû olan işin iyice istişare edilerek enine sonuna bakılması gerektiğini ileri sürmektedir. Yine de bu konu tartışmalı hususları içermekle beraber, İslâm dininde belirli bir ölçüde önemi olan durumlardan sayılmaktadır ve uygulanmaktadır.

⁴¹⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 7390, “Da’vat” “Teheccüd”, 1171.

⁴¹⁷ Bilmen, *İslâm İlmihâli*, s. 231, “İstihâre”, *DİA*, XXIII, 333-334.

SONUÇ

Uyku fizyolojik bir hâl olup, insan ve bütün canlıların en doğal ve temel ihtiyaçlarının biridir. Uyku süresinde insanın bedeni enerji tasarruf etmekte, vücut tamamıyla kendini yenilemektedir. Eskiden beri uykuda insanın beyni de uyuduğu fikri yaygındı ve bu inanç, tıp alanında elektroensefalogramın (EEG) icat edilmesine kadar devam etmişti. İşte bu icat uykuyu inceleme konusunda ciddi gelişmeleri beraberinde getirdi. Netice olarak, uykunun durgun olmayan bir süreç olduğu ortaya çıktı. Buna göre uykunun, hızlı göz hareketleri olmayan Non Rem uykusu (NREM) ve hızlı göz hareketlerinin olduğu paradoksal (REM) olarak iki dönemden oluştuğu tespit edilmiştir. İlk uyku döneminde insanın bedeninde ruhsal sağlığıyla ilgili fonksiyonlar gerçekleşirken, ikinci dönem uykuda ise daha çok insanın zihinsel (mental) sağlığıyla ilgili fonksiyonlar gerçekleşmektedir.

Tezimizde Kur'ân-i Kerîm'de geçen uyku anlamına gelen kavramları araştırmakla beraber, tıbbî verileri de açıklamaya çalıştık. Buna göre Kur'ân'da uyku manasında geçen *nevm*, *sübât*, *rukûd*, *nuâs*, *sekîne*, *sinetün*, *mevt* ve *teveffî* olmak üzere 8 kavram belirledik. *Nevm* kavramı 5 âyette, *sübât* türevleriyle beraber 9 âyette, *rukûd* 2 âyette, *nüâs* 2, *sine* 1, *mevt* türevleriyle 165 âyette, *teveffî* de türevleriyle 60 âyette, *sekîne* türevleriyle beraber çok sayıda âyette geçmekte olup biz yalnızca *sekîne* kavramının geçtiği 6 âyeti inceledik.

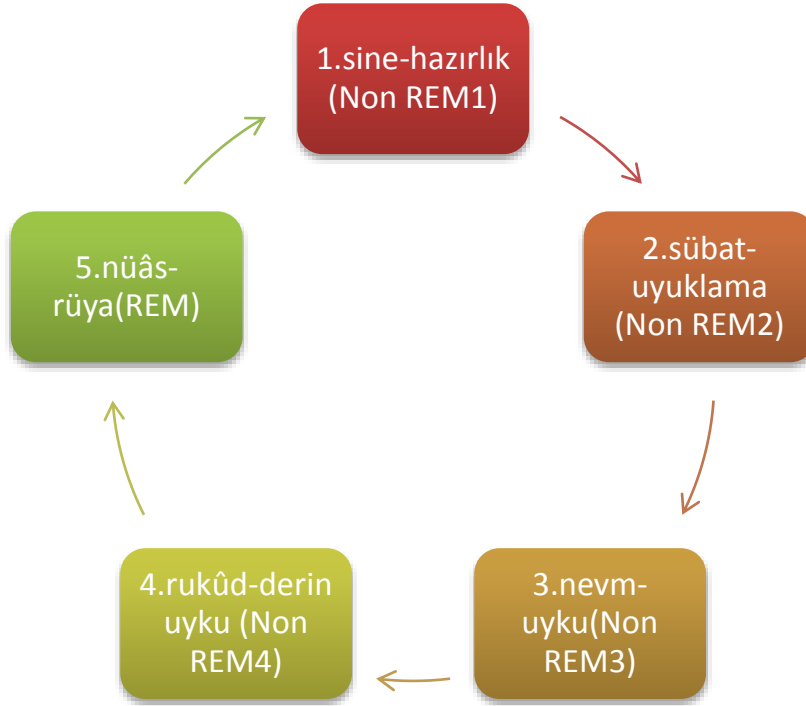
Önce bu kavramların lügavî manalarını tespit etmeye çalıştık. Sonra Kur'ân'da hangi âyet ve sûrelerde geçtiğini, kavram olarak hangi anlamlarda kullanılmış olduklarını inceledik. Bütün bu araştırmaları da ilk dönem dilcilerin sözlükleri ve ilk dönemdeki müfessir âlimlerin tefsirlerine, sahih hadislerle göre, kısacası klâsik eserlere göre sürdürmeye özen gösterdik. Yapılan bu tespitlere göre şu sonuç ve kanaatlere vardık:

Uyku, Kur'ân'da herkesin günlük doğal ihtiyacı, rahatlaması, dinlenmesi olarak zikredilmekle beraber, İslâm tarihinin en önemli savaşları Bedir ve Uhud'la ilgili âyetlerde de zikredilmiştir. Allah Teâlâ bu kritik savaş anlarının etkisini gidermek için müslümanlara uyku ve sekîne indirmiş olduğunu, bu şekilde müslümanlara ilahî bir lütuf olarak verildiğini gördük.

İnsan uyumak için yatağına girdiğinde ilk önce uyuklamaya başlar, hemen derin uykuya dalmaz. Bu devreyi *sine devresi* diyebiliriz. Sine devresi, tam uykuya hazırlıktır, onun ardından *sübât devresi başlar*. Çünkü *sübât*, sine'den daha ileri seviyede bir uyuklamadır, bu süreçte insan rahatlar, tefsirlerde de bu devre, bedenin istirahat etmesi diye geçmektedir.

Kişinin vücûdu ve tüm kasları, özellikle bu devrede rahatlamaya başlar. Fakat bu da tam bir uyku değildir. Sübâtтан sonra kişi derin ve tam bir uyku haline geçer, işte bu nevmdir. Nevm devresinde uyuyan kimse hiçbir şeyin farkında değil, artık kendinden geçmiş haldedir. Ardından da rukûd aşaması gelir. Rukûd da derin uykudur ve âyetlerin tefsirinde de geçtiği gibi, dünya ve ahiret arasındaki engel demektir. Yani anlaşılın o ki, bu nevm ve rukûd devrelerinde ruh ya da bazı tefsirlere göre nefis, bedenden gittiği veya kabzedilmiş olduğu dönemlerdir diyebiliriz. Uyuyan kimse bu devrelerde rüya da görebilir, fakat çok az sayıda hatırlar. Sonra bunların arkasından nüâs dediğimiz yine bir çeşit uyku hâli başlar. Bu devre vücût ve beynin uyku ile uyanıklığı arasında olduğu hâldir. Sanki burada ruh veya nefis bedene tekrar gelmiş, Allah'ın ruhları salıvermiş hali gibidir. Çünkü kişinin beyni uyanık hâldeki gibi çok hızlı çalışmaya başlar. Gözleri çok hızlı hareket eder, bedende de birtakım değişiklikler başlar. Meselâ insan çevresinde olup bitenleri biraz fark edebilir, fakat hiç uyanamaz, müdahale edemez, çünkü vücût felçli gibi hareket edemez. Rüyaların çokça görüldüğü dönem de burasıdır ve genelde bu devrede görülen rüyalar hatırlanır; kişi bu uykuda olduğu zaman çevresinde olup biten olayları da uyandıktan sonra hatırlayabilir. Nüâsı açıklarken iki önemli savaşta Allah müminleri bu uyku çeşidine büründürmüştü. O zaman da bazı sahabeler etrafında olup bitenleri biraz hatırlamışlardı. Onlar, savaş sonucu psikolojik baskıdan arındırılmış olarak uyanmışlardı.

Şimdi tıbbın vermiş olduğu sonuçlarla âyette geçen kavramlardan tespit etmeye çalıştığımız bu bilgileri eşleştirirsek sine (Non REM 1) uykusu, sübât (Non REM 2) uykusu, nevm ve rukûd, (Non REM 3 ve Non REM 4) uykusu olarak görülmektedir. Sonra rüya uykusu ya da paradoksal uyku diye adlandırılan (REM) uykusu da nüâs uykusu diyebiliriz. Bunların daha net anlaşılması için şöyle bir şekillendirme yapabiliriz:

Yaptığımız bu uyku döngüsü normal bir uykuda sabaha kadar 4-5 kere tekrarlanır.

Burada çok önemli bir noktaya değinmeliyiz: İslâm'ın asıl kaynağı olan Kur'ân-i Kerîm, hiçbir şekilde tıbbî açıdan olsun, ya da fizik veya kimya gibi herhangi bir bilim açısından desteklenmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü bu kitap Cenâb-ı Hakk'ın kelâmıdır. Amacımız da bilim ve teknolojiden bir konu bulup, bu konu Kur'ân'da da geçmiştir, bu Kur'ân'da da varmış gibi düşüncelere kapılmak da değildir. Asıl amacımız Kur'ân'ın farklı aşamalara işaret eden uyku kavramlarıyla, bilimsel uyku açıklamalarının birbiriyle örtüşmesidir.

Uyku müslümanın ibadetlerini de etkileyen bir durumdur. Bununla beraber uyku insandan tıpkı çocuk ve delilerde olduğu gibi sorumluluğu etkilemektedir. Çünkü uyku esnasında kişi aklını kullanamaz, insan âdeta ölmüş gibi olur. Dolayısıyla uyanıncaya kadar insana sorumluluk da yüklenmez. Bununla beraber uyuyan insandan ibadeti de düşmez, sadece kaza olur ve kalkınca ibadetini yerine getirmesi gerekir.

Peygamber (a.s)'ın sünnetinde de kaylûle/siesta diye gündüz uykusu vardır. Bu uyku öğle namazından sonra yapılmaktadır ve insan beyninin daha iyi çalışmasını sağlayan güzel bir sünnettir. Kaylûlede çok fazla değil de en fazla bir saat kadar uyumak faydalıdır. Böylece Kur'an ve sünnette uykuyu nimete dönüştürmenin formülleri verilmiştir.

Uykunun gizemlerden birisi de uyku esnasında gördüğümüz rüyalarıdır. Rüyaların gerçekliği ve yorumları konusu ise ayrı bir çalışmanın mevzudur. Kur'ân ve Sünnette rüya

ve tabirleri konusu da ele alınmıştır. Araştırmanın sonucuna göre rüya haktır, her zaman var olagelmıştır, sadık olursa insanı geleceğe ve gelecekte yaşayacağı bir kısım olaylara hazırlar. Rüya tabirinde doğru yöntemler kullanılmalıdır. Çoğu bilginlere göre rüya tabiri, Allah vergisi bir şeydir. Başta peygamberler olmak üzere Ebû Bekir (r.a), Ca'fer es-Sâdık ve sonraki kuşaklardan İbn Sîrîn, Nablûsî, el-Kirmânî sayılmaktadır.

Özetle söyleyecek olursak Kur'ân'da söz konusu edilen uyku anlatımları modern bilimlerin verileriyle mukayeseli bir biçimde ele alınmalıdır. Bu açıdan bu çalışmanı yeni araştırmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ**, Muhammed Fuad, (1882-1968) *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru'l Hadîs, Kâhire, 1364.
- AKPINAR**, Ali, "Mi'rac Gecesinde Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Ayetlerle İlgili Bazı Mülâhazalar," *CÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1996, İSSN: 1301-1197, ss. 96-101.
- AKPINAR**, Ali, "Kur'an'da Anlatılan Ashâb-ı Kehf Kıssasındaki İşârî ve Bilimsel Yorumlar," *Uluslararası Ashâb-ı Kehf Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2012, ss. 167-184.
- ALGIN**, Demet İlhan ve Gönül Akdağ, "Kaliteli Uyku ve Uyku Bozuklukları," *Osmangazi Tıp Dergisi*, 2016;38 (Özel Sayı 1): 29-34;
- ÂLÛSÎ**, Şehâbeddin Mahmud, (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meâni*, thk. Ali Abdulbari, ilk baskı, Dâru Kutubu'l-İlmiyya, Beyrut, 1415
- ANDRES**, De Isabel ve Garson, Miguel, "Functional anatomy of non-REM sleep", *Frontiers Neurology*, 15 November 2011 vol. 2, 1-15.
- ASERİNSKY**, Natenial Kleitman, (1895-1999) "Regularly occurring periods of eye motility, and concomitant phenomena, during sleep," *Science*, 118:273-274.
- ÂSİM**, Seyyid Ahmed, (ö. 1235/1819) *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları:1, 1. Baskı, İstanbul, 2014, VI.
- AYDIN**, Hamdullah ve Özgen Fuat, "Psikiyatrik Bozukluklarda Uyku Çalışmaları," *Klinik Psikiyatri*, 1998;2:89-97.
- BAHAMMAM**, Ahmed, *Sleep from an Islamic Perspective Annals of Thoracic Medicine*, ISSN 1817- 1737, 10/2011, Vol. 6, Issue 4, ss. 187-192.
- BEGAVÎ**, Muhammed el-Ferrâ, (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Abdurezzâk Mehdî, ilk baskı, Dâru İhya Turâs, Beyrût, 1420, III-IV.
- BELÂZÜRÎ**, Câbir b. Dâvûd, (ö. 279/892-93) *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suhail Zakkar ve Biyad Zerkali, ilk baskı, Dâru'l Fikr, Beyrût, 1996.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr, (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve*, ilk baskı, Dâru Kutubul İlmiyya, Beyrut, 1405.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr, (ö. 458/1066) *el-Âdâb*, ilk baskı, Müessesetü'-Kütübü's-Sakafiyya, Lübnan, 1988.
- BEYZÂVÎ**, Ömer b. Muhammed, ((ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân, ilk baskı, Dâru İhyai Turasu'l Arabi, Beyrut, 1418.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, (1883-1971) *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- BORA**, İbrahim Hakkı ve Bican Aylin, "Uyku Fizyolojisi," *Türkiye Klinikleri J Surg Med Sci* 2007, 3(23), 1-6.
- BORBELİ**, Aleksandr, *Тайна Сна*, çev. В. М. Ковальзона, Знание 1989.
- BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmâil, (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahih*, thk. Muhammed Zahîr b. Nâsır, ilk baskı, Dâru Tûku'n-Necât, 1422.
- CEVHERÎ**, İsmail b. Hammad, (ö. 400/1009'dan önce) *Tâcu'l Luga va Sihâhu'l Arabiyya*, thk. Ahmed Abdel Gafur Attâr, 4. Baskı 1987, Dâru'l İlim, Beyrût.
- CHEN**, Kai-Siang "A Hypothalamic Switch for REM and Non-REM Sleep" *Neuron*, 1168–1176 March 7, 2018.
- CAVALLERO**, Corrado "Memory Sources of REM and NREM Dreams," *Sleep*, 13(5) 449-455.
- ÇELEBİOĞLU** Osman, Serhan, "Kur'an'da Sekîne Kavramı Üzerine Bir İnceleme," YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2018.
- DAMEGÂNÎ**, *Kâmûsu'l-Kur'an*, (ö. 478/1085) 4. Baskı, Dâru'l-İlm, Beyrût, 1983.

- DÂRİMÎ** Abdullâh b. Abdurrahmân, (ö. 255/869) *es-Sünen*, thk. Hüseyin Salim Asad, ilk baskı, Dâru'l-Mugnî, Suûdi Arabistan, 2000.
- EBÛ HÂTİM**, Muhammed, (ö. 277/890) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Tayyip, 3. Baskı, Maktabatü Nazâr, Saud Arabiya, 1419.
- EBÛ HAYYÂN**, Muhammed b. Yûsuf, (ö. 745/1344) *Bahru'l-Muhît fi Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed, Dâru'l Fikr, Beyrût, 1420.
- EBÛSSUÛD**, Muhammed b. Mustafa, (ö. 982/1574) *İrşâdu'l-akli's-Selîm*, thk. Abdulkâdir Ahmad, Maktabatü Riyâd, Riyâd, 1974.
- EİSER**, Alan, "Psychology of Dreams", *Seminars in Neurology*, vol. 25, No:1;2005, ss. 97-105.
- ELEZ**, Feyzi ve Ömür Mehmet, "Obstrüktif Uyku Apnesi Sendromu," *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi Turkish Journal of Family Practice*, 2008; 12(2): 65-69.
- ELMALİLİ**, Hamdi Yazır, (ö. 982/1574) *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık vd. Umut Matbaası, İstanbul.
- ERSÖZ**, İsmet DİA, "Ashâb-ı Kehf," maddesi, X, 465-467.
- ES-SERAHSÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, (ö. 483/1090) *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993.
- EZHERÎ**, Muhammed b. Ahmed, (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-Luğa*, thk. Muhammed Avad Mereb, ilk baskı, Dâru İhyai Türası'l-Arabiyya, Beyrût, 2001.
- FÂRÂBÎ**, Ebu Nasr, (ö. 339/950) *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Daru'l-Maşrikiyya, Lübnan, 1986.
- FERENCZÎ**, Sandor (1873-1933) "The Psychological Analysis of Dreams," *The American Journal of Psychology*, vol;21, No;2, April 1910, ss. 309-328.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Muhammed b. Yâkub, (ö. 817/1415) *Kâmûsü'l Muhît*, thk. Maktabatü Tahkîk, 8. Baskı, Lübnan, 2005.
- FREUD**, Sigmund, (1856 –1939) *Dream Psychologi*, McCANN Kompany, New York, 1920.
- GAZZÂLÎ**, et-Tûsî, (ö. 505/1111) *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*, ilk baskı, Dâru'l-Menhej, Suudi Arabistan, Cidde, 2011.
- HÂLİDÎ**, Abdülfettâh, (1947-2022) *Kur'an Öyküleri*, çev. Ahmet Sarıkaya, 2. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2005.
- İBN ÂBİDİN**, Muhammed Emîn, (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr*, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1992.
- İBN ACİBE**, Muhammed b. Mehdî, (ö. 1224/1809) *Bahru'l-Medîd fi Tefsîri Kurân'il-Mecîd*, Kâhire, 1419.
- İBN ÂŞÛR**, Muhammed Tâhir, (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Tûnisiyya, Tûnus, 1984.
- İBN ATİYYE**, Abdülhak b. Gâlib, (ö. 541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm, ilk baskı, Dâru'l-kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 1422.
- İBN CÜZEY**, el-Gırnatî, (ö. 741/1340) *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Abdullah Hâlidî, ilk baskı, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1416.
- İBN EBÎ HÂTİM**, (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azim*, thk. Muhammed Tayyip, 3. Baskı, Maktabatü Nazâr, Suudi Arabiya, 1419.
- İBN HALDUN**, et-Tûnisî, (ö. 808/1406) *Mukaddime*, thk. Abdullah Derviş, Daru'l-Yarib, Dimaşk, 2004.
- İBN HAZİM**, Ahmed b. Saîd, (ö. 456/1064) *Cevâmi'u-Sîre*, ilk baskı, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyya, Beyrut, 2002.
- İBN HİŞÂM**, Cemâlüddin Abdümelik, (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdurraûf, Şirketü Tabaiya Alfaniya, Kâhire, 1971.
- İBN İSHÂK**, Abdillâh Muhammed, (ö. 151/768) *Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Farîd, ilk baskı, Dâru Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 2004.
- İBN KAYYİM**, el-Cevziyye, (ö. 751/1350) *Zâdu'l-Me'âd fi hedyi Hayru'l-ibâd*, 27. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Kuveyt, 1994.

- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ, (ö. 774/1373) *Tefsîrû'l-Kurâni'l-'azim*, thk. Sâmî b. Muhammed, 2. Baskı, 1999.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ, (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, mhk.Alî Şîrî, ilk baskı, Dâru İhyai Turasu'l Arabiyya, 1988.
- İBN KUTEYBE**, (ö. 276/889) *Garîbu'l-Kurân*, thk. Ahmed Sakr, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyya, Mısır, 1978.
- İBN MÂCE**, İbn Yezîd, (ö. 273/887) *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Fuâd Abdülbâkî, Daru İhyâi Kutub, Kâhire, 1953.
- İBN MANZÛR**, (ö. 711/1311) *Lisânu'l Arab*, 3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414.
- İBN RÛŞD**, Muhammed el-Kurtubi, (ö. 520/1126) *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid*, Dâru Hadîs, Kâhire, 2004.
- İBN SİRÎN**, (ö. 110/729) *Ta'birü'r-Rüya*, çev. Muhammed el-Akılî, *İbn Seeren's Dictionary of Dreams According to İslamic Inner Traditions*, Pearl Publishing House, Philadelphia, 1992.
- İBNU'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec, (ö. 597/1201) *Nüzhetü'l-a'yüni'n-Nevâzir*, thk. Muhammed Abdülkerim, ilk baskı, Müessesetü Risâle, Lübnân, 1984.
- İBNU'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec, (ö. 597/1201) *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, ilk baskı, Maktabatu'l İslamiyya, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1423.
- İBNÜ'L-ARABÎ**, Muhyiddin, (ö. 638/1240) *Tefsiri'l-Kebir Te'vilât*, ter. Vahdettin İnce, Kitsan Yayınları, İstanbul, ty.
- İMAMOĞLU**, Abdülvâhit, "Bazı Psikatrislere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü," *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt; XII, Sayı: 22 (2010/2), ss. 21-47.
- İSFAHÂNÎ**, Râgib (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *Müfredât fî Garibi'l -Kur'an*, İlk Baskı, Dâru'l Kalem, Şam, Beyrut, 1412.
- KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR**, Ebü'l Hasen, (ö. 415/1025) *Tesbîtü Delâili'n-Nübüvve*, Dâru Mutafâ, Kâhire.
- KARADAĞ**, Makbule Gezmen ve Meral Aksoy, "Uyku Regülasyonu ve Beslenme", *Göztepe Tıp Dergisi* 24(1):9-15, 2009.
- KASAPOĞLU**, Abdurrahman, "Kur'ân'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme," *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2004).
- KESKİN**, Necla ve Lut Tamam, "Uyku Bozuklukları: Sınıflama ve Tedavi," *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi Archives Medical Review Journal*, 2018;27(2):241-260.
- KİRMÂNÎ**, Alâddin, (ö. 15-16. yy) *Levâmiu Tenvîri'l-Makam fî Cevâmi'i Tabiri'l-Menâm*, haz. Mustafa Ösbakır, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, ilk baskı, İstanbul, 2021.
- KÖKSAL**, Mustafa Âsım, (1913-1998) *Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyyet*, 2. Baskı, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2008.
- KURTUBÎ**, Muhammed b. Ahmed, (ö. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed Berdevini ve İbrahim Atfeys, 2. Baskı, Dâru'l Kutubu'l Mısriyye, Kâhire, 1964.
- KUŞEYRÎ**, Ebü'l Kâsım, (ö. 465/1072) *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhim Besyunî, 3. Baslı, Âlimu'l-Kutup, Mısır, 2000.
- KUZGUN**, Şaban, (1950-2000) *Hz. İbrâhim ve Haniflik*, ilk baskı, Seda Yayınları, Kayseri, 1985.
- LİNGS**, Martin, (1909-2005) *Hz. Muhammed'in Hayatı*, ter. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- MÂTÜRÎDÎ**, Ebü Mansûr, (ö. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kurân*, thk. Majdi Baslum, ilk baskı, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 2005.
- MÂVERDÎ**, Ebü'l-Hasen, (ö. 333/944) *en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 1992.

- MERÂĞÎ**, Ahmed b. Mustafa, (1883-1952) *Tefsiru'l-Merâğî*, ilk baskı, Matbaa Mustafa Albânî, Mısır, 1946.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l Âlâ, (1903-1979) *Tefhîmu'l -Kurân*, ter. Muhammed Han ve diğeri, İnsan Yayınları, 2005.
- MUKÂTİL**, b. Süleyman, (ö. 150/767) *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Hâtim Sâlih, 2. Baskı, Maktabatü'r-Rüşd, Riyâd, 2011.
- MUKÂTİL**, b. Süleyman, (ö. 150/767) *Tefsîrû Mukâtîl*, thk. Abdullâh Mahmud, ilk baskı, Dâru İhyâ-i Türâs, Beyrut, 1423.
- MUSLİM**, el-Haccâc el-Küşeyri, (ö. 261/875) *Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd, Dâru İhya Türâs, Beyrût, 1955.
- MÛCÂHİD**, Ebü'l Haccâc, (ö. 103/721) *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm, ilk baskı, Dâru Fikr, Mısır, 1410.
- NÂBLUSÎ**, Abdülganî, (ö. 103/721) *Ta'tirül-en'am fî Ta'biri'l-Menâm*, Dâru Fikr, Beyrût, ty.
- NEHHÂS**, Ebü Cafer, (ö. 338/950) *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Sabûnî, ilk baskı, Câmiatü Ummu'l-Kurô, Mekke, 1409.
- NESEFÎ**, Ebü'l Berekât, (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve Hakâikü't-te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Badavî, ilk baskı, Dâul Kelam, Beyrût, 1998.
- NURSÎ**, Said, (1878 - 1960) *Lem'alar*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZDEMİR**, Pınar Güzel ve Selvi Yavuz, "Narkolepsinin Fizyopatolojisi, Klinik Görünümü ve Tedavi Yaklaşımları," 2014;6(3):271-283.
- ÖZTÜRK**, Levent, "Yanıtını Arayan Eski Bir Soru: Niçin Uyuruz?" *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 70. C, s, 4, 2007.
- RÂZÎ**, Farheddin, (ö. 710/1310) *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâ, Beyrût, 1420.
- RÂZÎ**, Muhammed b. Ebü Bekir, (ö. 666/1268'den sonra) *Muhtâru-'s-Sihâh*, thk. Yûsuf Muhammed, 5. Baskı, Mektedetü'l-Asriyya, Beyrût, 1999.
- SA'LEBÎ**, Ebü İshak, (ö. 427/1035) *Kıyasu'l-Enbiyâ Arâisu'l-Mecâlis*, 4. Baskı, Maktabatü Mustafa Albânî, Mısır, 1904.
- SA'LEBÎ**, Muhammed b. İbrâhîm, (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Muhammed Alî, ilk baskı, Dâru Turâs, Beyrût, 1418.
- SÂBÛNÎ**, Muhammed Alî, (1930-2021) *Safvetü't-Tefâsîr*, 4. Baskı, Dârul Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût, 1981.
- SÂHİB B. ABBÂD**, İsmâil b. Abbâd, (ö. 385/995) *Muhît fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan, Âlimu'l-Kutub, Beyrût.
- SAMSON**, Z. Assefa ve diğeri, "The Functions of Sleep," *Neuroscience*, 2013, vol. 2(3) 155-171.
- SARI**, Hatice Yıldırım, "Çocuklarda Uyku," *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28 (1) : 81-90, 2012.
- SELVÎ**, Yavuz, Kandeğer ve Ali Sayın ve Ayça Asena, "Gündüz Aşırı Uykululuğu Excessive Daytime Sleepiness," *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 2016; 8(2):114-132.
- SEMERKANDÎ**, Ebü'l-Leys, (ö. 373/983) *Bahrü'l-'ulûm*, thk. Alî Muhammed, ilk baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyya, Lübnân, 1993.
- SİEGEL**, Jerome, (1932) "REM Sleep Anatomy and Physiology," *The Encyclopedia of Sleep*, 2013, vol. 1, pp. 460-472.
- SOYSALDI**, Mehmet, "Kur'an Âyetleri ve Hadisler Perspektifinden Uyku Hakkında Bir Değerlendirme," *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018 / 9(2) 79-102.
- SUYÛTÎ**, Celâleddîn, (ö. 911/1505) *el-Âyetü'l-Kübrâ fî Şerhi Kıssatü'l-İsrâ*, Dâru Hadis, Kâhire, 1409.
- SUYÛTÎ**, Celâleddîn, (ö. 911/1505) *Tefsîru'l-Celâleyn*, ilk baskı, Daru'l-Hadîs, Kâhire, ty.

- SUYÛTÎ**, Celâleddîn, (ö. 911/1505) *Lübâbün'-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, ilk baskı, Müessesetül Kutubu Sakâfiyya, Beyrût, 2002.
- SÛLEYMANOVA**, Naile “Ashab-İ Kehf Olayı Üzerine Tıpta ve Dinimizde Uyku,” *Uluslararası İnanç Turizmi ve Ashâb-ı Kehf Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2012, ss. 421-426.
- ŞAHİN**, Leyla ve Meral Aşçıoğlu, “Uyku Ve Uygunun Düzenlenmesi,” *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)*, 22(1) 93-98, 2013.
- TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr, (ö. 310/923) *Târîhu'l-Ûmem ve'l-Mülûk*, 2. Baskı, Dâru Turâs, Beyrût, 1387.
- TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr, (ö. 310/923) *Câmi'ul-beyân an te'vili Ây'il-Kur'ân*, thk. Abdülmuhsin Türki, ilk baskı, Dâru Hacer, 2001.
- TAHÂVÎ**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, (ö. 321/933) *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, thk. Şuayb el- Arnaût, ilk baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1494.
- TEHÂNEVÎ**, Sâbir el-Fârûkî, (ö. 1158/1745'ten sonra) *Keşşâfü'l Istilâhâti'l Fünûn ve'l Ulûm*, thk. Alî Dahrûj, ilk baskı, Maktabatü Lübnân, Beyrût, 1996.
- TİRMİZÎ**, İsa b. Sevre Yezid, (ö. 279/892) *el-Câmi'u'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru Garb İslâmiyya, Beyrut, 1998.
- TUNCEL**, Deniz ve Orhan Fatma Özlem, “Parasomniler: Tanı, Sınıflama ve Klinik Özellikleri”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2009; 1:280-296.
- TÜMER**, Adile ve İlhan Baran, “Gençlerde İnsomni Görülme Sıklığı,” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2528-9527, VII, S:13, 2017, ss, 426-439.
- TÛSTERÎ**, Abdillâh b. Refî, (ö. 283/896) *Tefsîrû't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil, ilk baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyya, Beyrût, 1423.
- UMAR**, Ahmed Muhtâr, *Mu'camu'l-luga el-Arabiyya el-Mu'âsıra*, ilk baskı, Âlimu'l-Kutub, Kâhire, 2008.
- VÂHİDÎ**, Ahmed b. Muhammed, (ö. 468/1076) *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân, ilk baskı, Dimaşk, Dâdu'l-Kalam, 1415, s. 902,
- VÂHİDÎ**, Ahmed b. Muhammed, (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. İsam b. Abdülmuhsin, 2. Baskı, Dâru'l-İslâh, Demmâm, 1992, s. 382.
- VÂHİDÎ**, Ahmed b. Muhammed, (ö. 468/1076) *Tefsîru'l-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed ve dğr. İlk baskı, Dâru'l-Kutubu'l-ilmiiyya, Beyrût, 1994.
- VÂKİDÎ**, Ömer b. Vâkîd, (ö. 207/823) *Kitâbu'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Dâru'l-'alami, Beyrût, 1989.
- VANKULU**, Mehmed Efendi, (ö. 207/823) *Vankulu Lügati*, ilk baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, 2335-36.
- YÜKSEL**, Hasan Avni, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996.
- ZAĞLUL EN-NECCÂR**, *Tefsîru'l Âyâti'l-Kevniyye fî Kur'âni'l-Kerim*, ilk baskı, Maktabatü Şurûk, Kâhire, 2007.
- ZEBÎDÎ**, Muhammed Murtazâ, (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmuatü Muhakkikîn, Dâru'l Hadiyya.
- ZECCÂC**, Ebû İshâk, (ö. 311/923) *Me'ani'l-Kur'ân ve i'rabuh*, thk. Abdulcelil, ilk baskı, 'Alimu'l-Kutub, Beyrût, 1988.
- ZEHEBÎ**, Ahmed b. Osmân, (ö. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lam*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrût, 2003.
- ZEMAŞŞERÎ**, Ebü'l-Kâsım, (ö. 538/1144) *Esâsü'l-Belâga*, Muhammed Besil Sûd, ilk baskı, Lübnân, 1998.
- ZEMAŞŞERÎ**, Ebü'l-Kâsım, (ö. 538/1144) *Keşşâf an Hakaiki Gavâmizi't-Tenzîl*, 3. Baskı, Dâru'l Kutub, 1470.

ZUHAYLİ, Vehbe, (1932-2015) *et-Tefsîrû'l-Munîr Fi'l-akideti ve 'ş-Şeri'ati ve'l-Menhec*, 10. Baskı, Dadu'l-Fikr, Dimaşk, 2009.